

SLAVICA SLOVACA

Ročník 53 • 2018 • 2

SLAVISTIKA

Hlavný redaktor: Peter Žeňuch

Redakčná rada:

Mojmír Benža, Erika Brtaňová, Václav Čermák (Česká republika),
Mária Dobriková, Ján Doruľa, Júlia Dudášová-Kriššáková, Adriana Ferenčíková,
Martin Hurbanič, Daniela Konstantinová (Bulharsko), Jaromír Krško,
Ján Lukačka, Šimon Marinčák, Desislava Najdenovová (Bulharsko), Zuzana Profantová,
Ján Stradomski (Poľsko), Elena S. Uzeňovová (Ruská federácia), Cyril Vasil' (Taliansko),
Peter Zubko, Peter Žeňuch

Výkonná redaktorka: Katarína Žeňuchová

Technický redaktor: Martin Žeňuch

Adresa vydavateľa a sídlo redakcie:

© Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava, IČO: 31750940

© Slovenský komitét slavistov, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava, IČO: 30842913

OBSAH

ŠTÚDIE

S. ZAVARSKÝ: „Trnavské dilemy“ a Daniel Krman	103
S. SOJDA: Lingwistyczna kategoria intensywności w językoznawstwie polskim i słowackim	118
Г. Н. СКЛЯПЕВСКАЯ: Еще раз о понятии оценки как лингвистической категории	126
Е. А. БОЧКАРЕВ: О разочаровании в русском языковом сознании	135
P. ZUBKO: Každodennosť u uniatskych presbyterov vo svetle latinských prameňov	142
P. ŽEŇUCH: Neznámy cyrilský rukopisný zborník kázni z východného Slovenska z druhej polovice 18. storočia	148

ROZHLADY

A. Б. МОРОЗ: „Отчим наш“ и „хлеб насущный“ Церковнославянский язык в фольклорных текстах: глоссолалия или герменевтика?	157
K. ĐORĐEVIĆ: Jezička reforma Vuka Karadžića i stvaranje srpskog književnog jezika (istorijski pogled i aktuelno stanje)	164
K. ŽEŇUCHOVÁ: Vybrané aspekty rozvoja slovenskej etnolingvistiky na pozadí rusko-bulharsko-slovenskej spolupráce	174
S. VAŠÍČKOVÁ: Cyrilské písomníctvo na Slovensku do konca 18. storočia. Protokol z verejnej oponentúry projektu APVV-14-0029 medzinárodným panelom odborníkov	181

SPRÁVY A RECENZIE

P. ŽEŇUCH: Významné životné jubileum profesora Jána Doruľu	186
K. ŽEŇUCHOVÁ: K životnému jubileu Svetlany Michajlovny Tolstej	188
P. ŽEŇUCH: Odišla docentka Elena Krasnovská	188
K. ŽEŇUCHOVÁ: Za Zuzanou Profantovou	189
P. ŽEŇUCH – M. KOŠKOVÁ – K. ŽEŇUCHOVÁ – P. ZUBKO: Obzretie sa za 16. medzinárodným zjazdom slavistov	189
D. KONSTANTINOVOVÁ: Medzinárodná vedecká konferencia a 40. výročie lektorátu slovakistiky na Univerzite Sv. Cyrila a Metoda vo Veľkom Trnove v Bulharsku	193
P. ŠMERINGAIOVÁ: LAPKO, R. (ed.): Martin Luther po päťsto rokoch	194

SLAVICA SLOVACA

Ročník 53 • 2018 • 2

SLAVISTIKA

ŠTÚDIE

SVORAD ZAVARSKÝ*

„Trnavské dilemy“ a Daniel Krman

ZAVARSKÝ, S.: The Trnava Dilemmas and Daniel Krman. *Slavica Slovaca*, 53, 2018, No 2, pp 103-117 (Bratislava).

This article identifies and explores one important phenomenon of the intellectual history of Slovakia in the late seventeenth and early eighteenth centuries. This phenomenon, referred to by Daniel Krman the younger as *Dilemmata Tyrnaviensia* (the Trnava dilemmas), is here discussed against the broader backdrop of its sources and influence. The article is a contribution towards a better understanding of the impact of religious controversies on the intellectual, societal and political development of Slovakia around 1700.

Slovakia, confessional polemics, Martinus Szent-Ivany (1633-1705), Daniel Krman, Jr. (1663-1740), *Quindecim dilemmata* (1699), *Constantia in orthodoxo consensu* (1702).

Roku 1702 napísal tridsaťdeväťročný Daniel Krman, v tom čase farár v Myjave, historicko-apologetické dielo *Constantia in orthodoxo consensu Ecclesiarum Hungarico-Lutheranarum cum Wittenbergensi aliisque Γνησίως Lutheranis a prima reformatione* (Stálosť v pravovernej zhode uhorsko-luterských cirkví s wittenberskou cirkvou a inými rýdzo luterskými cirkvami od počiatkov reformácie).¹ Dielo vzniklo z poverenia brančsko-čachtického kontubernia a „ďalších bratov“, ako sa uvádza na titulnom liste, a predstavuje cenný prameň k dejinám luterskej ortodoxie v Uhorsku. Bezprostredným podnetom Krmanovej obhajoby ortodoxie evanjelických cirkevných zborov bol súbor pätnástich dilem (*Quindecim dilemmata*), ktoré anonymne publikoval jezuita Martin Sentiváni-Svätojánsky tlačou Trnavskej univerzity r. 1699.² Krman o tom informuje na začiatku svojej rozsiahlej práce nasledovne:

Téma, na ktorú sa podujímam, má do činenia s bezpečnosťou uhorsko-evanjelických cirkví. Veď kto by nevedel, že varadínsky biskup a cisársko-kráľovský radca Juraj Báršoš sa v spise *Veritas toti mundo declarata* roku 1672 pokúšal dokázať, že cisársko-kráľovské veličenstvo nie je viazané v Uhorsku tolerovať luterskú a kalvínsku odnož, pričom sa odvolával najmä na to, že luteráni sa už vraj nepridržiavajú augsburského vyznania a kalvíni helvétskeho a že krajinské zákony iné náboženstvá ako tieto dve a pápeženecké v kráľovstve neprípúšťajú. Kto by nevedel, že medzi pätnástimi trnavskými dilemami,³ ktoré boli roku 1699 „čo najsrdečnejšie“ venované všetkým nekatolíkom v Uhorsku, sa v 9. dileme znova omieľa tá istá báršošovská omáčka, a to týmito slovami: Zhoduje sa luterská alebo kalvínska vierouka v tej podobe, ako sa v súčasnosti predkladá v Uhorsku, s augsburským a helvétskym vyznaním, alebo sa nezhoduje? Ak nie, potom si nemôže nárokovať slobodné praktizovanie v Uhorsku, lebo to sa povoľuje iba augsburskému a helvétskemu vyznaniu.

* Mgr. Svorad Zavarský, PhD., Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava.

¹ Rukopis sa uchováva v Lyceálnej knižnici v Bratislave. Za jeho opätovné „nájdenie“ a vyhotovenie kvalitnej digitálnej reprodukcie ďakujem doc. Mgr. Ivone Kollárovej, PhD.

² *Quindecim dilemmata, omnibus dominis acatholicis in Hungaria, pro xenio novi anni M DC XCIX. affectuosissime oblata, Tyrnaviae 1699.*

³ Krman nazval dilemy „trnavskými“, pretože boli publikované anonymne. Odvoláva sa však menovite na M. Sentivániho citujúc ďalší z jeho polemických spisov *Lutheranicum nusquam et nunquam* (1702).

Ale ak sa súčasná vierouka luteránov zhoduje s augsburským vyznaním, pýtam sa: S ktorým? Lebo augsburské vyznanie bolo štyrikrát napísané, vydané a zmenené, a každé z nich je iné atď.⁴

Krman pokladal za potrebné obhájiť pravovernosť evanjelikov v Uhorsku, pričom sa odvolal na varovanie leidenského teológa Friedricha Spanheima ml., ktorý vo svojej polemickej reakcii Ἐχθρῶν δῶρα ἄδωρα dilemy označil za predzvesť nových útokov voči uhorským evanjelickým cirkvám.⁵ V prvej časti príspevku sa pozrieme na Sentivániho *Quindecim dilemmata* (t. j. „Trnavské dilemy“) a ich dobový literárny kontext, v druhej si priblížime Krmanovu reakciu naň.

Napriek tomu, že slovenský jezuita Martin Sentiváni je našej odbornej verejnosti známy najmä ako autor viacväzkového prírodovedno-historicko-filozoficko-teologického diela *Curiosiora et selectiora variarum scientiarum miscellanea* (Trnava 1689-1709), do spoločenského a literárneho života v európskom meradle oveľa významnejšie zasiahol polemicko-teologickými spismi, ktoré publikoval až na sklonku svojho života (1699-1705, niektoré vyšli posmrtné). Sériu polemik otvoril Sentiváni krátkym spisom, v ktorom ako novoročný dar (*xenium novi anni*) pre nekatolíkov v Uhorsku predložil pätnásť dilem týkajúcich sa vierouky a náboženskej praxe evanjelickej cirkvi a. v. a reformovanej cirkvi v Uhorsku. V Micraeliovom filozofickom lexikóne (1653) sa nachádza nasledovná definícia pojmu *dilema*:

Dilema je disjunktívny dvojitý syllogizmus, ktorý prostredníctvom disjunkcie členov dostane protivníka do úzkych, takže bez ohľadu na to, či si vyberie tú či onú propozíciu, usvedčí ho. Nazýva sa aj *rohací syllogizmus* alebo tiež *krokodíli syllogizmus*, lebo ako krokodíl, keď ho nasleduješ, zavedie ťa do Nilu; keď pred ním utekáš, beží za tebou a dolapí ťa; tak aj dilemma, čokoľvek tvrdíš alebo popieraš, vždy ťa dobehne.⁶

Dilema bola obľúbenou formou argumentácie vo vieroučných polemikách už v čase sv. Hieronyma a Augustína a veľmi hojne sa vyskytuje aj u polemických teológov 16. a 17. storočia. O spätosti dilematického syllogizmu s náboženskou polemikou svedčí aj fakt, že v novovekých učebniciach logiky sa ako príklad dilemy uvádzali práve citáty z polemických diel cirkevných otcov (u nás napr. u P. Makóa a J. K. Horváta).⁷ V dôsledku konfesijného rozdelenia Cirkvi sa polemická

⁴ Krman, D.: Constantia in orthodoxo consensu, s. 4-5: „...quam suscipio pertractandam, materia,... ad salutem Ecclesiarum Hungarico-Evangelicarum pertinet. Quis enim ignorat, Georgium Barschon Episcopum Varadiensem S. C. R. M. Consiliarium, in Veritate toti mundo declaratâ A° 1672. ostendere conatum esse, Sacram C. R. Maj. non obligari ad tolerandum in Hung. Sectas, Lutheranam et Calvinianam, hoc vel maximè argumento, quòd non amplius profiteantur Confessionem Augustanam Lutherani, nec Helveticam Calviniani, alias verò ab his, et Pontificiâ discrepantes religiones, ex Regno, Legibus Regni eliminari. ¶ Quis nescit, inter XV. Dilemmata Tyrnaviensia A° 1699. omnibus A catholicis in Hungaria, affectuosissimè oblata, dilemmate nono recoqui crambem Barschonianam, his verbis: Doctrina Lutherana aut Calviniana, prout nunc est in Hungaria, vel est conformis, illa Augustanæ, et hæc Helveticæ Confessioni, vel non? Si non, Ergo non debent prætereire in Hungaria liberum exercitium, hoc enim concessum est... soli Augustanæ et Helveticæ Confessioni. Si verò est conformis, moderna fides Lutheranorum August. Confessioni, Quæro, Cui Augustanæ Confessioni? Hæc siquidem est quater conscripta, edita et mutata, et omnes quatuor sunt diversæ et inter se dissidentes.“

⁵ Timotheus Philaletus [Friedrich Spanheim ml.]: Ἐχθρῶν δῶρα ἄδωρα seu Xenia Romano-Catholicorum justo pretio aestimata, et xenii Protestantium pari affectu relata. [s. l.]:[s. n.], 1699, Lectori s[alutem], s. 3: „Prodromus quidam est, ex quo nescio quid mens præagat mali, suffecturo materiam novarum in Hungaricas Ecclesias molitionum?“ Por. Krman, D.: Constantia, s. 5.

⁶ Micraelius, J.: Lexicon philosophicum terminorum philosophis usitatorum. Jenae: typis Casparis Freyschmidii, 1653, stĺpce 330-331: „Dilemma est Syllogismus disjunctivus biformis, qui constringit adversarium per factam disjunctionem membrorum, ut, utrumvis concedatur, vincat sive negantem sive affirmantem. Vocatur etiam Syllogismus cornutus: Item Crocodilinus, quia, sicut Crocodilus, si eum sequaris, ducit in Nilum; sin fugis, te sequitur & comprehendit; ita etiam Dilemma quidquid affirmes vel neges, te capit.“

⁷ Makó, P.: Compendiaria logicae institutio, quam in usum candidatorum philosophiae elucubratus est Paulus Mako de Kerek-Gede. Editio quarta ab auctore emendata. Vindobonae: Typis Ioan. Thom. Nob. de Trattner, 1773, s. 63. Horváth, J. B.: Institutiones logicae, quas in usum auditorum philosophiae conscripsit Joannes Baptista Horváth, editio sexta ab auctore recognita. [Tyrnaviae]: Typis Tyrnaviensibus, 1776, s. 69.

teológia stala veľmi dynamicky sa rozvíjajúcou oblasťou literárnej tvorby. Vytvorila špecifický systém argumentačných postupov, obrazov a biblických citátov, do veľkej miery štandardizovaný prostredníctvom niekoľkých často vydávaných príručiek polemickej teológie (na katolíckej strane napr. príručky od M. Becana, F. Costera, R. Bellarmína). Preto ani Sentivániho „trnavské“ dilemy nie sú úplne originálnym výtvorom a veľká časť textu je dokonca priamo inšpirovaná írskym jezuitom Richardom Archdekinom, ktorý vo svojom vplyvnom teologickom diele *Theologia tripartita* (prvé vydanie 1671), v rámci „zrozumiteľnej metódy, ako kohokoľvek priviesť do pravej cirkvi“, uverejnil nie pätnásť, ale desať dilem, ktorými katolíci v polemike „ľahko priškrípne dobiedzajúceho protivníka a prinúti ho, aby bez vykrúcania odpovedal priamo na otázku“.⁸ Archdekin formuloval svoje dilemy tak, aby zodpovedali britskému prostrediu (hoci on sám žil vo Flámsku ako exulant). Najlepšie si Sentivániho adaptáciu Archdekinových dilem môžeme ukázať na dileme týkajúcej sa národných dejín. Archdekin v tejto súvislosti formuluje nasledovnú logickú propozíciu opierajúc sa o tvrdenie protestantskej strany (teda využívajúc *argumentum ad hominem*):

[Buď je pravda, že] Rímske náboženstvo v Anglicku pred Lutherom bolo pravým náboženstvom, alebo [je pravda, že] v Anglicku práve kresťanské náboženstvo nikdy nebolo. Lebo Anglicko prijalo kresťanstvo od rímskej cirkvi v šiestom storočí prostredníctvom Augustína, apoštola Anglosasov, avšak práve kresťanstvo sa v rímskej cirkvi stratilo skôr, už v piatom storočí, ako tvrdia protivníci. To znamená, že Anglicko nikdy nemalo pravú kresťanskú vieru, ak je pravda to, čo hlásajú sektári. Hľa, ako veľmi sektári potupujú svoju vlast' neprezieravým bludom.⁹

V tretej a šiestej trnavskej dileme (pozri prílohu) môžeme pozorovať, ako Sentiváni tento dôkaz šikovne transformoval do uhorských historických reálií. Otázka sa teraz týka zakladateľov uhorského štátu kniežaťa Gejzu a kráľa Štefana a ich kristianizačnej činnosti. Avšak aj tu, rovnako ako v prípade anglickej dilemy, ide v konečnom dôsledku o vlastenectvo a národnú hrdosť. Keby totiž práve kresťanstvo do Uhorska prišlo až spolu s reformáciou, celá stredoveká nobilita by bola naveky zatratená, pretože, ako tvrdí dobová polemicko-teologická axióma, pravá viera je len jedna a bez pravej viery sa nemožno páčiť Bohu, pričom „jedna“ sa chápe striktné „matematicky“ v zmysle výlučnosti. Predstava, že predkovia uhorských „synov vlasti“ (*fili patriae*) odišli z tohto sveta v nepravej viere, a teda nedosiahli spásu, bola pravdaže neprijateľná. F. Spanheim v odpovedi na tretiu trnavskú dilemu dosť nešťastne napísal, že Uhri a Panóni sa z pohanstva síce obrátili na pravú kresťanskú vieru, no tá v tom čase obsahovala už množstvo neskorších prídavkov (*additamenta*). Doslova pripustil, že:

V tomto zmysle boli Štefan a ďalší králi oklamaní vtedajším klérom a najmä mníchmi. Pravdaže prijali kresťanstvo, ale poznačené ľudskými náukami (*traditiones*) a pod záštitou katolíckej, apoštolskej a rímskej cirkvi, keď nariadenia pápeža mali väčšiu váhu ako prikázania Kristove a apoštolov.¹⁰

⁸ Archdekin, R.: *Theologia tripartita*. Tomus primus: De Controversijs Polemicis, & Scholasticis, etiam modernis. (Editio quinta) Antverpiae: Apud Michaelē Knobbaert sub signo S. Petri, 1682, s. 107: „quibus insultantem adversarium faciliē compescat... eumque adigat, ut sine ambage... præcisè respondeat...“

⁹ Tamže, s. 108: „Religio Romana in Anglia ante Lutherum fuit vera, vel nunquam in Anglia fuit vera Christi Religio. Nam Anglia suscepit Christi fidem ab Ecclesia Romana sæculo 6. per Augustinum Anglorum Apostolum, vera autem Christi fides prius defecit in Ecclesia Romana sæculo quinto, secundum adversarios: ergo Anglia nunquam habuit veram Christi fidem, si vera est Sectariorum doctrina. En quanto dedecore Sectarii suam Patriam improvido errore afficiant.“

¹⁰ Timotheus Philaletus: *Ἐχθρῶν δῶρα ἄδωρα*, s. 15: „Isto sensu sanè à Clero ejus temporis, & Monachis præprimis, decepti sunt Stephanus & cæteri Reges: Amplexi nempe Christianismum, sed infectum Traditionibus humanis, sub nomine Ecclesiæ Catholicæ Apostolicæ & Romanæ, quando pluris fuerunt Papæ mandata, quam illa Christi & Apostolorum.“

Sentiváni využil túto neprezieravú odpoveď a vyvodil z nej logický záver, že „všetci naši predkovia i svätí králi sa stali obeťou podvodu,“¹¹ a vo vlasteneckom duchu doložil:

Ak protivník pripustí tento záver, ktorý je úplne absurdný, nech potom láskavý čitateľ, najmä ak je skutočným synom vlasti, posúdi, či by si protivník nezaslúžil skôr ukameňovanie ako vyvrátenie svojich argumentov.¹²

Vidíme, ako historický argument polemickej teológie týkajúci sa starobylosti (apostolicity) resp. novosti protestantskej cirkvi a doktrínálnej zhody rímsko-katolíckej cirkvi s cirkvou prvých storočí (*consensus quinquesecularis*) dokázal podnietiť emócie, pretože bol úzko spätý s otázkou historicko-politickej (v tom čase vnímanej ako národnej) identity uhorského spoločenstva.

Trnavské dilemy nie sú prvou recepciou Archdekinových dilem v Uhorsku. Už r. 1684 predložil istý jezuita katolíckej i evanjelickej komunite v Bratislave a Šoprone dvanásť dilem, z ktorých desať sa obsahovo zhoduje s desiatimi dilemami írskemu jezuitu.¹³ Pôvodných desať dilem sa teda v rokoch 1684-1699 postupne rozrástlo na dvanásť a neskôr na pätnásť. V osemnástom storočí boli tieto dilemy v Uhorsku naďalej prítomné prostredníctvom príručky polemickej teológie od jezuitu Wolfganga Bošániho, ktorá prvýkrát vyšla v Bardejove r. 1715 (ďalšie vydania 1716 a 1753).¹⁴

Sentivániho *Quindecim dilemmata* vzbudili pomerne veľký rozruch nielen medzi domácimi evanjelikmi ale aj v zahraničí. Prvá polemická reakcia prišla z Leidenskej univerzity od F. Spanheima ml., ktorý svoju identitu utajil pod pseudonymom *Timotheus Philaletus* (Bohobojný Pravdomil).¹⁵ Sentiváni odpovedal spisom *Responsa non Responsa*.¹⁶ V tom istom čase polemizoval s trnavskými dilemami Christoph Konrad Goeritz na Albertínskej akadémii v pruskom Königsbergu,¹⁷ no táto refutácia sa Sentivánimu dostala do rúk až neskôr, preto až r. 1703 odpovedal spisom *Lutheranicum nihil ad rem*.¹⁸ Domáci ohlas na trnavské dilemy prišiel až r. 1704, keď biskup reformovanej cirkvi János Kocsi Csergő publikoval v Debrecíne rozsiahlu polemickú odpoveď pod názvom *Malleus XV. dilemmatum*.¹⁹ Aj v tejto práci sa jasne ukazuje, ako silno v Uhorsku rezonoval práve historický aspekt polemiky, teda problematika počiatkov uhorského kresťanstva a s ňou spojená otázka vlastenectva a národnej (v politickom zmysle) identity. Ešte aj Lampeho dejiny reformovanej cirkvi v Uhorsku (1728) sa nepriamo vyrovnávajú so Sentivániho dilemami, citujúc Kocsiho *Malleus*.²⁰ Neskôr, v priebehu 18. storočia, sa táto problematika rozvinula v širokej diskusii o byzantskom pô-

¹¹ Sentiváni, M.: *Responsa non responsa ad Quindecim dilemmata etc.* Tyrnaviae: Typis Academicis, per Joannem Andream Hörmann, 1700, s. 11.: „omnes nostri antecessores... & SS. Reges sunt decepti, per Conversionem ex paganismo ad fidem Christi, & per perseverantiam in illa. Ergo omnes damnati.“

¹² Tamže: „Quam sequelam tanquam absurdissimam si admiserit Adversarius, judicet benevolus lector, & maximè si verus Patriae filius (sic!) sit, an non is mereatur potiùs lapidationem, quàm refutationem.“

¹³ *Dilemmata oder Zweystossige Mauerbrecher lutrisches Irr-Geistes*, In zwölf Fragen abverfast, und der Catholischen Gemeinde zu tröstlichen Unterweiß, denen Un-Catholischen aber zur Warnung und Widerkehr Vorge stellt. Gedruckt zu Türrnau (sic!) in der Academischen Buchdruckerei, 1710.

¹⁴ Bošáni, W.: *Theologia polemica*. Bartphae: Typ. Civ. per Thomam Schaltz, 1715.

¹⁵ Pozri vyššie pozn. 5.

¹⁶ Pozri vyššie pozn. 11.

¹⁷ Goeritz, C. C.: *Disputatio theologica quindecim dilemmata dominis acatholicis in Hungariá, pro Xenio Novi anni 1699 affectuosissime oblata, ea qua par est, prompta animi benevolentia excipiens, promptiorique redhibitione rependens*. Regiomonti: Typ. Reusner, 1700.

¹⁸ Sentiváni, M.: *Lutheranicum nihil ad rem, nihil ad propositum, seu Ludicrae Responsiones cujusdam Lutherani Region-Montani Academici, ad XV. Catholicorum Dilemmata. Refutatae*, a R. P. Martino Szent-Ivany Socitatis JESU Theologo, in Academia Tyrnaviensi, in Hungaria ac DD. Acatholicis pro Xenio Anni M. DCC. III. oblatae. Tyrnaviae 1703.

¹⁹ Gratianus Rachabaeus [J. Kocsi Csergő]: *Malleus XV. dilemmatum: Quæ, Omnibus Dominis Acatholicis (Evangelicos ita nominat) in Hungaria pro Xenio novi anni 1699. affectuosissimè (juxta Gal. 4: 17.) Quidam obtulit. Theopoli [Debrecin]: Per Obedadam Nicæum, 1704.*

²⁰ [Ember, P.–]Lampe, F. A.: *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvania. Trajecti ad Rhenum: Apud Jacobum van Poolsum, 1728, s. 24-29.*

vode kresťanstva na našom území,²¹ v súvislosti s ktorou sa pravdepodobne kryštalizoval aj pohľad na cyrilometodskú tradíciu. Ide o veľmi zaujímavú a dosiaľ neskúmanú líniu duchovného vývoja v našich dejinách, v ktorej významnú úlohu nepochybne zohrali aj trnavské dilemy.

Určite obsahom najzaujímavejšou a rozsahom najväčšou reakciou na trnavské dilemy je Krmanov spis *Constantia in orthodoxo consensu* z r. 1702, ktorý žiaľ zostal v rukopise. Krmanova reakcia má podstatne iný charakter ako dosiaľ spomenuté polemiky; jej autor sa sústredil najmä na deviatu dilemu, citovanú v úvode príspevku, ktorá obviňuje uhorských evanjelikov z odklonu od ich pôvodného vyznania. Preto cieľom Krmanovej práce je dokázať, že predstavitelia evanjelických cirkví v Uhorsku vždy pohotovo reagovali na vieroučné novoty, aby tak zamedzili šíreniu neortodoxných myšlienok. Krátky opis obsahu rukopisu *Constantia in orthodoxo consensu* uverejnil už J. Minárik v roku 1969.²² Preto teraz načrtujeme len základnú líniu celého diela so zreteľom na deviatu trnavskú dilemu.

V prvej kapitole, ktorá je venovaná obdobiu do Žilinskej synody (1610), Krman predostiera predstavu kontinuítnej existencie pravej cirkvi či náboženstva (ktorým je preňho luterská ortodoxia) od stvorenia človeka, cez patriarchov a apoštolov až do súčasnosti. Ako o predstaviteľoch pravej cirkvi pred reformáciou na našom území hovorí o valdéncoch, albígéncoch a husitoch, v súvislosti s ktorými spomína kázeň Hieronyma Pražského v Budíne r. 1410. Podľa Krmana sa o zachovanie vieroučnej čistoty v Uhorsku v prvej polovici 16. storočia najviac zaslúžili Ján Henkel a Leonard Stöckel, ktorého podľa Fröhlicha nazýva „reformátorom piatich miest horného Uhorska“.²³ Veľkú pozornosť venuje Stöckelovej *Postille* a jej vydavateľom (Bardejov, 1598), ktorých vyzdvihuje ako tých, čo bdeli nad luterskou ortodoxiou, a uvádza aj obsiahle svedectvo Davida Chytraea o vieroučnej čistote cirkevných zborov v Uhorsku. V celej knihe Krman prináša pozoruhodné množstvo literárnych svedectiev, ktoré majú dokumentovať ustavičné úsilie uhorských evanjelikov o zachovanie ortodoxie a tak vyvrátiť tvrdenia katolíckej strany o ich odklone od augsburského a helvétskeho vyznania. Prvá kapitola sa končí listom M. Luthe- ra evanjelickým pastormom v Prešove a na okolí z r. 1544.

Druhá kapitola obsahuje svedectvá o zachovaní ortodoxie v 17. storočí. Začína sa Žilinskou synodou a s ňou súvisiacimi polemikami (Forgáč, Pázmaň, Petschius). Za významné kroky v prospech ochrany pravej viery pred neortodoxnými vplyvmi Krman považuje preklad Lutherovho katechizmu „do nášho materinského jazyka slovensko-českého“ (*in linguam nostram maternam Slavico-Bohemicam*)²⁴ a zavedenie jednotnej agendy podľa wittenberského vzoru. Priznáva síce, že študenti vracajúci sa z nemeckých univerzít boli ovplyvnení myšlienkami synkretizmu, no zároveň citátmi z diel mnohých rektorov evanjelických škôl a iných významných osobností dokladá nesúhlas miestnej cirkvi s novými prúdmi. (Medzi citovanými autormi sú Izák Caban, Ján Sipanius, Ján Hodikius, Samuel Pomarius, Matej Stürzer, Eliáš Ladiver.) Je zaujímavé, že ako o nositeľoch synkretistických tendencií hovorí zvlášť o českých exulantoch. Krman vyzdvihuje najmä osobnosť Joachima Kalinku, superintendenta Trenčianskej, Liptovskej a Oravskej stolice, ktorý podľa svedectva Martina Tarnóciho vždy ostrážito dbal na to, aby sa na území, ktoré spravoval, nešírili nové, nepravoverné myšlienkové prúdy, ba ani jazykové prostriedky im vlastné.

²¹ Východiskom diskusie bola práca spišského Nemca Gottfrieda Schwartza (publikovaná najprv pod pseudonymom Gabriel de Juxta Hornad) *Initia religionis Christianae inter Hungaros ecclesiae orientali adserta. Eademque a dubiis et fabulosis narrationibus repurgata. Dissertatio historico-critica* (Francofurti & Lipsiae, 1741), s ktorou okrem bollandistu J. Stilinga polemizovali domáci historici K. Péterffy, J. I. Dežerický, J. Pray, A. F. Kollár a Š. Salagius.

²² Pozri Minárikovu štúdiu o Krmanovom diele v: Krman, D.: *Itinerarium* (cestovný denník z rokov 1708-1709). Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1969.

²³ Krman, D.: *Constantia*, s. 26.

²⁴ Tamže, s. 49.

V poslednej, tretej kapitole Krman identifikuje tri vážne a reálne ohrozenia luterskej ortodoxie v Uhorsku, ktoré mali alebo by mohli mať za následok narušenie vieroučnej uniformity. Prvé ohrozenie predstavovala Jednota českobratská, ktorej náuku a prax kritizuje v siedmich bodoch nazvaných: farizejstvo, donatizmus, fanatizmus, jezuitizmus, skepticizmus, synkretizmus a protiluterská orientácia. Svoju polemiku s českými bratmi uzatvára konštatovaním, že nakoniec, počas unionistických úsilí koncom 17. storočia, sa ich predstavitelia pridali k reformovanej cirkvi. Druhé narušenie jednoty vyplynulo z úsilia Krištofa Royas y Spinola, biskupa Viedenského Nového Mesta, o úniu medzi uhorskými protestantmi s rímskokatolíckou cirkvou v 80. a 90. rokoch 17. storočia.²⁵ Tretiu hrozbu podľa Krmana predstavoval pietizmus, o ktorom však autor v roku 1702 mohol napísať, že sa mu napriek opakovaným pokusom nepodarilo na Slovensku uchytiť. Zaujímavo referuje o „akýchsi študentoch s dlhými palicami a v pútnickom rúchu“ (*Cives quidam Academici, longis baculis habituque viatorio instructi*), ktorí sa v Bratislave a na okolí pokúšali šíriť pietistické idey.²⁶

Vráťme sa však k spomenutej polemicko-teologickej otázke o starobylosti evanjelického vierovyznania (*Kde boli luteráni pred Lutherom?, Kde boli kalvíni pred Kalvinom?*). Aj Krman považoval za potrebné na začiatku práce vyjadriť sa k tomuto „lajtmotívu“ rímsko-katolíckej polemiky. Sentiváni mu venoval až štyri spomedzi trnavských dilem (1., 3., 6., 7.), na čo výslovne poukazuje aj autor rukopisu, upozorňujúc, ako veľmi si katolíci zakladajú práve na tomto argumente. Krman uvádza rozsiahly dôkazový materiál o tom, že evanjelická strana v Uhorsku (resp. na Slovensku) už dávno a dôkladne riešila túto otázku.

Najprv zrekapitulujme obsah trnavských „historických“ dilem. V prvej z nich (prvá dilema) sa kladie otázka, či evanjelické náboženstvo v Uhorsku je starobyľým, alebo, naopak, novým náboženstvom. Ako dôkaz starobylosti sa vyžaduje uviesť viditeľné a konkrétne doklady jeho existencie v predreformačnom období (zvlášť sa upozorňuje na to, že o ňom niet zmienky v dekrétach sv. Štefana a že v zákonných článkoch r. 1523 sa spomína ako novota). Tretia dilema sa venuje otázke kristianizácie za čias kráľa Štefana I. a poukazuje na nebezpečnú implikáciu tvrdenia, že pravá viera prišla do Uhorska až s reformáciou, čo by znamenalo, ako hovorí autor dilem, že „všetci naši predkovia sú zatratení“.²⁷ Šiesta dilema je variáciou tejto témy a pýta sa, kde boli učitelia evanjelickej náuky v čase počiatkov uhorského štátu a prečo sem neprišli hlásať pravé evanjelium, ak skutočne takí učitelia existovali, ako tvrdia evanjelici. Napokon, siedma dilema je formulovaná na pozadí jednej z veľkých tém katolícko-protestantskej polemiky o viditeľnosti pravej cirkvi. Ak totiž pravá cirkev pred reformáciou bola neviditeľná, tvrdí sa v dileme, nie je možné určiť, či bola luterská, kalvínska, anabaptistická alebo antitrinitárska (tieto štyri sa tradične uvádzajú v dobovej polemikej teológii ako nekatolícke denominácie v Uhorsku). Ako na to reaguje D. Krman? Píše:

Nepodujímam sa teraz vyvrátiť trnavské dilemy, pretože to už znamenite urobil jeden profesor, ktorý si chcel dať meno Timotheus Philaletus... a celkom nedávno [tiež] autor dišputy o päťnástich dilemách, ktorá sa konala v Königsbergu..., pretože radšej ukážem, že s týmto problémom sa už viackrát vyrovnali aj v Uhorsku, pričom použijem slová domácich autorov.²⁸

²⁵ V tomto období konvertoval na katolicizmus vysoko vzdelaný predstaviteľ reformovanej cirkvi František Föriš-Otrokóci (1648–1718), ktorý horlil za jednotu kresťanov a potom ako sa stal katolíkom, publikoval v Trnave viacero kníh nabádajúcich evanjelikov k jednote s rímsko-katolíckou cirkvou.

²⁶ Krman, D.: Constantia, s. 138.

²⁷ Por. vyššie pozn. 11.

²⁸ Krman, D.: Constantia, s. 9: „Equidem non sumo mihi impræsentiarum refutationem Dilemmatum Tyrnaviensium, cum hæc opera insigniter defunctus sit Professor, qui se nominare voluit Timotheum Philaletum... et nuper admodum Autor disputationis, de XV. Dilemmatibus Regiomonti... habitæ, quia potius difficultatem illam sæpius etiam in Hungaria superatam fuisse, verbis Hungaricorum Scriptorum, ostendam.“

Krman cituje v plnom znení príslušné pasáže z diel piatich autorov: Floriána Duchoňa (*Anthi-sis veteris et novae ecclesiae*, 1628), Zachariáša Lániho (*Strigil Aethiologiae Kircherianae*, 1641), Daniela Lániho (*Igneae veritatis evangelicae columna*, 1659), Petra Petschia (*Malleus p-eniculi papistici*, 1612) a Jána Kučeru (*Examen malae causae*). Teologická polemika, ako literárny žáner, je vďaka svojmu prísne logickému základu veľmi zreteľným príkladom toho, ako sa v staršej literatúre tradovali a len pomaly modifikovali témy, obrazy a argumentačné postupy. Po prečítaní istého počtu polemicko-teologických textov nadobudneme dojem, že jednotlivé polemiky nie sú ani natoľko samostatnými jednotkami, ako skôr súčasťou, opakovaním a rozvíjaním jednej mohutnej polemicko-teologickej tradície. Ani argumentácia, ktorú uvádza Krman, nie je originálna, no ako celok nám môže poskytnúť dobrý pohľad na to, aký postoj k tejto „historickej“ problematike zaujímali evanjelici na Slovensku. *Constantia in orthodoxo consensu* má určite potenciál stať sa dobrým východiskom pre výskum tohto aspektu našich duchovných dejín.

Historická otázka o existencii evanjelického učenia pred reformáciou bola podľa katolíkov „veľmi zamotaná a nevyriešiteľná“ (tak o nej píše M. Sentiváni),²⁹ no Zachariáš Láni napísal, že katolíci sa z nej tešia viac ako „[sa] opica [teší] z orecha“.³⁰ Odpoveď slovenských evanjelikov spočíva na niekoľkých princípoch: 1) Evanjelici neprijímajú ako znak pravej cirkvi jej starobylosť, *antiquitas*, čo bol jeden z pätnástich znakov pravej cirkvi podľa definície Roberta Bellarmína.³¹ Florián Duchoň naznačuje, že starobylosť nemôže byť znakom pravej cirkvi, pretože napr. židovské náboženstvo je oveľa staršie ako kresťanstvo a predsa ho kresťania nepovažujú za pravé.³² 2) Predpoklad, že cirkev má byť vždy viditeľná, pokladajú evanjelici za „pseudokatolícky základ“, ako hovorí Zachariáš Láni.³³ Daniel Láni píše, že evanjelická náuka pochádza od prorokov, apoštolov a z učenia ekumenických koncilov, takže „okrem Lutherovho mena, všetko ostatné je v našej viere starobylé.“³⁴ Petschius hovorí o tom, že evanjelici majú „duchovnú postupnosť apoštolskej náuky“, nie materiálnu a viditeľnú.³⁵ 3) Evanjelici sa opierajú o logickú propozíciu, že popretie vedomostí o istej veci neznamená zároveň popretie existencie tejto veci (*ignoratio non est negatio*). Tak Ján Kučera kladie nasledovnú otázku:

Pápeženci nevedia, kde sa nachádza očistec (kardínal Bellarmín totiž v druhej knihe o očistci, v šiestej kapitole, uviedol osem rôznych mienok o lokalizácii očistca). Znamená to, že očistec podľa nich neexistuje?³⁶

Takisto ak evanjelici nevedia menovať konkrétne mená svojich stúpcov pred Lutherom, neznamená to, že neexistovali. K citovaným autorom pridal Krman aj svoje vlastné postrehy. Píše: Dodávam aspoň kvôli tým, čo celé dni vykrikujú, že Uhorsko treba priviesť späť k jeho náboženským prvopočiatkom, to, že protivníci napodiv nechcú vedieť, že Maďari a Panóni sa z pohanstva obrátili na pravú katolícko-evanjelickú vieru a že zmienka o nej sa nachádza v dekrétach sv. Štefana.³⁷

²⁹ Sentiváni, M.: *Lutheranicum nunquam, et nusquam. Seu intricatissima, et insolubilis quaestio. An? & ubi? ac quando? extiterit Lutherana Ecclesia, ante Martinum Lutherum, hoc est, ante Annum Christi 1517. Tyrnaviae: Typis Academicis, 1702.*

³⁰ Krman, D.: *Constantia*, s. 11: „...constat omnes Papistas... magis quam Simia nuce interrogatione hanc delectari...“

³¹ Bellarminus, R.: *De notis verae Ecclesiae*. In: *Disputationes de controversiis Christianae fidei*, Tomu II, Controversia I, Liber IV. (množstvo vydaní).

³² Krman, D.: *Constantia*, s. 10: „Quid responderemus Ethnicis, Judæis, Arrianis, Græcis antiquitatem jactantibus?“

³³ Tamže, s. 11: „Quaestionem hanc esse... pseudocatholico superstructam fundamento...“

³⁴ Tamže, s. 15: „...adeo ut in doctrina nostra præter nomen Lutheri, reliqua dogmata nostra omnia sint antiqua...“

³⁵ Tamže, s. 17: „...satis tamen est nos spiritualium doctrinæ Apostolicæ successionem habere, atque sic veros Apostolorum successores esse...“

³⁶ Tamže, s. 18: „Papistæ nesciunt ubi sit Purgatorium [Cardinalis enim Bellarm. L. 2. de Purg: c. 6. octo discrepantes de loco Purgatorii recensuit Opiniones:] Ergone Purgatorium apud Papistas non datur?“

³⁷ Tamže, s. 19: „Adde saltem in gratiam illorum, qui totâ die clamare solent Hungariam ad prima Religionis principia reduci debere, quod mirari subeat, adversarios scire nolle, Hungaros et Pannones, ex paganismo conversos fuisse, ad veram fidem Catholico-Evangelicam, ejusque fieri in Decretis S. Sthephani...“

A ďalej hovorí, že svedectvo tejto zmienky je také silné, že katolíci, keď ho uvidia, môžu zostať „ako omráčení pri pohľade na hlavu Gorgony.“³⁸ Diskusia o vieroučných súvislostiach dekrétov sv. Štefana a jeho Poučenia pre syna Imricha bola neskôr živá v celej historiografii 18. storočia (napr. Jozef Inocent Dežerický). Krman poukazuje aj na existenciu ženatých kňazov v Uhorsku za vlády kráľa Šalamúna, čo zas iní autori využili v prospech dôkazu byzantských koreňov uhorského kresťanstva (Ján Kocsi, Fr. Lampe, G. Schwartz). Autor diela *Constantia de orthodoxo consensu* uzatvára, že evanjelici vždy v Uhorsku boli nie čo do mena a vonkajšieho zjavu, ale čo do náuky a vnútornej viery, takže tu vždy pretrvávala pravá Kristova cirkev, t. j. evanjelicko-luterská ortodoxia. Ako dôkaz tohto tvrdenia Krman určite napísal aj svoju historickú prácu *Hungaria evangelica*. Na záver diskusie o historickej otázke Krman pripája dilemu od Jána Kučeru, ktorú nazýva „Kučerovským sylogizmom“ (*sylogismus Kuzerianus*):

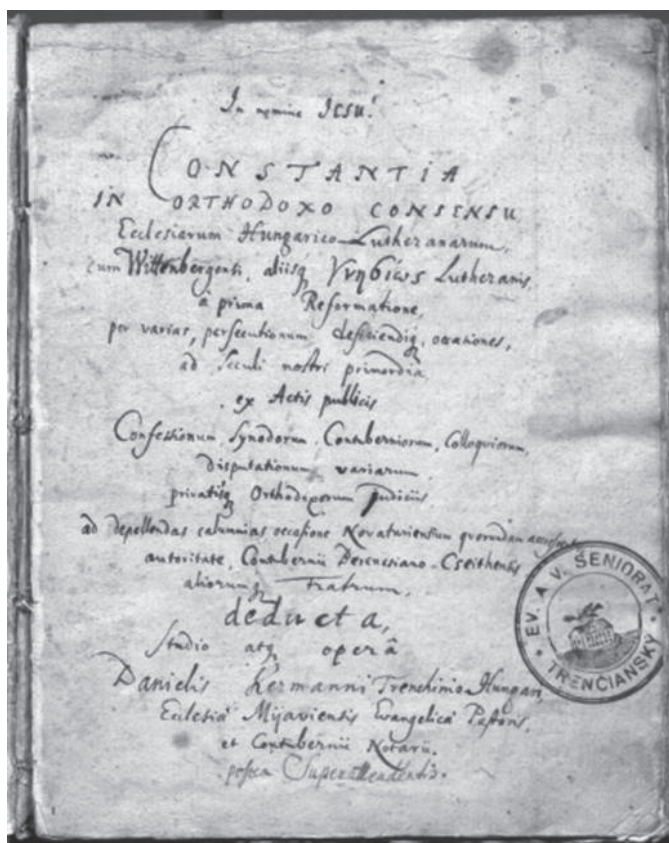
Náboženstvo, ktoré bolo odvodené od apoštolov a prekvitalo u valdencov v roku 1250, nevzniklo roku 1517 z čista-jasna ani roku 1540 neprišlo do Uhorska ako predtým úplne neznáma novota. Avšak luterské náboženstvo odvodené od apoštolov prekvitalo okolo roku 1250 u valdencov. A nevzniklo až roku 1517 z čista-jasna atď. Vyššia premisa je úplne jasná zo svojich termínov. Nižšia premisa sa dokazuje zo [slov] kvázi-ježišovca Edmunda Campiona, ktorý valdencov nazýva našimi predkami (Decem rationes, 3).³⁹

Záver

Ako sa jasne ukazuje v tomto príspevku, staršia polemicko-teologická literatúra má potenciál pripomínať dosiaľ nereflektované súvislosti našich duchovných dejín. Nie je určite zveličením, ak povieme, že polemicko-teologické vzorce myslenia, ktoré sa uplatnili nie len v náboženskej spisbe, ale v širokom spektre literárnych žánrov, sú dôležitou súčasťou staršej literárnej tvorby, ba v období vysokej konfesionalnej citlivosti ich možno azda označiť za súčasť podstatnú. Poznanie polemicko-teologických tém nám môže poskytnúť nové pohľady a interpretačné možnosti pri práci s textami barokového obdobia. Krmanovo dielo *Constantia in orthodoxo consensu* určite predstavuje jeden z kľúčových textov duchovných dejín slovenského národa, a preto si zasluhuje náležitú pozornosť a prísústenie.

³⁸ Tamže, s. 18: „Insignis locus est, dignusque, qui... cogat adversarios velut ad insperatum capitis Gorgonei conspectum, obstupescere...“

³⁹ Tamže, s. 25: „Quæ Religio deducta ab Apostolis in Valdensibus A. C. 1250. floruit, illa non demum A. 1517. ex libero aëre extitit, aut A. 1540. ut novitia et antecedenter prorsus incognita in Hungariam intravit. At Lutherana Religio ab Apostolis deducta, in Waldensibus (sic!) A. 1250. floruit. Et non demum A. 1517. ex libero aëre extitit, etc. Major ex terminis est clarissima. Minor probatur ex Edmundo Campiano Jesuastro, qui rat. 3. Waldenses Majores nostros vocat.“ Hanlivý výraz *Jesuaster* použitý namiesto *Jesuita* je utvorený podobne ako bežnejšie výrazy *theologaster*, *philosophaster* a pod.

Titulný list Krmanovho spisu *Constantia in orthodoxo consensu* (1702).
Rukopis sa nachádza v Lyceálnej knižnici v Bratislave.

[MARTINUS SZENT-IVANY]

QUINDECIM DILEMMATA OMNIBUS DOMINIS ACATHOLICIS IN HUNGARIA
PRO XENIO NOVI ANNI 1699 AFFECTUOSISSIME OBLATA. TYRNAVIAE 1699.

[MARTIN SENTIVÁNI-SVĀTOJÁNSKY]

PÄTNÁŠŤ DILEM ČO NAJSRDEČNEJŠIE PONÚKNUTÝCH VŠETKÝM PÁNOM NEKATOLÍ-
KOM V UHORSKU AKO DAR Z PRÍLEŽITOSTI NOVÉHO ROKA 1699. V TRNAVE 1699.

DILEMMA PRIMUM

Ecclesia, seu Religio Lutherana, aut Calviniana, vel est antiqua? vel nova? Si antiqua, ubi fuit ante Lutherum & Calvinum? Quis illam tenuit, aut professus est? Quis Veterum Scriptorum ejus meminit? Ubi? & quos Pastores, aut Doctores habuit? Ubi exercitium publicum? Ubi administrationem Sacramentorum secundum suum ritum? Cur in Articulis seu Decretis S. Stephani Regis primi Hungariae, vel S. Ladislai Regis, vel antiquorum Regum Hungariae nulla fit ejus mentio: sed solum sub Ludovico II. Rege in Articulis Anni 1523. quando ut novitia, & antecederent prorsus incognita, in Generalibus Regni Comitijis proscripta fuit? Cur illius exercitium liberum primò à Matthia II. Rege Anno 1606. expetitum, & impetratum, si non potiùs extortum fuit? Si verò est nova; Ergo non est à Christo instituta ante annos mille quingentos.

PRVÁ DILEMA

Luterské či kalvínske náboženstvo resp.cirkev je starobylá, alebo nová? Ak je starobylá, kde bola pred Lutherom a pred Kalvínom? Kto veril alebo vyznával jej učenie? Ktorý zo starších autorov sa o nej zmieňuje? Kde mala pastierov či učiteľov a ktorí to boli? Kde verejne praktizovala svoju vieru? Kde vysluhovala sviatosti podľa svojho obradu? Prečo v zákonných článkoch čiže dekrétach sv. Štefana, prvého uhorského kráľa, či kráľa sv. Ladislava alebo iných dávnych uhorských kráľov niet o nej zmienky, a až za vlády Ľudovíta II. v zákonných článkoch všeobecného krajinského snemu z r. 1523 bola proskribovaná ako nová a dovtedy úplne neznáma? Prečo si slobodné praktizovanie svojho náboženstva vyžiadala a dosiahla, či skôr vynútila, až r. 1606 od kráľa Mateja II.? Ale ak je nová, potom ju nezaložil Kristus pred 1500 rokmi.

DILEMMA II.

Vel tam Lutherani, quàm Calvinistæ in Hungaria, Evangelici sunt dicendi, vel non? si ita: quomodo igitur contrarias, & oppositas inter se opiniones, circa articulos fidei tenent, & ad invicem gravissimorum errorum se condemnant? sic enim utraque Religio conformis Evangelio esse non potest, adeoque nec utrique qui eas amplectuntur dici Evangelici; si non? Cur potius hi, quàm illi? & cur sub nomine statûs Evangelici utrique comprehendi volunt? Deinde: hic ipse status Evangelicus nec quidem de nomine priscis temporibus in Hungaria notus fuit, nec unquam inter Regni status est computatus, sed primò hoc sæculo nostro è latetibus emerisit. Igitur est novus, & consequenter & eæ Religiones, ex quibus conflatur, sunt novæ, adeoque ab ipso Christo minimè institutæ.

DRUHÁ DILEMA

Majú sa tak luteráni ako aj kalvíni v Uhorsku nazývať evanjelikmi, alebo nie? Ak áno, prečo potom zastávajú protichodné mienky ohľadne článkov viery a navzájom sa obviňujú z veľmi vážnych vieroučných omylov? Lebo takto nemôžu byť obidve vierouky v zhode s evanjeliom, a preto ani jedna z cirkví, ktorá takúto vierouku prijíma, nemôže sa nazývať evanjelickou. Ak sa nemajú obidve strany nazývať evanjelikmi, prečo by toto pomenovanie prislúchalo skôr jedným než druhým a prečo obidve cirkvi chcú patriť do jedného stavu nazvaného evanjelickým? Okrem toho sme o tomto evanjelickom stave v Uhorsku v minulosti ani len nechyrovali, nikdy ho nepočítali medzi krajinské stavy a až v našom storočí sa vynoril zo svojich skrýš. Je teda nový a z toho vyplýva, že aj tie cirkvi, z ktorých pozostáva, sú nové a v žiadnom prípade ich nezaložil sám Kristus.

DILEMMA III.

Hungari & Pannonnes tempore S. Stephani Regis ex Paganismo conversi, vel sunt conversi ad veram fidem Christianam, vel non? si non; Ergo Hungariae Conversio ad Christi veram fidem non debet computari à 700. ferè annis, sed solum à 100. & aliquot annis, & quidem ab eo tempore, à quo tanta impietas, tanta scelera, maledicta, & perjuria, tales execrationes, & blasphemie inundarunt; ut non conversio, sed potius perversio gentis, hæc mutatio Religionis sit dicenda. Ergo omnes Prædecessores, & Progenitores nostri Christiani, & Sancti Reges sunt decepti, per conversionem ex Paganismo ad fidem Christi, & per perseverantiam in illa; Ergo omnes damnati. Si ita: hæc non fuit alia, quàm Romano-Catholica. Ergo hæc sola est fides vera, & salvifica.

TRETIA DILEMA

Maďari a Panóni, ktorí sa za čias kráľa sv. Štefana obrátili z pohanstva, obrátili sa na pravú kresťanskú vieru, alebo nie? Ak nie, potom nemožno hovoriť o obrátení Uhorska na pravú Kristovu vieru pred približne 700 rokmi, ale iba pred niečo vyše 100 rokmi, t. j. v čase, keď sa privalila toľká bezbožnosť, zločiny, potupa, zrada, kľatby a rihanie, takže túto náboženskú zmenu treba nazvať nie konverziou, ale skôr perverziou národa. To znamená, že všetci naši kresťanskí predkovia a prarodičia i svätí králi boli podvedení, keď sa z pohanstva obrátili na kresťanstvo a zotrúvali v ňom. A teda všetci sú zatratení. Ak sa však Maďari a Panóni obrátili na pravú vieru, tá nebola iná ako rímskokatolícka. Teda jedine táto je pravou a spásnou vierou.

DILEMMA IV.

Vel aliqui salvari possunt, & salvati sunt in fide Romano-Catholica, vel nulli? si nulli; quomodo igitur Lutherani celebrant Festa Sanctorum, v. g. Sancti Martini, Sancti Nicolai, qui fuerunt Episcopi Romano-Catholici?

Sed neque Calvinistæ, omnes qui in Romano-Catholica fide moriuntur, aut mortui sunt, æternæ damnationis condemnant. Nam S. Ambrosium, S. Bernardum, pro viris pijs & Sanctis tenent, & reputant. Ergo hi fuerunt in vera fide Christi. Omnes siquidem qui salvantur placent DEO, sine vera fide autem impossibile est placere DEO; Atqui omnes hi erant fidei Romano-Catholicæ; Ergo fides Romano-Catholica est vera Christi fides. Ergo omnes ab ea dissidentes sectæ sunt falsæ, & erroneæ. Sicut enim unus est verus DEUS, ita una est fides vera.

ŠTVRTÁ DILEMA

Môžu niektorí ľudia dosiahnuť spásu v rímskokatolíckej viere a ju [v nej] aj dosiahli, alebo nemôže nik dosiahnuť spásu v tejto viere? Ak v nej nik nemôže dosiahnuť spásu, prečo potom luteráni slávia sviatky svätých ako napr. sviatok sv. Martina či sv. Mikuláša, ktorí boli rímskokatolíckymi biskupmi? Ale ani kalvíni neodsudzujú na večné zatratenie všetkých tých, čo zomierajú alebo zomreli v rímskokatolíckej viere. Ved' sv. Ambróza a sv. Bernarda považujú za zbožných a svätých mužov. To znamená, že žili v pravej Kristovej viere. Lebo všetci, ktorí dosahujú spásu, páčia sa Bohu; no páčiť sa Bohu bez pravej viery je nemožné. Avšak všetci spomenutí svätí patrili k rímskokatolíckej viere. Teda rímskokatolícka viera je pravá viera Kristova. Teda všetky tie náboženské skupiny, ktoré sú od nej vieroučne vzdialené, sú nepravé a heretické. Lebo ako je jeden pravý Boh, tak je jedna pravá viera.

DILEMMA V.

Vel aliquos Sanctos habuit Ecclesia Lutherana, aut Calviniana, vel nullos? si nullos; Ergo non est vera Ecclesia Christi, quæ debet esse sancta; si aliquos, producant, & nominent aliquem ex sanctis Lutheranis, aut Calvinianis, eorumque vitas sanctas, & miracula. Et cur saltem ad Ephemerides, seu Calendaria non ponunt illorum nomina?

PIATA DILEMA

Luterská alebo kalvínska cirkev mala nejakých svätých, alebo nemala nijakých? Ak nemala nijakých, potom nie je pravou Kristovou cirkvou, ktorá má byť svätá. Ak nejakých mala, nech ukáže a menuje niektorého z luterských alebo kalvínskych svätých, nech zverejní ich svätý život a zázraky. A prečo aspoň nezaradia ich mená do efemerid čiže do kalendára?

DILEMMA VI.

Tempore Gejsæ Ducis Hungarorum, & Filij ejusdem S. Stephani primi Regis Hungariæ, quando ij undique convocabant, & conquierebant viros pios & doctos, diversarum nationum, & regionum, quorum operâ uterentur in Conversione Hungariæ; vel erant alicubi in rerum natura Doctores Lutheranæ, aut Calvinianæ Religionis, vel non erant? si erant; ostenderunt se valdè ignavos, inertes, & vecordes, nullumque penitus zelum animarum habentes, quòd non illico accurrerint ad prædicandum verum Evangelium Hungariæ; aut debebant profundissimè alicubi latere, quod ab his pijs Principibus, nullibi potuerunt requiri, & reperiri. Si tunc adhuc nondum erant; Ergo Lutherana, & Calviniana Doctrina, non traxit suam seriem, & successionem, ac originem ab Apostolis, & ipso Christo Domino.

ŠIESTA DILEMA

Keď uhorské knieža Gejza a jeho syn sv. Štefan, prvý uhorský kráľ, zovšadiaľ zvolávali a zhládúvali zbožných a učených mužov z rôznych národov a z rozličných oblastí, aby s ich pomocou obrátili Uhorsko, boli niekde na svete učitelia luterského alebo kalvínskeho náboženstva, alebo neboli? Ak boli, ukázali sa ako veľmi leniví, nečinní a hlúpi, bez akéhokoľvek zápalu pre získanie duší, ak sa hneď neponáhľali hlásať Uhorsku pravé evanjelium. Alebo sa museli niekde veľmi hlboko skrývať, že ich oni zbožní panovníci nikde nemohli nájsť. Ak v tom čase ešte neboli, potom sa luterská a kalvínska náuka neodvodzuje od apoštolov a samého Krista Pána.

DILEMMA VII.

Ecclesia Lutherana aut Calviniana, vel erat visibilis ante Lutherum & Calvinum, vel invisibilis? si visibilis; Quis illam vidit? Quibus constabat hominibus, aut Nationibus? Ubi locorum erat? ut illam audire, & et ad illam recurrere quis potuisset. Si verò fuit invisibilis, quæro: utrùm illa invisibilis Ecclesia fuerit Lutherana, & Calviniana, vel Anabaptistica, Ariana; idem enim dicent, & eodem jure omnes de sua Ecclesia.

SIEDMA DILEMA

Luterská alebo kalvínska cirkev bola pred Lutherom a pred Kalvínom viditeľná, alebo neviditeľná? Ak bola viditeľná, kto ju videl? Z ktorých ľudí či národov pozostávala? Kde sa nachádzala? Lebo na nejakom mieste musela byť, aby bolo možné ju počuť alebo sa k nej obrátiť? Ak však bola neviditeľná, pýtam sa, či oná neviditeľná cirkev bola luterská a kalvínska, alebo anabatistická či ariánska. Lebo to isté a rovnakým právom povedia o svojej cirkvi všetci.

DILEMMA VIII.

Ecclesia Lutherana, aut Calviniana, vel tenet omnia, & amplectitur fide divinā, quæ tenuit primitiva Ecclesia à Christo instituta primis saltem quatuor sæculis, vel non? si non; Ergo in articulis fidei dissentit à vera Christi Ecclesia. Si ita; Ergo debent omnia admittere, quæ crediderunt & docuerunt illi Sancti Patres & Doctores, qui vixerunt primis illis quatuor sæculis, & quæ declarant credenda Concilia tempore illo celebrata ab Ecclesia. Hujusmodi autem sunt: Realitas Corporis Christi in Eucharistia, Transsubstantiatio panis & vini in sacrificio in verum corpus, & sanguinem Christi: Invocatio Sanctorum, Liberum arbitrium, Bonorum operum ad salutem æternam necessitas, purgatorium, & suffragia pro defunctis; & omnia illa, de quibus controvertunt nunc Lutherani, & Calvinistæ cum Romana Ecclesia.

ÔSMA DILEMA

Luterská alebo kalvínska cirkev učí a nadprirodzenou vierou prijíma to, čo prvotná cirkev založená Kristom učila aspoň v prvých štyroch storočiach, alebo to neučí a neprijíma? Ak nie, potom sa v článkoch viery rozchádza s pravou Kristovou cirkvou. Ak však áno, potom musí prijať všetko to, čo verili a učili tí svätci otcovia a učitelia, ktorí žili v prvých štyroch storočiach, ako aj to, čo ako články viery vyhlásili koncily, ktoré v tom čase cirkev slávila. A k nim patria: reálna prítomnosť Kristovho tela v eucharistii, transsubstanciácia chleba a vína počas obety na pravé telo a krv Kristovu, vzývanie svätých, slobodná vôľa, potreba dobrých skutkov k večnej spásy, očistec a prosby za zomrelých, ako aj všetko to, o čom luteráni a kalvíni polemizujú s rímskou cirkvou.

DILEMMA IX.

Doctrina Lutherana, aut Calviniana, prout nunc est in Hungaria, vel est conformis illa Augustanæ, & hæc Helveticæ Confessioni? vel non? si non; Ergo non debent prætereundere in Hungaria liberum exercitium, hoc enim concessum est (licet ex conniventia, imò violentia tantum, neque cum consensu omnium Statuum Regni) soli Augustanæ, & Helveticæ Confessioni. Si verò est conformis moderna fides Lutheranorum Augustanæ Confessioni; quæro: cui Augustanæ Confessioni? hæc siquidem est quater conscripta, edita, & mutata, & omnes quatuor sunt diversæ, & inter se dissidentes. Deinde si conformis est Lutherana Religio Confessioni Augustanæ, & Calviniana Confessioni Helveticæ; debebunt omnia illa admittere, quæ hæc duæ Confessiones admittunt: At in confessione illa Augustana per Philippum Melancthonem (quæ nunc etiam in Originali extat Viennæ in Bibliotheca Cæsarea) protestantur Confessionistæ injuriam in eo sibi fieri, à dicentibus: quòd in Ecclesijs suis Missam aboleverint, quæ adhuc in eis quotidie magnâ veneratione, omnibus antiquis adhibitis ceremonijs, celebratur; & idem Melancthon in Apologia, quam pro Augustana scripsit Confessione, apertè testatur: Missas non modo à se, ac suis non aboleri; sed religiosè etiam defendi, ut quæ singulis diebus Dominicis, alijsque festis diebus celebrentur; in quibus etiam Sacramentum Eucharistiæ communicare volentibus exhibeatur: Ecclesiæ verò Lutheranæ in Hungaria non tantum Missas aboleverunt, sed easdem etiam impugnant, & impiè abominantur. Eadem ratio est de Helveticæ Confessione: hæc enim Articulo secundo docebat: comprehensa symbolis, ac sententijs, quatuor primariorum, ac præstantiorum synodorum, celebratarum Nicææ, Constantinopoli, & Chalcedone credimus sincero corde: In his verò synodis comprehendebantur sequentia: v.g. Non posse fieri Clericum, qui transiverit ad secundas nuptias, primatum super omnes Ecclesias esse penes sedem Romanam; In Eucharistia esse verum Corpus Christi; Monachos, & Moniales postquam se DEO dicârunt non licere jungi nuptijs &c. quæ moderni Calvinistæ in Hungaria nequaquam admittunt. Ergo.

DEVIATA DILEMA

Luterská alebo kalvínska vierouka v tej podobe, ako sa v súčasnosti predkladá v Uhorsku, sa zhoduje s augsburským a helvétskym vyznaním, alebo sa s ním nezhoduje? Ak nie, potom si nemôže nárokovat' slobodné

praktizovanie v Uhorsku, lebo to sa dovoľuje iba augsburskému a helvétskemu vyznaniu (hoci zo zhovievavosti, ba skôr iba pod nátlakom, a to bez súhlasu všetkých stavov kráľovstva). Ale ak sa súčasná vierouka luteránov zhoduje s augsburským vyznaním, pýtam sa: S ktorým? Lebo augsburské vyznanie bolo štyrikrát napísané, vydané a zmenené a každé z nich je iné. Okrem toho ak sa luterské náboženstvo zhoduje s augsburským vyznaním a kalvínske s helvétskym, budú musieť uznať všetko, čo uznávajú tieto dve vyznania. Avšak v tom augsburskom vyznaní, ktoré [zostavil] Filip Melanchton (a ktorého originál sa dnes nachádza v cisárskej knižnici vo Viedni), sa evanjelici ohradzujú [tvrdiac], že im krivdia tí, čo hovoria, že vo svojich kostoloch zrušili omšu, ktorá sa v nich dosiaľ slávi s veľkou úctou a so všetkými starodávnymi obradmi. A je to takisto Melanchton, ktorý vo svojej Apológii augsburského vyznania otvorene dosvedčuje, že on a jeho súverci omšu nielen že nezrušili, ale že ju aj nábožne obhajujú ako takú, ktorá sa slúži každú nedeľu a vo sviatok a v rámci ktorej sa podáva eucharistická sviatosť tým, ktorý ju chcú prijať. Avšak luterské cirkvi v Uhorsku omšu nielen že zrušili, ale ju aj napádajú a bezbožne sa jej štitia. To isté platí aj o helvétskom vyznaní, lebo jeho druhý článok učí: To, čo je obsiahnuté v symboloch a výrokoch prvých štyroch významnejších koncilov, ktoré sa konali v Nicei, Konštantínopole a Chalcedone, úprimným srdcom veríme. Avšak na spomenutých konciloch sa hovorilo napríklad aj o tom, že ten, kto sa druhýkrát ožení, nemôže sa stať klerikom, že prvenstvo medzi všetkými cirkvami patrí rímskej stolici, že v eucharistii je prítomné skutočné Kristovo telo, že rehoľníci a rehoľníčky nemôžu vstúpiť do manželstva, potom čo sa zasnúbili Bohu atď. Toto však súčasní kalvíni v Uhorsku v žiadnom prípade neprijímajú. Teda (ich vierovyznanie sa nezhoduje s helvétskym).

DILEMMA X.

Lutherana Ecclesia, aut Calviniana, vel habet veram scripturam sacram, vel non habet? si non habet; quid ex illa probat, & cur toties eandem citat? Si habet, unde illam accepit? Haec enim non est nata cum Luthero, aut Calvino. Ergo illam accepit ab Ecclesia Romano-Catholica, à qua Lutherus, & Calvinus defecerunt. Quaero igitur iterum: Ecclesia Romana, à qua Lutherus, & Calvinus scripturam sacram accepit, vel fuit tunc temporis vera, vel falsa Ecclesia? si dicas fuisse veram, igitur damnandi sunt Lutherus, & Calvinus, & omnes illorum asseclae, quòd Ecclesiam veram deseruerint. Si verò fuit falsa, quomodo ergo constat Luthero, & Calvino, eorumque asseclis, eos non habuisse falsam scripturam, & quomodo possunt gloriari, se puro DEI verbo credere, & adhærere?

DESIATA DILEMA

Luterská alebo kalvínska cirkev má pravé Sväté písmo, alebo nemá? Ak nemá, čo na základe neho dokazuje a prečo ho tak často cituje? Ak má pravé Písmo, odkiaľ ho dostala? Ved' sa ono nenarodilo spolu s Lutherom alebo Kalvínom. Dostala ho teda od rímskokatolíckej cirkvi, od ktorej Luther a Kalvín odpadli. Znova sa teda pýtam: Rímska cirkev, od ktorej Luther a Kalvín dostali Sväté písmo, bola v tom čase pravou, alebo nepravou cirkvou? Ak povieš, že bola pravá, potom treba odsúdiť Luthera, Kalvína a všetkých ich prívržencov za to, že opustili pravú cirkev. Ak však (povieš že,) bola nepravá, ako potom Luther, Kalvín a ich prívrženci vedia, že nedostali nepravé Písmo, a ako sa môžu vychlaľovať, že to, v čo veria a čoho sa pridružujú, je rýdže Božie slovo?

DILEMMA XI.

Vel omnes Libri scripturae approbati ab Ecclesia Romana sunt veri, & Canonici scripturae sacrae Libri, vel non? si ita; Cur aliquos ex ijs rejiciunt tanquam apocryphos, uti libros omnes Machabæorum, Apocalypsim, Epistolam S. Jacobi, & alios? si non; unde sciunt, quòd Ecclesia non erraverit approbando Evangelium Matthæi, Lucæ, Marci, & Joannis, & reprobando aliorum Authorum Evangelium, ut Bartholomæi, Nicodemi? si enim erraverit in approbatione aliquorum, cur non etiam in reprobatione istorum?

JEDENÁSTA DILEMA

Sú všetky knihy Písma schválené rímskou cirkvou pravými a kánonickými knihami Svätého písma, alebo nie sú? Ak sú, prečo niektoré z nich odmietajú ako apokryfy, ako napr. všetky knihy Makabejcov, Zjavenie sv. Jána, List sv. Jakuba a ďalšie? Ak nie sú všetky knihy pravé, odkiaľ vedia, že sa Cirkev nezmylila, keď za pravé uznala Matúšovo, Lukášovo, Markovo a Jánovo evanjelium, a evanjeliá iných autorov, ako napr. Bartolomeja alebo Nikodéma, zavrhol? Ved' keby sa bola zmylila v uznaní jedných, prečo nie aj v zavrnutí druhých?

DILEMMA XII.

Apocalypsis vel est Liber Apocryphus, vel Canonicus? si est Liber Canonicus; Ergo & Libri Machabæorum sunt Canonici, cum par sit utriusque ratio. Adeoque cum Catholici ex Libro Machabæorum probant Orationem pro defunctis esse sanctam, non debent Adversarij refugere ad illam exceptionem: quòd Libri Machabæorum sint apocryphi. Si verò etiam Liber Apocalypseos est apocryphus; quomodo ex eo nituntur (licet perperam) probare: Pontificem Romanum esse Antichristum?

DVANÁSTA DILEMA

Zjavenie sv. Jána je apokryfná kniha, alebo kánonická? Ak je kánonická, potom aj knihy Makabejcov sú kánonické, pretože obidve sú také z rovnakého dôvodu. A preto keď katolíci z knihy Makabejcov dokazujú, že modlitba za zomrelých je z vieroučného hľadiska v poriadku, nemajú sa protivníci uchýľovať k známej výhrade [tvrdiac], že knihy Makabejcov sú apokryfné. Ale ak aj Zjavenie sv. Jána je apokryf, prečo sa z neho usilujú dokázať (hoci nesprávne), že rímsky veľkňaz je antikrist?

DILEMMA XIII.

Vel Lutherus aut Calvinus fuerunt fallibiles in sua Doctrina, vel non? si ita; igitur & tu es fallibilis, qui à doctrina Lutheri, aut Calvini in tuis opinionibus recedis. Si non fuit fallibilis? Ergo tu Lutherane omnia illa, quæ Lutherus; & tu Calvinista omnia illa, quæ Calvinus, debes admittere. Atqui Lutherus docet, etiam fæminas ad sacerdotium promoveri posse: Christianos omnes, absque ulla conditionis, aut sexus distinctione esse peræquè sacerdotes, polygamiam esse licitam, id est: licere viro plures habere uxores; licere marito uxore debitum conjugale sibi negante, dicere; si tu nolueris, alia volet; si Domina nolit, veniat ancilla; nefas esse bellum contra Turcas gerere, Tria sacramenta, & Purgatorium dari; sufficere Communionem sub una specie; non prohiberi à se invocationem Sanctorum. Calvinus verò docet: Fidem semper esse incredulitati permixtam, & dubitationi; scripturam sacram non esse certam, neque erroris, aut falsitatis expertem; DEUM aliquos creasse hoc fine, ut peccent, & in perpetuum damnentur; DEUM esse auctorem peccati, imò omnis peccati; DEUM non esse absolutè omnipotentem; SS. Trinitatem minimè esse invocandam; Christum secundum humanitatem fuisse ignorantem, eundem de salute sua timuisse, imò de illa desperasse, & plurima his similia; quæ Lutherani, & Calvinistae in Hungaria defacto non admittunt.

TRINÁSTA DILEMA

Luther alebo Kalvín boli omylní vo svojom učení, alebo nie? Ak boli omylní, potom si omylný aj ty, ktorý sa vo svojich názoroch vzdiaľuješ od Lutherovho alebo Kalvínovho učenia. Ak [jeden ani druhý] nebol omylný, potom musíš ty, luterán, a ty, kalvín, prijať všetko, čo [učil] Luther a Kalvín. Avšak Luther učí, že aj ženy možno pripustiť ku kňazstvu, že všetci kresťania bez rozdielu životného stavu a pohlavia sú rovnako kňazmi, že mnohoženstvo je dovolené, t. j. že muž môže mať viacero manželiek, [ďalej] že muž, ak mu žena odmieta manželskú povinnosť, môže povedať: ak nechceš ty, iná bude chcieť, ak nechce pani, nech pride slúžka; že nie je dovolené viesť vojnu proti Turkom, že sú tri sviatosti, že jestvuje očistec, že postačuje prijímanie pod jedným spôsobom a že vzývanie svätých nie je zakázané. Kalvín zas učí, že viera sa vždy mieša s nedôverčivosťou a pochybnosťami, že Písmo sväté neposkytuje úplnú istotu a že obsahuje aj omyly a nepravdy, že Boh niektorých ľudí stvoril na to, aby hrešili a boli naveky zatratení, že Boh je pôvodcom hriechu, ba že je pôvodcom každého hriechu, že Boh nie je absolútne všemohúci, že nie je dobré vzývať Svätú Trojicu, že Kristus vo svojej ľudskej prirodzenosti bol nevedomý a že mal obavy o svoju spásu, ba dokonca že strácal nádej na ňu, a mnohé podobné veci, ktoré v súčasnosti ani luteráni ani kalvíni v Uhorsku nepripúšťajú.

DILEMMA XIV.

Vel datur aliquis Hæreticus, vel non? si non; Ergo v. g. Arius non fuit Hæreticus, nec Manichæi fuerunt Hæretici. Ergo omnes Hæretici sunt Orthodoxi. Ergo nullum datur discrimen inter Hæreses, & doctrinam veræ Christi Ecclesiæ. Si ita; quaero: Unde scis Arium v. g. fuisse Hæreticum? Non aliunde certè, quam quia ut talis, per Concilia fuit declaratus ab Ecclesia. Subsumo: Atqui etiam Lutherus, & Calvinus sunt per Concilia declarati, & eorundem doctrina ut Hæretica. Ergo & hi fuerunt Hæretici, & eorundem doctrina est ut Hæretica. Nec aliunde probabit Lutheranus, aut Calvinista Arianum esse Hæreticum; nam quidquid adducet pro se Lutheranus, vel Calvinista, quod non sint Hæretici, id etiam adducere potest, & eodem jure pro se Arianus, & quilibet sectarius.

ŠTRNÁSTA DILEMA

Je [niekto taký, ktorého môžeme nazvať] heretikom, alebo nie je? Ak nie je, potom napr. Arius nebol heretikom, ani manichejci neboli heretikmi. Teda všetci heretici sú pravoverní. Teda niet žiadneho rozdielu medzi herézami a náukou pravej Kristovej cirkvi. Ak je [niekto taký, ktorého možno nazvať heretikom], pýtam sa: Ako vieš, že napr. Arius bol heretikom? Určite nie inak ako z toho, že ho za takého vyhlásila Cirkev prostredníctvom koncilu. Subsumujem [nižšiu premisu]: Avšak aj Luthera a Kalvína vyhlásila Cirkev na koncile [za heretikov] a ich náuku za heretickú. Teda aj títo boli heretikmi a ich náuka [sa má brať] ako heretická. A ani luterán či kalvín nebude môcť inak dokázať, že arián (= unitár, antitrinitár) je heretik, pretože čokoľvek uvedie luterán alebo kalvín vo svoj prospech [na dôkaz], že [sám] nie je heretikom, to môže rovnakým právom uviesť vo svoj prospech arián i hocktorý iný sektár.

DILEMMA XV.

Vel omnes sectæ hujus sæculi sunt veræ, vel una tantùm est vera, & reliquæ falsæ? si omnes sunt veræ; Ergo aliquæ duæ contradictoriæ propositiones possunt simul esse veræ, quod est absurdissimum, & falsissimum. Si unica tantùm est vera, deberet hæc adducere tale argumentum pro sua veritate, quod alia secta æquali jure non potest pro se allegare. Tale autem argumentum nec Lutherana secta potest pro se adducere contra Calvinisticam, Arianam, Anabaptisticam &c. nec Calviniana contra Lutheranam, Arianam, & Anabaptisticam. Ergo non est major ratio, cur una alteri præeligatur, aut cur una censeatur esse vera, reliquæ verò falsæ.

PÄTNÁSTA DILEMA

Sú všetky sekty tohto storočia pravé, alebo iba jedna je pravá a ostatné nepravé? Ak sú všetky pravé, potom dve protirečivé propozície môžu byť súčasne pravdivé, čo je nanajvýš absurdné a celkom nepravdivé [tvrdenie]. Ak iba jediná [seкта] je pravá, musela by uviesť taký dôkaz svojej pravdivosti, aký iná sekta nemôže uviesť vo svoj prospech rovnakým právom. Avšak taký dôkaz nedokáže vo svoj prospech uviesť ani luterská sekta proti kalvínom, ariánom, anabaptistom atď., ani kalvínska sekta proti luteránom, ariánom a anabaptistom. Teda niet silnejšieho dôvodu [v prospech jednej z nich], prečo by bolo treba si zvoliť skôr jednu než druhú, ani prečo by sa jedna mala pokladať za pravú a zvyšné za nepravé.

(preložil S. Zavarský)

The Trnava Dilemmas and Daniel Krman

Svorad Zavarský

The polemical theological writings of Martinus Szent-Ivany (1633-1705), penned in the period 1699-1705, represent the less known part of the works of this Jesuits polymath. In 1699, Szent-Ivany started a successful series of polemics by publishing his short pamphlet *Quindecim dilemmata* (Trnava, 1699) addressed as a New Year's gift to his compatriots of the Augsburg and Helvetic confessions. Such anti-Protestant dilemmas had then already been present in the Kingdom of Hungary for some time, but it was Szent-Ivany's publication that really initiated a vigorous discussion and multiple reactions from the Protestants. The most prominent among his refuters was Daniel Krman (1663-1740), a leading figure of Slovak Lutheranism, who wrote his extensive work on Lutheran orthodoxy in the Kingdom of Hungary (*Constatia in orthodoxo consensu*, ms.) in response to Szent-Ivany's *Quindecim dilemmata*. This article explores the phenomenon of the Trnava dilemmas, as Krman named them, and highlights their meaning for the spiritual and intellectual history of Slovaks.

SYLWIA SOJDA*

Lingwistyczna kategoria intensywności w językoznawstwie polskim i słowackim

SOJDA, S.: Linguistic Category of Intensification in the Polish and Slovak Linguistics. *Slavica Slovaca*, 53, 2018, No 2, pp 118-125 (Bratislava).

The paper presents Polish and Slovak scientific papers on intensification. This category has not been sufficiently described by Polish and Slovak linguists so far. The author adduces the results of scientific research on intensifiers against different parts of speech. Connections between semantic category of intensification and subjectivity and evaluation are also provided. The main aim of the presented study is to coapt the linguistic achievements in research on intensification.

Intensification, intensity, deintensification, subjectivity, intensifier.

Wstęp

Charakterystyczne dla komunikacji międzyludzkiej jest to, że zawiera wiele elementów wyolbrzymiających prezentowane treści. Rozwój języka spowodowany czynnikami społecznymi, ekonomicznymi czy politycznymi przejawia się powstawaniem nowych jednostek leksykalnych, często o znaczeniu intensyfikującym.

Intensyfikacja stanowi interesujące, ale wydaje się, że dotychczas niedostatecznie i niekompleksowo zbadane zjawisko językowe. Od wielu lat trwają badania naukowe nad kategorią intensywności, nie tylko w obrębie lingwistyki, ale również w obrębie szerszej pojętych nauk społecznych i humanistycznych: w filozofii, logice, psychologii czy socjologii.

W słowackiej literaturze przedmiotu mało uwagi skupiano na badaniu zjawiska *intensyfikacji* (funkcjonuje również słowackie określenie *intenzita*¹), a co za tym idzie, nie istnieje opracowanie monograficzne poświęcone w całości temu zagadnieniu. Stąd też, moim celem w niniejszym szkicu jest dokonanie przeglądu literatury dotyczącej intensyfikacji w języku słowackim i polskim oraz komparacja wyników badań, które dotychczas prowadzono w obrębie języków bliskopokrewnych. Ma to służyć nakreśleniu punktu wyjściowego i perspektyw badawczych dla dalszych, pogłębionych rozważań nad tym zagadnieniem. Aktualność podjętej problematyki jest niewątpliwie związana z dużą ekspansywnością intensyfikatorów i szerokim spektrum różnorodnych środków językowych, które mogą występować w roli intensyfikatorów.

Za pomocą języka wyrażane są nie tylko myśli. Odbiorca komunikatu otrzymuje od nadawcy nie tylko słowa, zdania, treść, ale również poznaje jego subiektywne poglądy, nastroj, nastawienie do otaczającej rzeczywistości. Ta zasada pokazuje związek intensyfikacji z subiektywizacją, która jawi się jako fenomen ogólnie funkcjonujący, wielostronny i wieloznaczny, istotny zarówno pod względem synchronicznym, jak i diachronicznym. Zwraca na to uwagę grecka badaczka A. Athanasiadou², omawiając Langakerowską koncepcję subiektywizacji, która zakłada, że poprzez intensyfikowanie przekazu traci się jego obiektywność, a na pierwszy plan wysuwa się podejście subiektywne, prymarnie

* Dr. Sylwia Sojda, Instytut Filologii Słowiańskiej, Uniwersytet Śląski w Katowicach, ul. Grota-Roweckiego 5, 41-205, Sosnowiec, Polska.

¹ Kralčák, L.: Lexikálna intenzifikácia deja a vlastnosti. In: Nábelková, M., Šimková, M. (ed.): *Varia 1. Materiály z Kolokvia mladých jazykovedcov* (Modra – Piesok 21. – 22. októbra 1991). Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 1992, s. 20-24.

² Athanasiadou, A.: On the subjectivity of intensifiers. In: *Language Sciences*, 29, 2007, s. 554-565.

immanentne. Z tego jednoznacznie wypływa, że o intensyfikujących procesach językowych można mówić również z punktu widzenia subiektywnego stosunku do (neutralnej) normy. Intensyfikacja wskazuje zatem na różnorodność związków z normą (postrzeganą jako mniej lub więcej standardowa), przy czym subiektywna wartość owej normy jest określona przez ekspresywność przekazu.

Punktem wyjścia dla badań nad intensyfikatorami są w słowackiej lingwistyce syntaktyczno-semantyczne typy przysłówków, przy których analizie semantycznej wychodzi się od ich prymarnej funkcji syntaktycznej³. Z tej perspektywy, norma jest pewnym abstrakcyjnym centrum znaczeniowym pola leksykalno-semantycznego przysłówków stopnia⁴.

1. Definiowanie terminu *intensyfikacja*

Jedną z pierwszych prac, w których podjęto problematykę badań nad kategorią intensywności i jej środkami językowymi była monografia Dwighta Bolingera *Degree words*, wydana w latach 70-tych XX wieku⁵. W pracy tej badacz przedstawia różnorodne sposoby i środki wyrażania intensyfikacji, która jest przejawem językowym ciężko uchwytne wyolbrzymiania⁶. W podobnym tonie wypowiadał się przed laty Ł. Kralčák, który pisał, że „pojem intenzita ako lingvistický termín nie je špecificky vymedzený”⁷. Poszukiwanie znaczenia oraz wyodrębnienie definicji tego terminu było już przedmiotem wielu prac językoznawczych, zarówno w aspekcie polskim, jak i szerszym, europejskim oraz konfrontatywnym. Dotychczasowe słowackie badania lingwistyczne nie dostarczyły jednak kompleksowego opisu kategorii intensywności, co niewątpliwie stanowi wyzwanie dla badaczy języka słowackiego, również w kontekście konfrontacji z innymi językami (nie tylko słowiańskimi).

Kategoria intensywności jest interesującą poznawczo kategorią semantyczną, która odzwierciedla się w języku na kilku poziomach: intensyfikację obserwujemy na poziomie ortoepicznym, ortograficznym, morfologicznym, leksykalnym, semantycznym, syntaktycznym, stylistycznym, jak również w obrębie pragmalingwistyki i lingwistyki komunikacji. Zawiera elementy ontologicznych kategorii ilości, jakości, ma związek z gradacją i komparacją, co stanowi złożony problem, nie tylko natury lingwistycznej.

Celem niniejszego szkicu jest przedstawienie stanu badań nad *intensyfikacją* i *intensyfikatorami* we współczesnym językoznawstwie polskim i słowackim. Zaczniemy zatem od zdefiniowania tego zagadnienia.

Pod pojęciem intensyfikacji rozumiem zjawisko zmiany ilościowej opisywanej cechy, czynności bądź stanu. Zmiana ta odnosi się do zwiększenia lub zmniejszenia/ osłabienia (atenuacji) natężenia/ nasycenia cechy/ czynności/ stanu w stosunku do przyjętej normy. Przegląd przedmiotowej literatury potwierdza założenie, że zjawisko intensyfikacji odnosi się zarówno do zwiększenia, jak i zmniejszenia właściwości opisywanej cechy/ czynności/ stanu.

D. Bolinger opisuje *intensyfikator* jako dowolny środek, który różnicuje jakość, czy to w górę czy w dół, albo gdzieś pomiędzy⁸. Założenie, że intensyfikatorem może być dowolny środek językowy upoważnia nas do rozpatrywania *intensyfikacji* zarówno na poziomie leksemu, jak i na poziomie jednostek wyższego rzędu: zdania oraz tekstu.

W słowackiej lingwistyce najobszerniejszą, do tej pory, pracę na temat intensyfikacji jest opracowanie J. Hansmanovej, która przyjęła tezę, że intensyfikacja odnosi się do ilości cechy oraz że interpretuje się ją jako silniejszy/ słabszy przejaw jakości. Przy opisie terminu i pojęcia *intensyfikacja* autorka wychodzi od filozoficznego tła kategorii jakości i ilości, przy czym ilościowy aspekt jakości jest osiągnięty dzięki komparacji. Stąd też, do kategorialnych form zjawiska intensyfikacji intuicyj-

³ Šikra, J.: *Sémantika slovenských prísloviek*. Bratislava: Veda 1991, s. 37.

⁴ Šikra, J.: *Sémantika slovenských prísloviek*, c.d., s. 99.

⁵ Bolinger, D.: *Degree words*. The Hague, Paris: Mouton 1972. 324 s.

⁶ „Intensification is the linguistic expression of exaggeration and depreciation, and is just as hard to encompass”, s. 20. (za wszystkie przekłady z języka angielskiego odpowiedzialność ponosi autorka)

⁷ Kralčák, L.: *Lexikálna intenzifikácia deja a vlastnosti*, c. d., s. 20.

⁸ Bolinger, D.: *Degree words*, s. 17: “any device that scales a quality, whether up or down or somewhere between the two”.

nie zaliczyła min. deminutywa, augmentatywa (jako formy egzystencjalne intensyfikacji), negację, modalność, elipsę, apozjopezę czy parentezę. To wieloaspektowe spojrzenie na badaną kategorię oraz wstępny przegląd słowackich środków intensyfikujących treść potwierdza przytoczone wyżej stwierdzenie, że występują one na wszystkich poziomach języka.

Wspomniana praca J. Hansmanovej nie była pierwszą, w której podjęto próbę opisanie tego zagadnienia. Blisko dwadzieścia lat wcześniej L. Kralčák opublikował artykuł *Lexikálna intenzifikácia deja a vlastnosti*, w którym wskazuje, że stopień intensywności wyraża się w trojaki sposób: leksykalnie (sł. lexicálne), afiksalnie (sł. afixálne) oraz za pomocą właściwego znaczenia leksykalnego (sł. vlastný lexicálny význam). Leksykalne wyrażanie intensywności realizuje się w ramach stosunków antonimii i intensywnej synonimii (sł. antonymia a intenzitná synonymia: *studený, vlažný, teplý, horúci, vriaci, žeravý*). Do afiksacji, jako sposobu intensyfikacji można zaliczyć: przy przymiotnikach: stopniowanie⁹, tworzenie deminutywów i augmentatywów oraz inne techniki prefiksacji i sufiksacji, natomiast przy czasownikach: aspekt, np. *nabehať sa, vybehať sa, uchechtať sa, utrápiť sa*. Trzeci wyróżniony przez badacza typ, właściwe znaczenie leksykalne, jest realizowany poprzez wskazanie stopnia intensywności z użyciem odrębnego kwalifikatora (intensyfikatora lub kwalifikatora intensyfikującego typu *veľmi, silno*)¹⁰. Ten właśnie sposób wyrażania intensywności wymaga we współczesnym języku słowackim szczegółowego i kompleksowego zbadania. Poza kwalifikatorami intensyfikującymi typu *veľmi, silno*, w języku słowackim występuje zbiór jednostek, które pełnią funkcje intensyfikujące i mogą być określane mianem *intensyfikatora* (np. *strašne, hrozne, extrémne, príliš, diabolský, pekelné*).

Kolejnym środkiem intensyfikacji treści jest także reduplikacja, której podstawowym założeniem jest implikowanie przez powtórzenie leksykalne kategorii integracji, realizowanej w języku słowackim jako kategoria integracyjna lub integracyjno-modyfikująca. W tzw. „czystej formie”, kategoria integracyjna realizuje się jedynie w ramach podtypu apozycyjnego: a. wykrzykników i onomatopei: *hop-hop, tik-tak, hi-hi-hi, hopi-hopi, cink-cink, cip-cip*; b. partykuł i przysłówków: *len-len, už-už, navel'a-navel'a*. Kategorie integracyjno-modyfikacyjne, z kolei, widoczne są w tworzeniu: a. jakościowo intensyfikowanych przymiotników (sł. kvalitatívne intenzifikovaných adjektív): *širý → širošíry, čirý → čiročirý, denný → denno-denný*; b. aksjologicznie-jakościowych intensyfikowanych przysłówków (sł. axiologicko-kvalitatívnych intenzifikovaných adverbíí): *málo → málo-pramálo, veľa → veľa-preveľa, dávno → dávno-pradávno*; c. aksjologicznych (tzw. niewłaściwych) intensyfikowanych wykrzykników (sł. axiologických (tzw. nepravých) intenzifikovaných citoslovieč): *škoda → škoda-preškoda, beda → beda-prebeda*; d. aksjologiczno-dysjunctywnych rzeczowników, czasowników i przysłówków (sł. axiologicko-disjunktívnych substantív, slovies a adverbíí): *zákon → zákon-nezákon, verte → verte-neverte, skôr → skôr-neskôr*¹¹.

Intensywność w języku słowackim i polskim może się realizować również za pośrednictwem kategorii stopnia (która była przedmiotem wielu badań¹² i jest różnorodnie interpretowana¹³). W języ-

⁹ O podejściu do kategorii stopniowania w języku słowackim i polskim będzie mowa w dalszej części opracowania.

¹⁰ Kralčák, L.: *Lexikálna intenzifikácia deja a vlastnosti*, c. d., s. 20-24. Porov. aj: Vojteková, M.: *Deverbatívne adjektíva v slovenčine a poľštine*. In: Kesselová, J. – Imrichová, M. – Ološtiak, M. (ed.): *Registre jazyka a jazykovedy (II)*. Prešov: Prešovská univerzita, 2014, s. 251-257; Vojteková, M.: *Modifikačné kategórie adjektívnych derivátov v slovenčine a poľštine*. In: Blaho, M. (ed.): *Jazyk – Média – Text III*. Prešov: Prešovská univerzita, 2015, s. 166-170; Vojteková, M.: *Slovenské a poľské adjektívum z aspektu slovotvornej motivovanosti*. Prešov: Prešovská univerzita, 2016. 179 s.; Sojda, S.: *Przedrostki o wartości intensyfikującej w leksyce słowackiej* [w tłaści].

¹¹ Svobodová, J.: *Lexikálna reduplikácia a slovenčina*. In: *Jazykovedný časopis*, 2016, roč. 67, č. 3, s. 247-270, cit. 252-253. Zagadnienie reduplikacji jako jednego ze środków intensyfikowania treści jest również przedmiotem moich badań.

¹² Porov. Zarembina, M.: *Formy stopniowania przymiotników i przysłówków w polszczyźnie mówionej*. In: *Prace Filologiczne*, 37, 1992, s. 99-107; *Zagadnienia kategorii stopnia w językach słowiańskich*. T. 1-2, 4, Orzechowska, H. (ed.); T. 3, Pianka, W. (ed.). Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 1976-1984.

¹³ Vojteková, M.: *Kategória stupňovania adjektív v slovenčine a poľštine*. In: *Jazykovedné štúdie 32. Prírodný vývin jazyka a jazykové kontakty*. Bratislava: Veda, 2015, s. 475-781; Vojteková, M.: *Lingvistické aspekty prekladu s dôrazom na kategóriu stupňovania adjektív*. In: Hostová, I. – Gavurová, M. – Smetanová, M. (ed.): *Zrkadlá translatológie I: Preklad ako nástroj komunikácie*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2013, s. 205-216.

koznawstwie słowackim stopniowanie zaliczane jest do morfologii fleksyjnej i uważane ze kategorii leksykalno-gramatyczną, ewentualnie za zjawisko przechodnie między poziomem morfologicznym a leksykalnym. Językoznawcy polscy, z kolei, uważają stopniowanie za kategorię fleksyjną lub słowotwórczą. Mimo, że semantyczna cecha intensywności jest istotna dla stopniowania, nie będzie przedmiotem zainteresowania w niniejszym szkicu.

Związek intensyfikacji ze stopniowaniem (przymiotnika i przysłówka) zauważają autorzy *Gramatyki współczesnego języka polskiego*, którzy piszą: „Znaczenie i zakres form stopnia w przysłówku stanowią wyraźną paralelę do stopniowania przymiotników. Podobnie jak w przymiotniku, formy stopnia tworzone są tylko od części przysłówków, a mianowicie od tych, które informują o cechach czynności, stanów i procesów dających się intensyfikować, np. *ładnie* → *ładniej* → *najładniej* (ale nie *nago* → **bardziej nago* itp.). Znaczeniowo forma stopnia wyższego i najwyższego informuje o gradacji cechy, większej jej intensywności w porównaniu z innymi stanami (czynnościami) (...)”¹⁴.

Rozpatrując kategorię intensywności w aspekcie komparatywnym polsko-słowackim można zauważyć, że w polskim językoznawstwie nie jest ona pojmowana tak szeroko. Mówi się tu głównie o intensyfikującej funkcji leksemu *bardzo* ‘veľmi’ i jej synonimów, o komparacji i gradacji oraz o intensyfikacji za pomocą jednostek frazeologicznych¹⁵.

J. Hansmanová¹⁶ stwierdza, że z formalnego punktu widzenia intensyfikacja jest procesem modyfikacji struktury wyjściowej jednostki językowej (J1) i powstania nowej jednostki (J2). Dlatego też, proces intensyfikacji obejmuje trzy operacje: 1. aktualizację struktury; 2. modyfikację struktury (poprzez dodanie nowego/ eliminację elementu); 3. powstanie nowej, zmodyfikowanej struktury. Schemat ten interpretuje się w następujący sposób: 1. do struktury wyjściowej zostaje dodany nowy komponent o funkcji intensyfikującej; 2. z wyjściowej struktury zostaje wyeliminowany pewien składnik, którego miejsce zajmuje nowy – intensyfikujący; 3. z wyjściowej struktury zostaje wyeliminowany pewien składnik, który nie zostaje zastąpiony. W pierwszym i drugim przypadku chodzi o +intensyfikację, w trzecim natomiast o –intensyfikację (dezintensyfikację). Intensyfikatory, którymi wyraża się zmniejszony stopień właściwości są więc nazywane *dezintensyfikatorami*. Podobne postrzeganie omawianej kategorii występuje w polskiej literaturze przedmiotu. J. Puzynina konstatuje, że problematyka intensywności obejmuje zarówno intensyfikację, t.j. zwiększenie intensywności cechy, procesu, stanu, właściwości, jak i jej zmniejszenie, co nazywa *dezintensyfikacją*¹⁷.

Zbiór samodzielnych intensyfikatorów leksykalnych opiera się na opozycji wysoki/ niski oraz jest realizowany na osi maksymalny – minimalny stopień cechy. Obszar środkowy, który występuje między wskaźnikami intensywności odnosi się do normy (stopień średni w stosunku do oczekiwanego), wartości niepodlegającej stopniowaniu, wyrażonej symbolem „0”. Na prawo od zera znajdują się leksemy z większym stopniem intensywności (intensyfikatory dodatnie, „+”), na lewo, z kolei, z mniejszym stopniem intensywności (intensyfikatory ujemne – dezintensyfikatory, „–”). Ł. Kralčák proponuje w tym dwubiegunowym rozumieniu intensyfikacji terminy *koroborácia* (pol. *wzmocnienie, koroboracja*) oraz *atenuácia* (pol. *osłabienie, atenuacja*)¹⁸ cechy. W ramach *wzmocnienia* wyróżnia trzy grupy intensyfikatorów, które

¹⁴ Grzegorzczkova, R. – Laskowski, R. – Wróbel, H. (ed.): *Gramatyka współczesnego języka polskiego*. Warszawa: PWN, 1999, s. 533.

¹⁵ Porov. Straš, E.: *Kategoria intensywności we frazeologii języka polskiego i rosyjskiego*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2008. 245 s.; Janus E.: *Wykładowe intensywności cechy (na materiale polskim i rosyjskim)*. Wrocław: Ossolineum, PAN, 1981. 216 s.

¹⁶ Hansmanová, J.: *Kategoriálne formy intenzifikácie*. In: Šimková, M. (ed): *Varia XII*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 2005, s. 154.

¹⁷ Puzynina, J.: *O pojęciu intensyfikacji*. In: *Roczniki Humanistyczne, 2001-2002. XLIX-L, z. 6*, s. 321-327. Por. Mitrenga, B.: *Sposoby wyrażania niskiego stopnia intensywności cechy w polszczyźnie*. In: Kępka, I. – Warda-Radys, L. (ed.): *Nasz język w przeszłości – nasza przeszłość w języku*. T. 2. Pelplin: Wydawnictwo Bernardinum, 2014, s. 100–114. Mitrenga B.: *Dezintensyfikatory lekko, lekko i z lekka w historii języka polskiego*, In: Mączyński, M. – Horyń, E. – Zmuda, E. (ed): *W kręgu dawnej polszczyzny*, t. 3. Kraków: WAM, 2017, s. 181-197.

¹⁸ Termin polski zaproponowany przez autorkę na podstawie tłumaczenia terminu słowackiego.

wyrażają: a. największy stopień (maksymalizatory¹⁹, sł. maximalizatory), b. większy stopień (majoryzatory, sł. majorizatory) oraz c. duży stopień (magnifikatory, sł. magnifikatory) natężenia cechy/ właściwości. Na drugim biegunie znajdują się intensyfikatory osłabiające (*atenuatory*²⁰), które mogą wyrażać: a. mniejszy stopień (minoryzatory, sł. minorizatory), b. mały stopień (sł. parvifikatory) i c. najmniejszy stopień (minimalizatory, sł. minimalizatory) natężenia cechy/ właściwości. Widoczna jest tutaj symetryczna skala intensywności, na której intensyfikatory pełnią określone funkcje zgodnie z obecnością poszczególnych cech semantycznych²¹. Te ustalenia przyjęła w swoich rozważaniach na temat wypowiedzi dorosłych Słowaków M. Bodnárová²². Jej badania pokazały, że afiksacja realizowała się głównie za pomocą kategorii stopnia. Sufiksacja była techniką służącą do deminutywizacji (*taký maličký zámoček, balónik zlatučký, rozkošňučké*), Słowacy rzadko wykorzystywali prefiksację (użycie prefiksu *pre-*: *prenádherné stropy, prekrásne záhrady*), marginalnie natomiast reduplikację prefiksu/ prefiksoidu: (*a vy budete najvýznamnejší slovenský prozaik nejakej generácie post post postmodernej*). Najczęściej w badanym materiale wyrażano intensywność za pomocą środków leksykalnych: przymiotników z semem dużego stopnia cechy, zarówno pozytywnej (*skvelý, obrovský, úžasný, výborný, geniálny, perfektný, krásny, nádherný, super, úchvatný*), jak i negatywnej (*hrozný, príšerný, odporný, chorý, porazený, šialený, brutálny*). Leksemy typu *strašný, totálny, nenormálny* były interpretowane bądź jako pozytywne, bądź negatywne, w zależności od nacechowania rzeczownika, który intensyfikowały (np. *nenormálne svinstvo* /-/, *nenormálna odvaha* /+/, *strašné bolesti* /-/, *strašná chuť do jedla* /+/-). Autorka konstatuje, że w badanych spontanicznych dialogach najwięcej było wykładników najwyższego i większego stopnia, pojawiły się nieliczne wykładniki najmniejszego stopnia natężenia cechy. Nie odnotowała praktycznie występowania wykładników dezintensyfikujących wyrażaną treść. Spośród maksymalizatorów najczęściej występowały przysłówki stopnia i partykuły, np. *úplne, totálne, čisto, dočista (čisto nová stena), kompletne, komplet (sú komplet komplet modré)*. Dodatkowo, środkiem wyrażającym najwyższy stopień był przymiotnik *celý* w syntagmach typu: *ona celá nešťastná, som celá mokrá, Deni celá červená*. Bogaty był również repertuar magnifikatorów: wśród nich Bodnárová wyróżniła przysłówki stopnia i sposobu *veľmi, strašne, riadne*, partykułę *fakt*, przysłówki *dost', celkom/ docela* oraz deiktyczny leksem *taký (fakt slušná pamäť, to je dost' drahé, celkom pekné výsledky, docela dobrá cena, s takou ťažkou cestovkou, takú mladú stvoru)*. W obrębie minimalizatorów cytowana autorka wyróżniła jedynie deminutywne formy przysłówka *trochu*: *trošku, trošičku (trošičku viac tých praktických vecí, tam mi to pripadalo trošku imidžové)*²³.

Inne postrzeganie intensyfikacji dostrzegamy w pracach M. Koškovéj i E. Straš. M. Košková, popierając poglądy E. Smieškovej²⁴, uważa wyrażenia oparte na porównaniu lub metaforze, typu *biely ako sneh, čierny ako uhol', zamračil' sa ako hmára, kričať, akoby horelo, hlúpy/sprostý ako poleno* za środki intensyfikacji i hiperbolizacji. Problematyką tą szczegółowo zajęła się polska lingwistka E. Straš, która opracowując materiał porównawczy polsko-rosyjski wykazała funkcję intensyfikującą jednostek frazeologicznych²⁵.

Przedstawione wyniki dotychczasowych badań pokazują bogaty repertuar środków językowych służących wyrażeniu kategorii intensywności w języku słowackim, co, podkreślimy, wymaga szczegółowego opisu.

¹⁹ Terminy polskie zaproponowane przez autorkę na podstawie tłumaczenia terminów słowackich.

²⁰ Termin polski zaproponowany przez autorkę.

²¹ Kralčák, L.: Lexikálna intenzifikácia deja a vlastnosti, c. d. s. 20-24.

²² Bodnárová, M.: Adjektíva v neinštitucionálnej dialogickej komunikácii dospelých na východnom Slovensku. In: Slovenská reč, 2014, roč. 79, č. 5-6, s. 304-319.

²³ Bodnárová, M.: Adjektíva v neinštitucionálnej dialogickej komunikácii dospelých na východnom Slovensku. c. d., s. 315-316.

²⁴ Košková, M.: Frazeologické aspekty bulharsko-slovenského slovníka. In: Žeňuch, P. (ed.): XV. medzinárodný zjazd slavistov v Minsku. Príspevky slovenských slavistov. Bratislava: Slovenský komitét slavistov – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2013, s. 123-134; Smiešková, E.: Ustálené prirovnania vo frazeológii (so zreteľom na lexikografické spracovanie). In: Jazykovedný časopis, 1970, roč. XXI, č. 2, s. 189-201.

²⁵ Straš, E.: Kategoria intensywności we frazeologii języka polskiego i rosyjskiego. c. d.

2. Intensyfikatory a części mowy

W dotychczasowych badaniach lingwistycznych intensyfikatory nie były wyodrębnione jako część mowy. Okazuje się to problematyczne metodologicznie, gdyż wywodzą się w większości od przysłówków, których znaczenie ulega zmianie podczas procesu intensyfikacji. Przysłówki zyskują wtórne, przenośne znaczenie, nie odnosi się do żadnego konkretnego denotatu, wyraża jedynie różne funkcje w stosunku do predykatu i innych części zdania. Wyobrażenie o przysłówkach typu *správne, dobre* nie tworzy się na podstawie pewnego konkretnego obiektu lub uogólnienia, ale na podstawie charakterystyki czynności, zachowania, cechy przypisywanej określonej całości uczestników wypowiedzi²⁶. Metodologia badań nad przysłówkami jako częścią mowy wskazuje, że są one różnorodne pod względem leksykalno-semantycznym i syntaktyczno-semantycznym. Jak zauważa czeski lingwista F. Čermák, część przysłówków o funkcji kwantyfatywnej można zaliczyć do kwantyfikatorów²⁷.

Podejście generatywistyczne do problematyki przysłówków i okoliczników w zdaniu słowackim prezentuje w swoich badaniach F. Miko²⁸, który szczegółowo je analizuje z perspektywy struktury powierzchniowej i głębokiej zdania. Wyróżnia, między innymi, okoliczniki sposobu (adverbials of manner) i stopnia (adverbials of measure). Do pierwszego typu zalicza konstrukcje typu: *veľmi dobre, trochu pozornejšie, o máčik rýchlejšie, tak pekné, o niečo krajšie, akosi nevlúdne, nejako pomalšie, veľmi od srdca, trochu s neochotou, tak z duše, akosi bez vôle, nejako bez chuti*. Drugi typ okoliczników jest morfologicznie i leksykalnie różnorodny i obejmuje jednostki leksykalne wyrażające całość, część i wielkość: *čiastočne, úplne, enormne, celkom, kúsok, nadmieru, odušu, dočista, zväčša, mnoho, málo, veľa, dosť*.

Próbę wyodrębnienia intensyfikatorów jako samodzielnej części mowy podjął w 1967 roku polski lingwista H. Misz. Według jego klasyfikacji, intensyfikatory są syntaktemami w stosunku podrzędnym i nie posiadają wartości syntaktycznej (*całkiem, zupełnie, dosyć, bardzo, nader, nadzwyczaj, niezmiernie, za, zbyt, zanadto, prawie, niemal, trochę, coraz, lekko, mocno*). Zbliżają się do przysłówków, choć nimi nie są i funkcjonują jako jednostki podrzędne przymiotnikom i przysłówkom (w stopniu równym lub wyższym), niekiedy również rzeczownikom i czasownikom²⁹. Trudno się nie zgodzić z tymi ustaleniami, zwłaszcza, że w ostatnich latach pojawiły się w polskiej lingwistyce prace poświęcone intensyfikatorom, z których najpełniejszy przegląd przedstawiła w monografii *Polskie intensyfikatory leksykalne na tle wyrażen gradacyjnych* D. Bałabaniak³⁰. Zamierzeniem autorki było zdefiniować termin *intensyfikator* z semantycznego punktu widzenia i określić jego miejsce w klasyfikacji części mowy. D. Bałabaniak twierdzi, że *intensyfikator* oznacza jednostkę leksykalną, która: a. wprowadza znaczenie wysokiego stopnia cechy, która przysługuje danemu obiektowi w sposób bezwzględny; b. może formalnie łączyć się z różnymi częściami mowy (z przymiotnikami i przysłówkami); c. nie ma przewidzianego miejsca w strukturze zdania; d. odnosi się jednocześnie do obiektu językowego i do nadawcy; e. nie może zajmować pozycji orzecznika; f. może wystąpić tylko w zdaniach asertorycznych; g. może wchodzić w niewspółrzedną relację z przyimkami; h. nie jest stopniowalna, choć wymaga połączenia ze stopniowalnym predykatem, który podlega intensyfikacji; i. nie jest zapamiętywana przez wyrażenia, z którymi wchodzi w relację³¹. Poza przytoczoną monografią, autorka zajmuje się tą problematyką w innych pracach³². Badania nad intensyfikatorami

²⁶ Šikra, J.: *Sémantika slovenských predložiek*, c. d.

²⁷ Čermák, F.: *Jazyk a jazykověda. Přehled a slovníky*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2011. 341 s.

²⁸ Miko, F.: *The generative structure of the Slovak sentence. Adverbials*. Bratislava: Publishing House of the Slovak Academy of Sciences, The Hague-Paris: Mouton, 1972, s. 64-67.

²⁹ Misz, H.: *Opis grup syntaktycznych dzisiejszej polszczyzny pisanej*. Bydgoszcz: BTN, 1967. 149 s.

³⁰ Bałabaniak, D.: *Polskie intensyfikatory leksykalne na tle wyrażen gradacyjnych*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2013. 154 s.

³¹ Bałabaniak, D.: *Polskie intensyfikatory leksykalne na tle wyrażen gradacyjnych*, c. d., s. 15-22.

³² Bałabaniak, D.: *O użyciu wyrażen przysłówkowych w pozycji intensyfikatora: problemy interpretacji*. In: *Linguarum Silva*, 3, 2017, s. 29-39.; Bałabaniak, D.: *Wykładniki intensywności związane z pojęciami WIELKOŚCI i ILOŚCI (na materiale polszczyzny dawnej)*. In: Kleszczowa, K.: (ed.): *Wyrażenia funkcyjne w perspektywie diachronicznej, synchronicznej i porównawczej*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2014, s. 79-90.

z perspektywy diachronicznej podejmuje inna polska badaczka, B. Mitrenga, która stara się wskazać i opisać funkcje semantyczne intensyfikujących środków leksykalnych w historii języka polskiego³³.

3. Intensyfikacja a subiektywizacja

Intensyfikacja treści przejawia się również w subiektywnych odczuciach mówiącego. Z tej perspektywy intensyfikatory mają punkt styczny z nieodmiennymi częściami mowy, które modyfikują treść. J. Strutyński³⁴ nazywa je modulantami i dzieli wg kryterium semantycznego na: a. sytuujące: *tylko, także, jeszcze, już, dopiero, właśnie, przeciwnie, zwłaszcza, przede wszystkim, szczególnie*; b. waloryzujące: *tak, nie, owszem, naprawdę, istotnie*; c. modalne; d. afektujące: *no, -że, raczej, nawet, aż*; e. wprowadzające: *na przykład, ewentualnie, mianowicie*³⁵. Do operatorów modalnych (które funkcjonują nie tylko w zdaniu, ale w całym tekście) w języku słowackim zalicza się partykuły (podkreślające, wyodrębniające) oraz czasowniki modalne *môcť, musieť*. Sygnalizują one subiektywne odczucia nadawcy komunikatu w stosunku do rzeczywistości pozajęzykowej. To z kolei stanowi drugi poziom tekstu, *metatekst*, czyli wypowiedź, która mówi o głównej wypowiedzi³⁶. A. Popovič, w odniesieniu do dzieła literackiego, pisze: „Každý z (...) účastníkov komunikácie je predovšetkým individuálnym príjemcom a v dôsledku toho možno očakávať aj jeho subjektívny zážitkový postoj ku komunikačnej správe. Takýto postoj je viac než iba subjektívnym prežitím diela, je aj jeho hodnotením”³⁷. Te uwagi można by przenieść na grunt języka i wypowiedzi językowej, gdzie w akcie komunikacji uczestniczą autor i odbiorca w określonym kontekście. Ani autor, ani odbiorca nie są pasywnymi uczestnikami komunikacji – każdy produkuje kolejne treści, wyraża poglądy i teksty o tekstach. Intensyfikacja wypowiedzi powstaje więc, gdy na pierwszy plan wysuwa się intencja nadawcy, aby podkreślić/ uwypuklić elementy rzeczywistości, jak w poniższym przykładzie:

A: *On je šikovný a šarmantný.*

B: *Áno, on je veľmi/ strašne šikovný a šarmantný./*

B: *Povedala by som, že je pekelné/hrozne šarmantný.*

Przytoczony przykład wskazuje na subiektywizację wypowiedzi i intensyfikację treści według prywatnych poglądów, a nawet odczuć odbiorcy komunikatu (B), który staje się jednocześnie autorem kolejnej, już zintensyfikowanej wypowiedzi. Subiektywizacja nawiązuje do metatekstowości komunikatu, gdyż koniecznym warunkiem istnienia metatekstu jest jego stosunek znaczeniowy do innego tekstu, prototekstu³⁸. To podejście oraz stwierdzenia A. Athanasidou, która podkreśla, że intensyfikatory są przejawami subiektywizacji, potwierdzają, że intensyfikacja pokazuje punkt widzenia, perspektywę oraz poglądy mówiącego³⁹. Jest zatem rozumiana jako aktualizacja stopnia pozytywnego lub negatywnego podejścia do obiektów za pomocą indywidualnego postrzegania danych obiektów w świadomości jednostki i/lub jako aktualizacja stopnia obecności statycznej lub dynamicznej właściwości obiektu⁴⁰.

Na kolejny, istotny aspekt intensyfikacji wskazała K. Buzzasyová⁴¹, która badała potrzebę oznaczania intensyfikacji, ekspresywizacji oraz eufemizacji w jednojęzycznych słownikach wykłado-

³³ Mitrenga, B.: Wykładniki intensywności typu *straszenie, potwornie, przeraźliwie* w historii języka polskiego. In: Kleszczowa, K. (ed.): Wyrażenia funkcyjne w perspektywie diachronicznej, synchronicznej i porównawczej. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2014, s. 91-108.

³⁴ Strutyński, J.: Gramatyka polska. Kraków: Wydawnictwo Tomasz Strutyński, 2009, s. 193.

³⁵ Strutyński, J.: Gramatyka polska, c.d.

³⁶ Pekaríková, K.: Modalnosť textu. In: Ološtiak, M. – Ivanová, M. – Gianitsová-Ološtiaková, L. (ed.): Varia. XVIII. Zborník plných príspevkov z XVIII. kolokvia mladých jazykovedcov. (Prešov – Kokošovce – Sigord 3.-5. 12. 2008). Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2009, s. 524-548.

³⁷ Miko, F. – Popovič, A.: Tvorba a recepcia, Estetická komunikácia a metakomunikácia. Bratislava: Tatran, 1978, 244 s.

³⁸ Miko F. – Popovič, A.: Tvorba a recepcia, Estetická komunikácia a metakomunikácia, c. d. s. 248.

³⁹ Athanasiadou, A.: On the subjectivity of intensifiers, c. d., s. 554-565.

⁴⁰ Hansmanová, J.: Kategoriale formy intenzifikácie, c. d., s. 156.

⁴¹ Buzásyová, K.: K aspektom tvorenia antonymných lexém s prefixom ne- (nominácia, lexikalizácia, pragmatické komponenty). In: Světlá J., Jarošová A., Rangelova A. (ed.): Česká a slovenská výkladová lexikografia na začiatku

wych. Według badaczki, istotne dla dalszych badań nad kategorią intensywności jest wyodrębnienie środków, które powinny pełnić funkcję intensyfikatora (środka o znaczeniu intensyfikującym) oraz mieć znaczenia przesunięte (o charakterze metaforycznym) utworzone (i zleksykalizowane) od innych typów przymiotników⁴². W ten sposób problematyka intensyfikacji dotyka kolejnych ważnych aspektów, a mianowicie do leksykalizacji i metaforyzacji.

4. Zakończenie

Przytoczone uwagi ukazały różnorodne podejścia do terminów *intensywność* i *intensyfikacja* we współczesnej lingwistyce. Jak starałam się pokazać, klasa językowych wykładników intensyfikacji nie została we współczesnym języku słowackim dotychczas precyzyjnie wyróżniona i opisana. Cechą charakterystyczną tych jednostek jest to, że nie określają one jednoznacznie stopnia intensyfikowania cechy – widoczna tu subiektywizacja jest określana przez mówiącego nie tylko na poziomie jednostki leksykalnej, ale na poziomie tekstu. Do intensyfikatorów można zaliczyć środki słowotwórcze, morfologiczne i leksykalne: afiksy i afiksoidy, morfemy wyrażające stopień, przysłówki i jednostki zleksykalizowane, deminutywa, augmentatywa, antonimy, eufemizmy oraz dysfemizmy. Wyłania się zatem bogaty repertuar środków intensyfikujących. Poza prefiksami i prefiksoidami deminutywnymi i augmentatywnymi (których znaczenie uległo rozszerzeniu również na wyrażanie intensywności (*makro-/vel-*, *multi-/mnoho-*, *vel'a-*, *vše-*, *poly-/mnoho-*), do tej grupy zaliczają się też sufiksy tworzące hipokorystyki oraz wyrażające, poza emocjami, trwanie i powtarzalność czynności⁴³.

Š. Peciar⁴⁴ wskazuje na intensyfikację również w kontekście powtarzania wyrazu: termin *intensyfikacja* obejmuje wzmocnienie cechy lub zjawiska i może odzwierciedlać się w reduplikacji, ponieważ powtarzanie wyrazu jest częstym środkiem wzmocnienia (intensyfikacji). Proces intensyfikacji cechy jest powiązany również z leksyką adjektywną, w której odzwierciedla się pryncypialna relacyjność przymiotników wypływająca z tego, że są słowami nacechowanymi⁴⁵.

I w końcu, intensyfikacja jest aktualizacją pewnego stopnia niektórych cech semantycznych⁴⁶. Użycie leksemu o funkcji intensyfikującej prowadzi do wyraźnej zmiany znaczeniowej całej wypowiedzi. Stąd pole funkcjonalno-semantyczne słowackiej intensyfikacji czeka na rzetelną analizę, podczas gdy w Polsce należy za pomocą dalszych badań nawiązać do osiągniętych wyników.

Linguistic Category of Intensification in the Polish and Slovak Linguistics

Sylvia Sojda

The category of intensification has been described in linguistics, but it has not been, so far, researched enough according to contemporary Slovak language. This paper presents contemporary linguistic approaches to intensification in Polish and Slovak linguistics. Certain lexical items can strengthen the force of an utterance. It is manifested in natural language by using intensifiers within gradable expressions. This term is commonly associated rather with adjectives and adverbs than with verbs and nouns. The aim of this study is to present linguistic review on intensification and intensifiers in contemporary Polish and Slovak languages. The author adduces the results of scientific research on intensifiers against different parts of speech. Connections between semantic category of intensification and subjectivity and evaluation are also provided.

21. storočia. Súbor príspevkov v rámci medzinárodného projektu Princípy a metódy tvorby výkladového slovníka. Brno: Tribun EU, 2011, s. 186-187.

⁴² Buzássyová, K.: K aspektom tvorenia antonymných lexém s prefixom ne- (nominácia, leksikalizácia, pragmatické komponenty), c. d., s. 175-191.

⁴³ Hansmanová, J.: Kategoriale formy intenzifikácie. c. d., s. 186.

⁴⁴ Peciar, Š.: K formálnej stránke opakovania výrazu. In: Slovenská reč, 1962, roč. 27, č. 4, s. 193.

⁴⁵ Nábelková, M.: Vzťahové adjektíva v systéme prídavných mien. Bratislava: Veda, 1993, s. 17.

⁴⁶ Dolník, J.: Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka. Bratislava: Veda, 2009, s. 64.

ГАЛИНА НИКОЛАЕВНА СКЛЯРЕВСКАЯ*

Еще раз о понятии оценки как лингвистической категории¹

SKLYAREVSKAYA, G. N.: Once Again about the Concept of Estimation as a Linguistic Category. *Slavica Slovaca*, 53, 2018 No. 2, pp. 126-134 (Bratislava).

The article introduces the circle of problems associated with linguistic evaluation as a linguistic category: some research postulates and a brief history of the issue are given, it is noted that the set of concepts and terms used in this field of research is not distinguished by unity and orderliness. The category of estimation is included in various areas of modern linguistic research. Categorical evaluation (either good or bad) is based on the age-old, primordial psychological principle of binary structuring of the world picture through contrast and opposition (God / devil, life / death, light / darkness). The evaluation is formed by an almost innumerable number of components, grouped around quality («good / bad») and quantitative («less than normal» / «more than normal») characteristics. The means of explication of evaluation include some word-building models and syntactic constructions, but one of the strongest means is metaphor. The article poses the question of the possibility of estimations that are unified for all of humanity as based on some general knowledge of the world and immutable truths.

Language assessment, modality, axiology, expressiveness, connotation, linguopragmatics.

Под языковой оценкой в самом обобщенном виде понимается соотнесение выраженного словом понятия с уровнями аксиологической шкалы „хорошо“ / „плохо“.

Понятие оценки как лингвистической категории было открыто и введено в научный оборот в начале прошлого века Шарлем Балли, который в своих постулатах исходил из того, что „наша мысль постоянно и непреднамеренно добавляет к малейшему восприятию элемент оценки“². Теория Балли в значительной мере повлияла на развитие соответствующей области лингвистики всего XX века, хотя, следует заметить, одновременно предопределила терминологический и понятийный разнобой: при всей своей глубине и научной неординарности эта теория не дала строгих терминов и четко очерченных понятий, что, впрочем, легко объясняется ее абсолютной новизной и отсутствием исследовательских традиций. Сам Ш. Балли недифференцированно определял одно и то же явление разными терминами. Так, описывая разные типы оценок – логическую и эмоциональную (разделение, ставшее в последующих исследованиях общепризнанным) – он использует целый набор разных терминов: логическая и эмоциональная оценка³, логическая и эмоциональная окраска⁴, логические и эмоциональные элементы⁵, логические и эмоциональные оттенки⁶, логическая и эмоциональная

* Профессор Галина Николаевна Скляревская, доктор филологических наук, Российский государственный педагогический университет им. А. И. Герцена, набережная реки Мойки, 191 186 Санкт-Петербург.

¹ В основу статьи положена публикация автора «Категория оценки: основные понятия, термины, функции (на материале русского языка)». In: Материалы семинара «Щепотка оценки – привкус эпохи», Хельсинки, 1994. Поскольку семинар носил достаточно замкнутый характер, а тираж издания был ничтожным, мы позволили себе повторить некоторые не утратившие актуальности материалы и положения этой давней статьи.

² Балли, Ш.: Французская стилистика. Перевод с французского. Москва: Изд-во иностранной литературы, 1909, с. 183.

³ Там же, с. 182, 185.

⁴ Там же, с. 188, 189, 195, 196, 202, 238.

⁵ Там же, с. 185.

⁶ Там же, с. 186, 187.

доминанта⁷. В современных исследованиях языковая оценка соотносима с такими понятиями (и соответственно терминами), как аксиологическая значимость, модальность, субъективная модальность, субъективная оценка, субъективная квалификация, эмоциональная оценка, эмоциональная окраска, интеллектуальная оценка, социальная окраска, экспрессивная окраска, эмотивная окраска, эмотивно-оценочные отношения, эмоциональная характеристика, характеризующая функция, коннотация, коннотативный компонент, эмотивные предикаты, эмоционально-оценочная информация, прагматическая информация, прагматический компонент значения слова, иллокутивные акты и иллокутивные силы. Эти термины не образуют единой иерархически выстроенной терминологической системы и нуждаются в уточнении и дифференциации всякий раз, когда речь идет о явлениях языковой оценки.

Теория Ш. Балли оставалась практически невостребованной в течение первой половины XX века и только начиная с 50-х годов вызвала настоящий лингвистический взрыв. Наиболее широкое понятие этой сферы языковых явлений – разработанная академиком В. В. Виноградовым концепция категории модальности⁸, в которой без труда можно обнаружить развитие идей Ш. Балли. Под модальностью в современной науке понимается „функционально-семантическая категория, выражающая разные виды отношения высказывания к действительности, а также разные виды субъективной квалификации сообщаемого“.⁹ Объективная модальность реализуется в синтаксических конструкциях и в глагольных наклонениях и изучается в синтаксисе и грамматике. Круг проблем, связанных с категорией оценки, называется субъективной модальностью и изучается в семасиологии и частично в стилистике, а также в относительно новой специальности – лингвистической прагматике.

Понятие языковой оценки задействовано в разных современных лингвистических специальностях: в рамках концепции предикативной (характеризующей) функции языкового знака;¹⁰ в общей теории экспрессивности как семантического явления;¹¹ в лингвистической прагматике;¹² в теории коннотации и коннотативной семантики.¹³ Единство коннотации (как совокупности самых разнородных семантических элементов) и оценки лаконично определено Ю. Д. Апресяном: под коннотацией понимается „узаконенная в данном языке оценка объекта действительности, именем которой является данное слово“.¹⁴ В современной линг-

⁷ Там же, с. 182, 204.

⁸ Виноградов, В. В.: О категории модальности и модальных словах в русском языке. Москва: Просвещение, 1950. 105 с.

⁹ Ляпон, М. В.: Модальность. In: Лингвистический энциклопедический словарь. Москва: Советская энциклопедия, 1990, с. 303.

¹⁰ Виноградов, В. В.: Основные типы лексических значений слова. In: Вопросы языкознания, № 5, 1953, с. 145-150; Арутюнова, Н. Д.: Фактор адресата. In: Известия АН СССР, серия литературы и языка, т. 40, 1981, № 4, с. 334-340; Склярская, Г. Н.: Метафора в системе языка. Санкт-Петербург: Наука, 1993. 151 с.; Юрков, Е. Е.: Метафора в аспекте лингвокультурологии: Монография. Санкт-Петербург: Изд. Дом „Мир русского слова“, 2012. 254 с.

¹¹ Экспрессивность лексики и фразеологии. Сборник научных трудов. Новосибирск: Издательство Новосибирского университета, 1983. 160 с.; Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности. Отв. ред. В. Н. Телия. Москва: Наука, 1991. 214 с.

¹² Апресян, Ю. Д.: Прагматическая информация для толкового словаря. In: Ю. Д. Апресян. Избранные труды, т. II. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1995, с. 135-155; Телия, В. Н.: Экспрессивность как проявление субъективного фактора в языке и ее прагматическая ориентация. In: Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности. Москва: Наука, 1991, с. 5-35; Склярская, Г. Н.: Реальный и ирреальный мир толкового словаря (к вопросу о прагматическом компоненте слова). In: Scando-Slavica, т. 39, 1993, с. 166-178.

¹³ Телия, В. Н.: Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. Москва: Наука, 1986. 143 с.; Шаховский, В. И.: К типологии коннотации. In: Аспекты лексического значения. Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1982, с. 29-34; Апресян, Ю. Д.: Коннотации как часть прагматики слова. In: Ю. Д. Апресян. Избранные труды, т. II. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1995, с. 156-177.

¹⁴ Апресян, Ю. Д.: Коннотации как часть прагматики слова. In: Ю. Д. Апресян. Избранные труды, т. II. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1995, с. 159.

вистике усвершенствуются отдельные участки терминологической системы, в частности, предпринимаются попытки дифференцировать терминологию и выстроить единую терминологическую систему в пределах целостной концепции языковой экспрессивности, включающей и эмоциональную, и социальную оценочность.¹⁵ В пределах этой концепции в иерархии терминов разведены понятия эмоциональной окраски и эмоциональной оценки,¹⁶ сделана попытка дифференцировать оценки по всему спектру эмоциональных характеристик – от восторга/восхищения до отвращения/омерзения.¹⁷ В некоторых исследованиях аргументируется разграничение таких, при первом впечатлении, совпадающих понятий, как эмоциональность и эмотивность.¹⁸ Но в целом терминологическая система категории языковой оценки еще не сформировалась, иерархически не выстроена, за каждым термином не закреплено одно и только одно значение, и соответственно за каждым языковым фактом – только один термин. Терминологическая полисемия и синонимия заставляют всякий раз уточнять и определять выбранные исследователем термины. Так в данной статье из существующих синонимических определений оценки мелиоративная/пейоративная, позитивная/негативная, положительная/отрицательная используется последняя соотносительная пара терминов.

Соотнесение выраженного словом понятия с уровнями аксиологической шкалы „хорошо“/„плохо“, по Апресяну, в конкретном речевом акте выражается скрытым императивом „относись хорошо“ или „относись плохо“ как в словах *застрельщик* и *зачинщик* на фоне нейтрального *инициатор*.¹⁹ По-видимому, такая категоричность оценки (либо хорошо, либо плохо) базируется на извечном, исконном психологическом принципе бинарного структурирования картины мира посредством контраста и противопоставления: Бог/дьявол, жизнь/смерть, свет/тьма, порядок/хаос, добро/зло. Эти фундаментальные оппозиции проявляются в более частных: здоровье/болезнь, чистый/грязный, ум/глупость, красивый/безобразный, польза/вред, радость/страдание, удовольствие/неудовольствие, одобрение/порицание и. т. п. Вполне понятно, что каждая такая пара включает в себя множество более тонких и дифференцированных отношений, например, обобщенная оценка одобрения/порицания реализуется в широком диапазоне конкретных оценок-отношений, таких, как признание, уважение, восхищение, превозношение, с одной стороны, и пренебрежение, осуждение, унижение, презрение, возмущение, насмешка, ирония, с другой. В оценку как составляющий компонент могут входить этические квалификации (альтруизм/эгоизм, помогать/вредить), эстетические (прекрасное/безобразное, изящный/грубый, изысканный/примитивный) и эмоциональные (уважение/пренебрежение восхищение/унижение). Эмоциональная оценка соотносима с рациональной (интеллектуальной), при этом в одних случаях их легко разграничить, например, фраза *он поступил плохо* содержит рациональную оценку поступка, а фраза *вот негодяй!* – эмоциональную оценку персонажа и поступка; в других случаях эти виды оценок слитны и образуют единое целое: например, в слове *болтун* соединены рациональная отрицательная оценка такого качества, как болтливость и эмоциональное отношение неодобрения к этому качеству, выраженное в словообразовательной структуре слова с суффиксом -УН.

¹⁵ Лукьянова, Н. А.: Экспрессивная лексика разговорного употребления: Проблемы семантики. Новосибирск: Наука, 1986. 227 с.

¹⁶ Там же, с. 51-52.

¹⁷ Там же, с. 55-62.

¹⁸ Шаховский, В. И.: Эмотивный компонент значения и методы его описания: Учебное пособие к спецкурсу. Волгоград: ВГПИ, 1983. 94 с.; Шаховский, В. И.: Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1987. 212 с.; Маслова, В. А.: Параметры экспрессивности текста. In: Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности. Москва: Наука, 1991, с. 179-204.

¹⁹ Апресян, Ю. Д.: Коннотации как часть прагматики слова. In: Ю. Д. Апресян. Избранные труды, т. II. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1995, с. 159.

Субъективный характер оценки проявляется в том, что она может зависеть от ситуации или цели высказывания. Так, с определенной целью слова положительной оценки могут понижаться на аксиологической шкале, употребляться иронически и выражать резко отрицательную оценку. Достигается такой эффект обычно с помощью интонации: *вот наш умник* (о человеке, поступившем глупо); *знаем мы его подвиги!* (о малодушных поступках); *ты поступил благородно* (о предательстве). Специфика ситуации также может изменять оценку до противоположной, например, восклицание „*Дождь!*“ может содержать положительный оценочный компонент, например, если ситуация связана с предшествующей длительной засухой, и, напротив, отрицательный, если ситуация предполагает предстоящую прогулку.

Формирующие языковую оценку способы весьма многообразны. В русском языке обращает на себя внимание морфологический способ, использование разных экспрессивных суффиксов. Назовем только некоторые из них, наиболее выразительные: резкую отрицательную оценку вносят суффиксы -УХ(А)²⁰ (*чернуха, показуха, порнуха, толстуха, грязнуха, потаскуха*); -УГА/-ЮГА (*ворюга, жадюга, подлюга, хитрюга*); уничижительно-пренебрежительный суффикс -ИШК (*заводишко, делишки, умишко, барахлишко*); уничижительно-презрительный суффикс -ЩИН(А), обычно присоединяемый к основам с отрицательной семантикой (*безалаберщина, бестолковщина, уголовщина, чертовщина*) и имеющий повышенный негативный эффект в словах, образованных от основ нейтральной или положительной семантики (*вкусовщина, групповщина, литературищина, достоевщина, интеллигентщина*). Этот эффект особенно выразителен в образованиях со значением „учение, политика, время правления какого-либо политического или государственного деятеля“: *сталинщина* (ср. нейтральное *сталинизм*), *брежневщина, бериевщина, ежовщина, аракчеевщина* и т. п. В этих случаях словообразовательная модель обладает чрезвычайной информативностью, демонстрируя крайне негативную общественную оценку личности представленного деятеля.

Одним из наиболее выразительных способов формирования оценки в русском языке признается использование так называемых суффиксов субъективной оценки, образующих диминутивы и аугментативы.

Диминутивы образуются посредством уменьшительных суффиксов -ИК, -ОК, -К(А), -ИНК(А) вносящих разнообразную семантику от значения реального уменьшения предмета (*домик* = маленький дом), до лексических образований в самом широком диапазоне экспрессии и оценки. Прежде всего им свойственно концентрировать в слове эмоцию ласкательности, симпатии, сочувствия, а также заискивания, иронии, пренебрежения и т. п. Эмоция ласки наиболее явно проявляется в употреблении диминутивов (имен существительных и прилагательных, а также наречий) по отношению к ребенку и в разговоре с детьми и о детях: *шалун уж заморозил пальчик* (Пушкин); *все карие, серые, синие глазки* (Некрасов); *синенькая юбочка, ленточка в косе* (Барто); *нашей дочки голосок; хорошенький домик; богатынький Буратино; открой ротик; закрой глазки; вымой ручки; положи платочек в кармашек; надень шапочку*. Помимо этого, диминутивы могут придавать речи особый „смягченный“ тон, эмоционально окрашивая высказывание, что уместно в дружеской или семейной обстановке: *попьем чайку; полей цветочки; дождик моросит; приходи вечером; быстренько иди сюда; умненький мальчик*. Этот способ словоупотребления широко используется в массовых стихах и песнях: *вьется легкий вечерний снежок; травка зеленеет, солнышко блестит; березки белоствольные качались вдалеке; золотые огоньки* — что, по-видимому, служит цели эмоци-

²⁰ Интересно заметить, что негативный характер подобных образований интуитивно угадывается даже маленьким ребенком и не требует знания семантики, ср.: Папа: *Катюха — наша сочинюха!* Катя (6 лет): *Не дразнись, папа! Сочинюха — некрасивое слово* (Купина, Н. А. — Матвеева, Т. В.: Стилистика современного русского языка. Учебник для бакалавров. Москва: Издательство Юрайт, 2013, с. 312).

онального сближения с читателем или слушателем. Употребленные в среде „чужих“, уменьшительные слова служат признаком квазивежливой речи или выражают намерение произвести на собеседника благоприятное впечатление, а в некоторых случаях выражают заискивание: *передайте билетик; налейте кружечку пивка, стопочку водки; поработайте кулачком* (в ситуации измерения артериального давления); *садитесь на стульчик; Вы свои перчаточки забыли; у Вас ботиночек запачкался*. Впрочем, этим не исчерпывается значение названных суффиксов: „при их посредстве выражаются самые разнообразные оттенки экспрессии: сочувствие, ирония, пренебрежение, злоба, пестрая и противоречивая гамма эмоций и оценок“.²¹ В подтверждение этого высказывания В. В. Виноградов приводит выразительные примеры из романа Ф. М. Достоевского „Преступление и наказание“: *моя жертвочка; зубки во рту один о другой колотятся; губка-то вздрагивает* и др. Разнообразие типов диминутивов и их противоречивый характер поражают. Ср.: и ногу *ножкой* называть (Пушкин); *мне горяченькие сосисочки с горчичкой* (телепередача канала „Моя планета“); *сейчас бы щец* горяченьких *да с потрошками* (кинофильм „Место встречи изменить нельзя“); *немец был старенький, в очочках* (Веллер); также *оставьте задаточек 10 тысяч, примите наш подарочек* (при том что это люстра), *некрасивенькая* девочка, добродушные *гонимышки*, легко ему быть *добреньким; быстренько* собираемся, *приветик, вечером* зайдем, *кусочек* с коровий *носочек*, и т. п. Применительно к диминутивам оценка зависит не только и не столько от семантики исходного слова и функции диминутива в высказывании, но в первую очередь от иллюкутивной силы речевого акта, от прагматической установки, конситуации, соотношения статусов говорящего и слушающего.²²

В противоположность диминутивам, аугментативы передают значение чрезмерно большого размера или чрезмерного признака и вносят в слово и высказывание элементы грубости, несоразмерности, отталкивающей чрезмерности, непривлекательности: *какой домище, все небо закрыл; глазища выпучил; убери ручищи; не топай сапожищами; пудовые кулачищи; развели грязниц; ну и духотища; высоченный столб; здоровенный парень; толстущая тетка; большущий кусок; тяжеленная сумка; грязнущий пол*.

Помимо морфологического средства формирования и демонстрации оценки (использование особых суффиксов) существуют и другие лингвистические средства, в частности, употребление специфических синтаксических конструкций, содержащих частицы и междометия. Такие конструкции представляют сочетание оценки жизненной ситуации, с одной стороны, и внутреннего состояния говорящего, с другой. Фраза „*Что за привычка приходить без предупреждения!*“ содержит резко отрицательную оценку, включающую эмоции осуждения, неудовольствия, неодобрения, может быть, даже негодования – в зависимости от ситуации. Восклицательно-вопросительная частица *что за* концентрирует и усиливает содержащуюся в высказывании оценку которая может быть двоякой – ср. противоположную оценку в такой же синтаксической конструкции: „*Что за прелесть эти сказки!*“. Семантика частиц насыщает высказывание субъективной оценочностью, демонстрируя эмоциональное отношение к предмету речи или адресату, усиливая и конкретизируя оценку рациональную. Фраза *а еще друг!*, произносимая с интонациями обиды и осуждения, по силе воздействия превышает свои семантические аналоги *ты плохой друг* и *ты поступил не так, как подобает другу*. Ср. также: *Разве это стихи?* (то есть эти стихи так плохи, что их нельзя назвать, считать стихами). *Какой он бизнесмен! Вот это торт! Вот так новость! Ну и разговор!*

²¹ Виноградов, В. В.: Русский язык (грамматическое учение о слове). Изд. второе. Москва: Высшая школа, 1972, с. 98.

²² Подробно эти идеи изложены в: Складневская, Г. Н.: Русские диминутивы как языковой и культурный феномен (имена существительные нарицательные). In: Язык. Сознание. Коммуникация. Сб. статей. Отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. Москва: МАКС Пресс, 2016, вып. 53, с. 323–36.

Еще в большей степени эти функции выполняют междометия: *Ой, как холодно! Ах, какая ночь! У, безобразники!*²³

Однако известно, что самым сильным средством экспликации оценки и одним из самых мощных воздействий на собеседника является метафора. Это связано с тем, что при метафоризации объект (предмет, человек, действие, свойство) называется „не своим именем“, и это всякий раз производит некий семантический шок, потому что нарушает автоматизм восприятия. Именно метафора наиболее наглядно показывает, какие человеческие качества порицаются и какие одобряются, какие явления стоят в центре и какие остаются на периферии сознания, какие существа и предметы получают „второе имя“ и какие называются только „своими именами“. Оценка устойчиво закрепляется в сознании языкового коллектива за той или иной метафорой, она самодостаточна и не нуждается в других средствах выражения. Ср. он смелый и он **орел**; он бесхарактерный, безвольный – он **настоящий кисель** (*кислятина, размазня, слизняк, слюнтяй, тряпка, тюря, тюфяк*); он неуклюжий – он **медведь**; он медлительный, неповоротливый – он **каракатица** (*квашня, клуша, колода, мешок, ступа, тулуп, тумба, тюлень*); он жестокий – он **зверь** (*вампир, дракон, живодер, людоед, собака, стервятник, тиран*).²⁴ Оценочный эффект метафоры выразителен еще и потому, что она обладает семантической диффузностью, позволяющей сочетать множество свойств в одном наименовании. Сопоставление неметафорических (информационных) и метафорических (оценочных) высказываний убедительно и наглядно демонстрирует роль метафоры как лингвистического средства экспликации оценки. Ср.: *Иван ничего не понял* (информация о ситуации и ее участнике) – *Иван настоящий осел* (оценка участника ситуации). Ср. соответственно: *Петр постоянно наступает всем на ноги* – *Петр настоящий медведь*; *парни засмеялись* – *парни заржали*; у Елены унылое выражение лица – у Елены **кислое** выражение лица и т. п.

В социальной психологии категория языковой оценки связана с аксиологией (теорией ценностей) и обусловлена ценностными ориентациями, принятыми в данном обществе и соотносимыми с аксиологической шкалой с определяющими показателями „хорошо“/“нейтрально“/“плохо“, между которыми располагаются разнообразные и поистине безграничные оттенки и градации эмоциональных и рациональных квалификаций (прекрасно, замечательно, радует, вызывает восторг, соответствует нормам, вызывает удовлетворение, доставляет удовольствие, с одной стороны, и не соответствует нормам, раздражает, вызывает неодобрение, заставляет испытывать презрение, вызывает насмешку, гнев, отталкивает и т. п., с другой).

Возникает вопрос, можно ли говорить об оценках, единых для всего человечества, базирующихся на некоторых всеобщих знаниях о мире и непреложных истинах? По-видимому, до известной степени можно, поскольку эти истины со времен древнейшего синкретического восприятия мира группируются вокруг полюсов: добро/зло, свет/тьма, порядок/хаос, здоровье/болезнь – и соответствующим образом воздействуют на сознание. С позиции очевидного психологического (и аксиологического) стандарта такие слова, как *чистота, красота, свет, великодушие, благородство, ребенок, вера, надежда, любовь*, имеют безусловную положительную оценку, и, напротив, такие слова, как *грязь, уродство, тьма, подлость, труп, морг, ненависть, убийство, террор, палач, виселица* – безусловно отрицательную. Реальное про-

²³ См. Фивейская, Е. А. – Чепурных, Н. О.: Проблемы лексикографического представления междометий как языкового класса. In: Современный толковый словарь живого русского языка. На пути к завершению Сб. научн. статей. Отв. ред. Г. Н. Складневская. Санкт-Петербург: Златоуст, 2016, с. 120-138.

²⁴ Многочисленные примеры подобных метафорических оценок человека систематизированы в: Складневская, Г. Н.: Метафора в системе языка. Санкт-Петербург: Наука, 1993, с. 100-112; Юрков, Е. Е.: Метафора в аспекте лингвокультурологии: Монография. Санкт-Петербург: Изд. Дом „Мир русского слова“, 2012, с. 177-204; Балашова, Л. В.: Русская метафорическая система в развитии: XI-XXI вв. Серия „Studia Philologica“. Москва: Рукописные памятники Древней Руси: Знак, 2014, с. 69 и след.; 292-301; 313-319; 341-344.

типовопоставление положительной и отрицательной оценок проявляется, в частности, в том, что в нормальном речевом акте никогда не соединяются в пределах одного контекста слова с противоположными оценочными знаками. В обычной речи невозможны контексты типа **обаятельный палач*, **уютный морг*, **прекрасный труп*, **страдальческая радость*, **гнусное сияние* и т. п. – в них столкнулись бы в неразрешимом противоречии установки „относись хорошо“ и „относись плохо“, что не согласуется со здравым смыслом.²⁵ Тем не менее подобные парадоксальные высказывания возможны в экстраординарных ситуациях (например, в маргинальных социальных группах, в целях эпатажа или при психических заболеваниях, а также в художественном тексте), которых мы не касаемся в этой статье.

Вместе с тем в реальности (в разные эпохи и в разных странах) мы наблюдаем несовпадение оценок, основанное на глубоких различиях национально-культурных стереотипов. Например, в русском языковом сознании змея вызывает ужас и отвращение и всегда ассоциативно связывается с понятиями злобы и коварства (резко отрицательная оценка), а в Японии – это символ красоты, силы, физического совершенства, и японцы любят кушать в озере змеями так же, как они любят цвести сакуру. Волк у русских вызывает страх, у шведов – восхищение силой и независимостью. Участвующие в лингвистическом эксперименте по определению языковой оценки финские студенты были крайне удивлены, узнав о том, что в русском языке есть глаголы отрицательной оценки со значением работать (*вкалывать*, *пахать*, *ишачить*, *ломить*, *пластаться*). В пределах одной национальной культуры также возможны расхождения в оценках, например, слово *гордый* в секулярной культуре имеющее положительную оценку, в религиозном сознании оценивается резко отрицательно, поскольку в христианстве гордость – первый из семи смертных грехов.

Кроме того, оценка может базироваться не на традиционных и общих представлениях о мире, а на знаниях и истинах, навязанных, внушенных и пропагандируемых в обществе. Речь идет об оценках идеологического характера.²⁶ Выразительным примером такого рода аксиологических смещений может служить русский язык советского периода, в котором за семантически нейтральными словами были закреплены отрицательные оценки или некий ярлык „чуждости“, что при тоталитарном сознании ломало стандартный оценочный императив „относись плохо“ и превращало его в „никогда не произноси, так как это опасно“. Это относится к таким словам, как *собственник*, *оппозиция*, *диссидент*, *правозащитный*, *Бог*, *вера*, *молитва* и т. п. Напротив, такие слова, как *ненависть*, *террор*, *расстрел* получали положительную идеологическую оценку (*классовая ненависть к буржуазии*, *красный террор*, *расстрел врагов народа*). Идеологическая переделка языка приводила к нарушению здравого смысла, когда за словами высокой социальной и культурной значимости закреплялись уничижительные, оскорбительные коннотации и социальная, идеологическая оценка „относись плохо“ навязывалась лингвистически. Характерно в этом отношении слово *интеллигент* и его производные, которые в послереволюционные годы дали целую серию уничижительных образований и словосочетаний: *интеллигентик*, *интеллигентшишка*, *интеллигентщина*, *гнилой интеллигент*, *хлюпик-интеллигент*, *безвольный интеллигентик*, *интеллигентшишко-слизняк*, *интеллигентский истеризм*, *интеллигент-белоручка*, *интеллигент-истерик*.²⁷ Словарные фиксации того времени закрепляли

²⁵ См. Скляревская, Г. Н.: Прагматика и лексикография. In: Язык – система, язык – текст, язык – способность. К 60-летию члена-корреспондента Российской академии наук Ю. Н. Караулова. Москва: Институт русского языка РАН, 1995, с. 67.

²⁶ Купина, Н. А. Тоталитарный язык. Словарь и речевые реакции. Екатеринбург - Пермь: Изд-во Урал. унта ЗУУНЦ, 1995, с. 6 и след.; Скляревская, Г. Н.: Реальный и ирреальный мир толкового словаря (к вопросу о прагматическом компоненте слова). In: Scando-Slavica, т. 39, 1993, с. 170 и след.

²⁷ Подробнее см. Скляревская, Г. Н.: Русские понятия „интеллигенция“, „интеллигент“: Размышления о семантических трансформациях. In: Russische Begriffsgeschichte der Neuzeit/ Beiträge zu einem Forschungsdesiderat. Böhlau Verlag Köln Weimar Wien, 2006, s. 435-447

за словом языковую оценку в виде помет и семантических комментариев. Ср. в Словаре под ред. Н. Д. Ушакова: „Интеллигентщина“ (*нов. разг. презрит.*) 1. *собир.* Интеллигенция, интеллигентные люди. 2. То же, что интеллигентство, но с большим презрением.²⁸ Ср. также: „Достоевщина“ 1. Психологический анализ в манере Достоевского (с оттенком осуждения). 2. Душевная неуравновешенность, острые и противоречивые душевные переживания, свойственные героям романов Достоевского.²⁹

Оценка по своей сути глубоко антропологична, она связана не столько с абстрактной языковой системой и даже не столько с общей речевой деятельностью, сколько с конкретным и единичным Говорящим, и ее изучение имеет выход в разработанное Ю. Н. Карауловым направление лингвистических исследований, связанное с языковой личностью.³⁰ Отметим также один частный, но, как нам представляется, чрезвычайно важный для национально-культурной психологии факт: в русском языке лексика отрицательной оценки существенно преобладает над лексикой положительной оценки.³¹ Возможно, это объясняется тем, что отрицательные явления являются сигналом большей интенсивности, чем положительные, и потому требуют особого лингвистического воплощения. Но, возможно, причина этого факта и в другом, пока еще не исследованном лингвистическом или психологическом феномене.

В заключение заметим, что включенность категории оценки в разные сферы современных научных дисциплин и ее особая значимость для семантики делают эту категорию чрезвычайно притягательным объектом комплексных лингвистических исследований в семасиологии, теории речевых актов, лингвопрагматике и лингвоаксиологии.

Список литературы

- Апресян, Ю. Д.: Прагматическая информация для толкового словаря. In: Ю. Д. Апресян. Избранные труды, т. II. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1995, с. 135-155.
- Апресян, Ю. Д.: Коннотации как часть прагматики слова. In: Ю. Д. Апресян. Избранные труды, т. II. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1995, с. 156-177.
- Арутюнова, Н. Д.: Фактор адресата. In: Известия АН СССР, серия литературы и языка, т. 40, 1981, № 4, с. 367-386.
- Балашова, Л. В.: Русская метафорическая система в развитии: XI-XXI вв. Серия „Studia Philologica“. Москва: Рукописные памятники Древней Руси: Знак, 2014. 632 с.
- Балли, Ш.: Французская стилистика. Перевод с французского. Москва: Изд-во иностранной литературы, 1961 (1909). 394 с.
- Виноградов, В. В.: О категории модальности и модальных словах в русском языке. Москва: Просвещение, 1950. 105 с.
- Виноградов, В. В.: Основные типы лексических значений слова. In: Вопросы языкознания, № 5, 1953, с. 140-161.
- Виноградов, В. В.: Русский язык (грамматическое учение о слове). Изд. второе. Москва: Высшая школа, 1972. 614 с.
- Караулов, Ю. Н.: Русский язык и языковая личность. Москва: Наука, 1987. 264 с.
- Купина, Н. А. – Матвеева, Т. В.: Стилистика современного русского языка. Учебник для бакалавров. Москва: Издательство Юрайт, 2013. 415 с.
- Купина, Н. А. Тоталитарный язык. Словарь и речевые реакции. Екатеринбург - Пермь: Изд-во Урал. ун-та ЗУУНЦ, 1995. 144 с.
- Лукиянова, Н. А.: Экспрессивная лексика разговорного употребления: Проблемы семантики. Новосибирск: Наука, 1986. 227 с.
- Ляпон, М. В.: Модальность. In: Лингвистический энциклопедический словарь. Москва: Советская энциклопедия, 1990, 303-304.
- Маслова, В. А.: Параметры экспрессивности текста. In: Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности. Москва: Наука, 1991, с. 179-204.
- Скляревская, Г. Н.: Русские понятия „интеллигенция“, „интеллигент“: Размышления о семантических трансформациях. In: Russische Begriffsgeschichte der Neuzeit/ Beiträge zu einem Forschungsdesiderat. Böhlau Verlag Köln Weimar Wien, 2006, s. 435-447.

²⁸ Толковый словарь русского языка. Под ред. Д. Ушакова, т. I. Москва: Гос. ин-т „Сов. энцикл.“, 1935, с. 1214.

²⁹ Там же с. 784.

³⁰ Караулов, Ю. Н.: Русский язык и языковая личность. Москва: Наука, 1987. 264 с.

³¹ Лукиянова, Н. А.: Экспрессивная лексика разговорного употребления: Проблемы семантики. Новосибирск: Наука, 1986, с. 121; Скляревская, Г. Н.: Метафора в системе языка. Санкт-Петербург: Наука, 1993, с. 103.

- Скляревская, Г. Н.: Метафора в системе языка. Санкт-Петербург: Наука, 1993. 151 с.
- Скляревская, Г. Н.: Реальный и ирреальный мир толкового словаря (к вопросу о прагматическом компоненте слова). In: Scando-Slavica, т. 39, 1993, с. 166-178.
- Скляревская, Г. Н.: Русские диминутивы как языковой и культурный феномен (имена существительные нарицательные). In: Язык. Сознание. Коммуникация. Сб. статей. Отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. Москва: МАКС Пресс, 2016, вып. 53, с. 323-36.
- Скляревская, Г. Н.: Прагматика и лексикография. In: Язык – система, язык – текст, язык – способность. К 60-летию члена-корреспондента Российской академии наук Ю. Н. Караулова. Москва: Институт русского языка РАН, 1995, с. 63-71.
- Телия, В. Н.: Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. Москва: Наука, 1986. 143 с.
- Телия, В. Н.: Экспрессивность как проявление субъективного фактора в языке и ее прагматическая ориентации. In: Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности. Москва: Наука, 1991, с. 5-35.
- Телия, В. Н.: Механизмы экспрессивной окраски языковых единиц. In: Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности. Москва: Наука, 1991, с. 36-66.
- Толковый словарь русского языка. Под ред. Д. Ушакова, т. 1. Москва: Гос. ин-т „Сов. энцикл.“, 1935.
- Фивейская, Е. А. – Чепурных, Н. О.: Проблемы лексикографического представления междометий как языкового класса. In: Современный толковый словарь живого русского языка. На пути к завершению Сб. научн. статей. Отв. ред. Г. Н. Скляревская. Санкт-Петербург: Златоуст, 2016, с. 120-138.
- Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности. Отв. ред. В. Н. Телия. Москва: Наука, 1991. 214 с.
- Шаховский, В. И.: К типологии коннотации. In: Аспекты лексического значения. Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1982, с. 29-34.
- Шаховский, В. И.: Эмотивный компонент значения и методы его описания: Учебное пособие к спецкурсу. Волгоград: ВГПИ, 1983. 94 с.
- Шаховский, В. И.: Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1987. 212 с.
- Юрков, Е. Е.: Метафора в аспекте лингвокультурологии: Монография. Санкт-Петербург: Изд. Дом „Мир русского слова“, 2012. 254 с.
- Экспрессивность лексики и фразеологии. Сборник научных трудов. Новосибирск: Издательство Новосибирского университета, 1983. 160 с.

Ešte raz o pojme hodnotenia ako lingvistickej kategórie

Galina Nikolajevna Skľarevskaja

V štúdiu sa uvádza okruh otázok súvisiacich s jazykovým hodnotením ako lingvistickou kategóriou, ako aj niektoré postuláty výskumu a stručná história problematiky. Autorka poukazuje na nejednoznačnú interpretáciu a systematizáciu súboru pojmov a termínov, ktoré sa používajú v tejto oblasti výskumu. Kategória hodnotenia sa používa v rôznych oblastiach súčasného lingvistickeho výskumu. Kategorickosť hodnotenia (*alebo dobré alebo zlé*) je založená na odvekom prvotnom psychologickom princípe binárneho štrukturovania obrazu sveta prostredníctvom kontrastu a opozície (*Boh/diabol, život/smrt', svetlo/tma*). Hodnotenie pozostáva prakticky z nespočetného množstva komponentov zoskupených okolo kvalitatívnych (*dobré/zlé*) a kvantitatívnych (*menej ako je norma/viac ako je norma*) charakteristík. Prostriedkami explikácie hodnotenia sú niektoré slootovorné modely a syntaktické konštrukcie, avšak za jeden z najefektívnejších prostriedkov je považovaná metafora. Článok nastoľuje otázku možnosti hodnotenia, ktoré by bolo jednotné pre celé ľudstvo, pretože je založené na niektorých univerzálnych poznatkoch o svete a nemenných pravdách.

АНДРЕЙ ЕВГЕНЬЕВИЧ БОЧКАРЕВ*

О разочаровании в русском языковом сознании

BOCHKAREV, A. E.: On Sense of Disappointment in the Russian Linguistic Consciousness. *Slavica Slovaca*, 53, 2018, No. 2, pp 135-141 (Bratislava).

This paper explores the ways of displaying *disappointment* in the Russian language in order to show how the analyzed emotional concept varies in relation to the main values in some typical disappointment-situations.

Corpus studies, linguistic consciousness, language-specific words, propositional attitude, correlations, conceptual metaphor, axiological conventions.

Значение разочарования в эмоциональной и духовной жизни человека очевидно. И не только потому, что связанные с чувством разочарования переживания коррелируют с особо значимыми для человека идеалами, мечтами, надеждами и ожиданиями, но еще и потому, что позволяют усмотреть при их посредстве основные ценностные смыслы и приоритеты в релевантном контексте жизни.

В первом приближении под значение *разочарования* можно подвести эмпирический опыт как непосредственно данное нам в переживаниях опытное знание. Ибо если обозначения переживания относятся к состоянию переживания, определить значение обозначающих его выражений можно тогда и по отношению к испытываемым говорящим переживаниям. Например, когда кто-то, рассказывая о несбывшихся ожиданиях, говорит: *Я почувствовал острый приступ разочарования* (В. Белоусова), значение выражения *приступ разочарования* можно привести в соответствие с внутренним состоянием говорящего; причем именно таким состоянием, которое обозначается данным выражением. Чтобы понять, собеседнику не остается в таком случае ничего другого, как сообразоваться с собственным переживанием означенного состояния, а затем только решать, насколько оправдано в условиях данной ситуации подобное словоупотребление.¹

Такое на первый взгляд простое решение неприемлемо для лингвистической семантики. И не только потому, что переживания вариативны и субъективны, но еще и потому, что наряду с эмпирическим опытом говорящие руководствуются речевым узусом, предписывающим, какие выражения выбирать для описания того или иного переживания. Поэтому утверждать, каким является содержание эмоционального концепта в языке, можно только по засвидетельствованному в языке словоупотреблению.

Обратившись к Национальному корпусу русского языка, можно в первом приближении установить, что наряду с соответствующим именным выражением означенное эмоциональное состояние выражается предикатами состояния, в том числе глагольными выражениями *испытывать разочарование*, *быть разочарованным*, *быть вне себя от разочарования*, прилагательным *разочарованный* и что квазисинонимами *разочарования* могут быть также *отрезвление*, *огорче-*

* Андрей Евгеньевич Бочкарев, доктор филологических наук, профессор департамента литературы и межкультурной коммуникации, Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики», ул. Большая Печерская, 25/12, 603005, г. Нижний Новгород, Российская Федерация.

¹ Аналогом значения становится в таком случае переживание, а избираемой по случаю процедурой анализа – эмпирические правила смысла. См.: Айдукевич, К.: Язык и смысл // Логос. Философско-литературный журнал. 1999. № 7 (17), с. 76 – 78; Моррис, Ч.: Основания теории знаков // Семиотика. Москва: Радуга, 1983, с. 56.

ние, досада. При этом с симптоматикой исследуемого эмоционального состояния коррелируют, как правило, засвидетельствованные в корпусе указания на лицо: ...и на лице у нее появилось выражение разочарования (Н. Леонов, А. Макеев), голос: И в голосе ее уже звучит разочарование (А. Н. Вербицкая), глаза: ...это детское разочарование в круглых глазах (А. Берсенева), сердце: ...в сердце Алексея Алексеевича внезапно явилось тяжелое чувство разочарования в друге (К. М. Станюкович), грудь: ...чувствуя холод разочарования в груди (М. Горький).

На физическую и/или психологическую реакцию тела в состоянии разочарования указывают также глагольные выражения с причинным предлогом «от». Судя по засвидетельствованным употреблением, от разочарования обычно приунывают: Многие молодцы приуныли от разочарования (Е. А. Салиас), вздыхают: ...я еле-еле удержался от вздоха разочарования (Ю. Буйда), немеют: ...онемев от разочарования (М. Трауб), стонут: Я затормозил и застонал от разочарования (А. Стругацкий, Б. Стругацкий), плачут: ...он чуть не заплакал от разочарования (А. А. Фадеев), режут: ...не удержался от разочарования и заревел (Ю. Петкевич), выпивают: Этой ночью Костя после душевной беседы с Женей выдул от разочарования бутылку водки (О. Дивов) и чуть ли даже не умирают: ...они умирают от разочарования (М. Анчаров).

Как показывают примеры общим числом свыше четырех тысяч вхождений, в русском языковом сознании причин для разочарования много, как много и ситуаций, в которых испытывают разочарование. Судя по засвидетельствованным употреблением, сферой действия глагола или любого другого пропозиционального оператора в значении разочарования становится фактически всё, что расходится с ожиданиями², чаяниями и надеждами: несбывшиеся мечты, собственная персона, окружающий мир, любовь, бизнес, дружба, литература, футбол, жизнь, школьные учебники, учителя, заграница, Европа, арт-рынок, родители, дети, люди, результаты выборов, распад СССР, реформы, власть, народ, армия, перестройка, мироустройство, либеральные ценности, отсутствие перспектив, урожай, планировка квартиры, дизайн, православие, Бог, работа, профессия, прическа, научное открытие, результаты эксперимента, новая знакомая, первая брачная ночь, замужество, гостиница, очередная стирка, что любимый человек забыл поздравить с днем рождения, не пришел на свидание, что тело не влезает в платье, что туфли малы, что изменяет жених, что погода не соответствует ожиданиям, что армянский коньяк напоминает обыкновенный самогон, что пиво сладковато, сыр горчит и т. д.

Несмотря на существенные отличия, общим для всех ситуаций разочарования остается признание несоответствия наблюдаемого состояния или положения вещей каким-то ценностным нормативам в виде пусть и не всегда эксплицированных установок мнения типа *Работа должна приносить удовлетворение; Любимый человек не должен опаздывать на свидание; Сборная по футболу не должна проигрывать* и т. п.³ Истинны или нет такие нормы-формулировки в смысле объективном, заранее знать нельзя, зато можно утверждать безусловную их достоверность как данного индивидуального и/или коллективного сознания.

Рассуждение строится отчасти по правилам силлогизма:

Некоторое ожидаемое состояние *P* квалифицируется как должное или желаемое для *X*;

X не соответствует *P*;

Значит, *X* вызывает разочарование.⁴

² По наблюдениям Е. В. Падучевой, в семантику анализируемого языкового выражения входит в качестве строевого компонента «ожидание», а если быть более точным «обманутое ожидание»: *разочаровался в X-е* $\supset$ «ожидал, что *X* лучше». Падучева, Е. В.: Динамические модели в семантике лексики. Москва: Языки славянской культуры, 2004, с. 47.

³ Такие нормы-формулировки образуют необходимый для толкования имплицатив со всеми вытекающими отсюда инцидентными следствиями.

⁴ где *P* и *X* – переменные, вместо которых можно подставить имена привлекаемых по случаю признаков, свойств и состояний объекта мнения. Ср. *Разочарование в жизни. Вы это понимаете, Тоня?* (В. К. Кетлинская); *Наша*

Разумеется, за признанием несоответствия не следует обязательно чувство неудовлетворенности⁵, но проявляется зависимость от базисных аксиологических норм, которым должны соответствовать в ассумптивном универсуме говорящего окружающие человека события и вещи: школьные учебники, родители, дети, планировка квартиры, работа, прическа, дружба, реформы, власть, сборная по футболу и т. д.

По охвату разочарование может быть повсеместным: *В Боге повсеместное разочарование* (В. Шаров), общим: *К общему разочарованию рабочих Прохор вылез из кибитки цел и невредим* (В. Я. Шишков), всеобщим: *Разочарование было всеобщее – всем осточертела жизнь на чужой земле, хотелось походить по своей* (А. Крон), полным: *Полное разочарование* (С. Алексиевич), всемирно-историческим: *...всемирно-исторические разочарования* (Л. М. Леонов);

по интенсивности – легким: *...Артем почувствовал легкое разочарование* (Д. Глуховский), маленьким: *Маленькое разочарование* (Н. Н. Берберова), небольшим: *Кочан тоже почувствовал небольшое разочарование* (Е. Сухов), немалым: *...и для меня было бы немалым разочарованием, если б открылись какие-то неизвестные мне и в таком случае наверняка печальные обстоятельства* (А. Крон), большим: *К большому разочарованию генерала, никого из них уже не было в живых* (Е. Водолазкин), глубоким: *Никогда еще не испытывала она такого глубокого разочарования* (Л. Улицкая), глубочайшим: *...прохрипел от страха Гена, испытывая глубочайшее разочарование в клиенте* (Е. Сухов), великим: *Тут его постигло великое разочарование* (Б. Хазанов), огромным: *...в Лениных глазах читалось огромное разочарование* (Е. Романова, Н. Романов), бесконечным: *...и ее мелкое кругленькое личико выражало бесконечное разочарование* (Б. Можаяев), предельным: *...своего предельного разочарования в эмиграции (в ее «духовных вождах», за ничтожными исключениями) я уже не скрываю* (Н. Н. Берберова);

по внешним проявлениям – явным: *...и с явным разочарованием спросил: Значит, вы уже все знаете?* (Е. Парнов), заметным: *Вот оно что! — протянула Марья Ивановна с заметным разочарованием* (А. В. Амфитеатров), нескрываемым: *Виконт встретил рождение девочки с нескрываемым разочарованием* (Р. Штильмарк), неприкрытым: *...в его голосе слышалось неприкрытое разочарование и даже какая-то горечь* (А. Маринина), убедительным: *Разочарование в голосе было вполне убедительным* (И. Павская), сдержанным: *Он заметил, как переглянулись они меж собой со сдержанным разочарованием* (С. Данилюк), деланным: *...с деланным разочарованием в голосе протянул Игорь* (М. Миловано), вялым: *...рад был прервать рост чувства, угрожавшего обременить меня душераздирающими грезами и вялым разочарованием* (В. В. Набоков);

по физическим ощущениям – болезненным: *...ее ждет болезненное разочарование* (А. Маринина), острым: *Прежде чем Грачик успел опомниться от ошеломившего его острого разочарования, послышался беззаботный голос Кручинина* (Н. Н. Шпанов), жгучим: *Это было жгучее разочарование* (В. Н. Фигнер), горьким: *...горькое разочарование* (И. А. Гончаров), сосущим: *Секретарша была сильно огорчена нетерпеливым, сосущим разочарованием недосмотревшей сериал женщины* (У. Нова), мрачным: *...и письма его дышали то мрачным разочарованием, то, видимо, насильственным увлечением, деланною веселостью* (Н. Э. Гейнце), глухим: *Волна глухого раздражения, вызванного острым разочарованием, прокатилась по рядам* (А. Гайдар),

работа – сплошное разочарование (В. Дудинцев); *...безотраднейшее чувство первого разочарования в незыблемой святости дружбы* (В. П. Авенариус), *Тело не влезало в платье, и каждая новая вещь приносила разочарования* (К. Сурикова); *Очередная стирка – новое разочарование. Пуговицы вновь стали неровными, как блины* (С. Довлатов); *...разочарование в мужчине* (А. Берсенева), *...разочарование в окружающем мире* (А. Варламов); *О первой своей женской ночи героиня сообщает: «испытала только разочарование»* (А. Хруцкий); *Всю Россию томило разочарование. Разочарованы были в реформах, разочарованы в балканской войне, власть разочаровалась в своих силах, народолюбцы разочаровались в народе* (Ю. В. Трифонов); *...разочарование в Государе и народе* (П. Н. Краснов).

⁵ Ср. Изард, К. Э.: Психология эмоций. Санкт-Петербург: Питер, 1999, с. 20–21; Ильин, Е. П.: Эмоции и чувства. Санкт-Петербург: Питер, 2001, с. 165.

густым: *А дома – самое густое разочарование в жизни* (Н. А. Тэффи), приятным: *...его психологическое разочарование было все же приятным* (А. С. Грин);

по сопутствующим эмоционально-психологическим переживаниям – грустным: *Но через минуту это чувство остыло и перешло в грустное разочарование* (В. Осеева), угрюмым: *...с угрюмым разочарованием произнес* (Ю. Бондарев), печальным: *...и Марк смотрел на брата в печальном разочаровании* (В. Г. Короленко), унылым: *Наша временная радость сменяется унылым разочарованием* (А. С. Новиков-Прибой), досадным: *Досадное разочарование охватило меня* (В. Н. Гельфанд), горестным: *Рая с горестным разочарованием посмотрела на Клаву* (А. И. Мусатов), тяжелым: *Но тут их ждало тяжелое разочарование* (Л. А. Кассиль), беспросветным: *...и внесли беспросветное разочарование в душу* (В. Н. Коковцов), тяжким: *Тяжко будет их разочарование!* (Е. А. Гагарин), гнетущим: *Но сейчас же наступило еще более гнетущее разочарование* (А. С. Новиков-Прибой), страшным: *Его постигло страшное разочарование* (А. И. Пантелеев), трагическим: *Трагическое разочарование в осуществимости идеалов ренессансного гуманизма* (М. М. Морозов), странным: *Странное какое-то разочарование* (В. Аксенов), невольным: *И это все? — подумал я с невольным разочарованием* (В. Войнович), тайным: *...но тайное разочарование проникало в меня* (Е. Чижова);

по морально-этической оценке – злым: *...вернулся осенью в злом разочаровании* (Ю. Казаков), ужасным: *И тут меня постигло ужасное разочарование* (И. Ефимов), жестоким: *Наверное, ее ожидает какое-нибудь жестокое разочарование* (М. Е. Салтыков-Щедрин), жутким: *За жутким разочарованием, где-то на задворках ума неожиданно сложилось словосочетание, показавшееся мне абсурдным: «Неусыпаемая Псалтырь»* (М. Елизаров), диким: *Дикое разочарование!* (И. Ефимов), серьезным: *...но разочарование довольно серьезное* (Е. Белкина);

по аутентичности – настоящим: *Если вы хотите знать, что такое настоящее разочарование, – выиграйте Уимблдон* (А. Битов), неподдельным: *...и в его голосе прозвучало неподдельное разочарование* (Т. Устинова), искренним: *Он испытал искреннее разочарование, когда Ася брякнула, что ей должны деньги и не отдают* (А. Рыбин), поддельным: *Правда, они тешат свое самолюбие личиной поддельного разочарования, жизненной усталости, обманутых надежд* (В. А. Соллогуб);

по очередности – первым: *Первое разочарование не заставило себя ждать* (А. Маринина), вторым: *Второе разочарование пережил Пандион при встрече с буйволами* (И. А. Ефремов), очередным: *...очередное разочарование жизнью* (И. Г. Эренбург), последним: *...оттягивая момент последнего разочарования* (А. Житков).

Предметно-понятные соответствия. Реконструировать возможные ситуации разочарования позволяют также установленные в корпусе корреляции. Как свидетельствуют примеры из Национального корпуса русского языка, *разочарование* сочетается по принципу дополнительности с мечтами: *На каждом шагу он находил разочарование в прежних мечтах и новое неожиданное очарование* (Л. Н. Толстой), надеждой: *...но каждый раз надежда эта сменялась разочарованием* (В. К. Арсеньев), первой любовью: *Незначительное само по себе происшествие послужило окончательно причиной разочарования Маргариты Максимилиановны в своей первой любви* (Н. Э. Гейнце), замужеством: *...тяжелые драмы, которые были пережиты в пору разочарования замужеством* (М. П. Арцыбашев), собственной персоной: *Разочарование в собственной особе?* (Д. Н. Мамин-Сибиряк), жизнью: *Разочарование друг в друге ничто по сравнению с разочарованием в жизни* (Е. Пищикова), людьми: *От гораздо худшего: от разочарования в людях!* (Г. Полонский), профессией: *А ведь не так трудно избежать разочарования в профессии* (М. Ефетов), Богом: *В Боге повсеместное разочарование, мы ждали Христа долго, ждали и молили, а Он не приходил, и теперь люди чувствуют себя обманутыми* (В. Шаров), замешательством: *Была минута печали и замешательства и странного разочарования* (В. В. Набоков), сомнением: *Элла Леонидовна испытывала чувство вины, разочарование, сомнение в собственной профессиональной*

состоятельности (В. Валеева), неудовлетворенностью: *...постоянные разочарования и неудовлетворенность* (Ю. Азаров), усталостью: *Если бы не села, то упала бы – от усталости и разочарования* (М. Трауб), неудовольствием: *...разочарование и неудовольствие другой* (В. Аксенов), обидой: *Все во мне застыло от разочарования и обиды* (Б. Левин), обманом: *...и в этот день ничто не подало повода к разочарованию обмана* (И. И. Лажечников), печалью: *...такое разочарование и печаль светились во всем его облике* (Ю. Петкевич), горечью: *Он рассмеялся с деланной горечью и разочарованием* (А. И. Куприн), тоской: *...разочарования, глухая тоска по несбывшейся детской мечте* (Л. Макарова), отчаянием: *...с истинным чувством отчаяния и разочарования в самом себе* (Л. Н. Толстой), досадой: *...я со злостью, нет, скорее с досадой и разочарованием шлепнула тебя* (А. Слаповский), раздражением: *Впереди нас ждет, конечно, разное – быть может, и разочарование и раздражение* (В. Аксенов), презрением: *...с презрением и разочарованием протянул Мака* (М. Гиголашвили), отвращением: *Мы вышли с чувством разочарования и отвращения* (Н. Н. Берберова), злобой: *Сначала непомерные восторги, потом – злорада и разочарование* (Е. Чижова), горестями: *...интимные горести и разочарования* (А. И. Куприн), горем: *...чтобы не умереть от горя и разочарования* (Ю. М. Нагибин), *...есть только горе и разочарование* (Ю. В. Трифонов), болью: *Разочарование и боль – ядовитые плоды жажды славы* (Н. Дежнев), стыдом: *А я слушал его, скучал от стыда и разочарования* (М. Тарковский), опустошенностью: *Если что и чувствовал, так только опустошенность и разочарование* (В. Мясников), скукой: *...после переворота приходит черед разочарования и скуки* (Д. Быков), пустотой: *...секретарь почувствовал в себе пустоту, разочарование, словно кто взял и отрезал в нем ножницами мечты о предстоящих радостях* (А. П. Чехов), конфузом: *...и разочарование, и конфуз* (П. Ф. Нилин), радостью: *...разревелась до истерики от радости и разочарования* (М. Горький), очарованием: *За всяким очарованием неизбежно следует разочарование – таков закон жизни. Эпоха перехода из юношества в мужество обыкновенно сопровождается разочарованием* (В. Белинский).

Таким образом, с разочарованием ассоциируются в языке самые разнообразные понятия: и жизнь, и работа, и собственная персона, и замужество, и обман, и опустошенность, и надежда, и очарование. Основанием тому служит, как видно, и потребность обозначить предмет разочарования: ср. *...он испытывал первое разочарование в отношении своей любовницы* (В. В. Крестовский), *Это разочарование в товарищах* (В. В. Вересаев), *Знаешь, кстати, какое у меня было первое разочарование в литературе?* (М. Шишкин); и желание объяснить причину: ср. *Незначительное само по себе происшествие послужило окончательной причиной разочарования Маргариты Максимовичны в своей первой любви* (Н. Э. Гейнце); и стремление эксплицировать сопутствующие переживания: ср. *...с чувством обиды и разочарования* (Г. Щербакова), *...лестная гамма чувств – разочарование, возмущение, неловкость, даже злость* (А. Кирилин); и колебания в выборе номинации, именовать ли данное эмоциональное состояние как *разочарование*, *досаду* или *отчаяние*: ср. *...должно было поглотить с минуты на минуту разочарование, если не отчаяние* (О. Павлов).

Пропозициональная модель. Пропозициональная модель, построенная на Национальном корпусе русского языка, предоставляет, кроме того, информацию о том, что приложимые к *разочарованию* действия-предикаты варьируются в зависимости от позиции в синтаксической структуре высказывания.

В функции семантического объекта к *разочарованию* приложимы предикаты испытывать: *Он испытал горькое разочарование* (В. Войнович), чувствовать: *...он почувствовал разочарование* (В. Аксенов), ощущать: *Он остро ощущал разочарование зала* (А. Стругацкий, Б. Стругацкий), скрывать: *Софья Яковлевна тщательно скрывает разочарование* (М. А. Алданов), сдерживать: *Майор Шевцов едва сдержал разочарование* (Е. Сухов), выдавать: *Только бы не выдать своего разочарования* (И. Павская), переживать: *...она не знала, как он переживает последнее разочарование* (Е. Скобцова), преодолевать: *Он не сумел преодолеть разочарование персонала от того, что в первых же пробах не полезли самородки* (О. Куваев), подавлять: *Лиди подавила*

разочарование (С. Довлатов), высказывать: ...нашел в себе силы не высказывать разочарования (В. Михальский), изображать: *Марлен Михайлович изобразил разочарование* (В. Аксенов).

В функции субъекта разочарование ждет: *Однако здесь меня ждало разочарование* (В. Пелевин), ожидает: ...меня ожидало горькое разочарование (Э. Русаков), приходит: *Разочарование пришло позже* (С. Алексиевич), охватывает: *Глубокое разочарование охватило Забелина* (С. Данилюк), скользит: *Однако в большинстве лиц скользнуло разочарование* (А. С. Грин), наступает: *Свадьба была сыграна и вскоре наступило разочарование* (Н. Э. Гейнце), проступает: *На лице проступало разочарование* (Е. Чижова), мелькает: ...на лице Светланы мелькнуло разочарование (Б. Хазанов), настигает: *Валя отхлебнула из горлышка, но разочарование моментально настигло ее* (Т. Тренина), постигает: *Я хочу увидеть золото, но и тут меня постигает разочарование* (М. Шишкин), проходит: ...разочарование прошло (Е. Чижов).

Смысловые преобразования. В метафорическом отображении разочарование переосмысливается поверх категориальных границ и в качестве неподвластной человеку силы, и в качестве водной стихии, и в качестве воспламеняющегося вещества, и в качестве колющего предмета, и в качестве яда.

По аналогии с силой разочарование одолевает: ...но разочарование уже одолевало его (А. И. Алдан-Семенов); по аналогии с водой – накатывает: *На меня вдруг накатило: нетерпение, раздражение, разочарование во всем на свете – все вместе* (А. Лазарчук), окатывает: *Разочарование окатило холодной волной* (Д. Колодан), *Соню окатило такой волной полнейшего разочарования в жизни, таким всепоглощающим цунами несправедливости, что она еле сдерживала слезы* (Т. Соломатина), захлестывает: *Артема захлестнуло жгучее разочарование и обида* (Д. Глуховский), наполняет: *Ощущение скорого и неизбежного разочарования наполнило ее* (А. Лазарчук); по аналогии со злобным зверьком – вылезает наружу: ...и разочарование, поначалу робкое, уже вылезало наружу (В. Маканин), наваливается: ...на меня наваливалось разочарование (Д. Донцова), терзает: *Привкус легчайшего разочарования терзает сердце* (М. Кучерская), мучит: *Сначала мучило меня разочарование не быть третьим, потом страх вовсе не выдержать экзамена* (Л. Н. Толстой), ...его как будто не особенно мучит разочарование в женщине, на которой хотел жениться (К. М. Станюкович); по аналогии с колющим предметом – колет: ...не успел ощутить даже мимолетного укола разочарования (Е. Хаецкая); по аналогии с воспламеняющим веществом – вспыхивает: ...вспыхнули разочарование и вражда (Ю. В. Трифонов) и чадит: ...горький чад разочарования (Н. Дубов); по аналогии с солью – растворяется: ...растворив без остатка крупную соль разочарования и тоски (Б. Окуджава); по аналогии с ядом – отравляет: ...и ядом разочарования отравляла сердце (Ф. Д. Крюков). Причем аргументом в пользу такого употребления, а заодно и интерпретантом метафорической транспозиции, служит не подлежащее сомнению мнение, что в наиболее характерных своих проявлениях разочарование действительно способно накатывать, захлестывать и наполнять подобно водной стихии, наваливаться, мучить и терзать подобно злобному зверьку, отравлять подобно ядовитой субстанции.

Так приходим к следующим выводам.

- Рус. *разочарование*, хотя и имеет переводные эквиваленты в других языках, лингвоспецифично.

- О лингвоспецифичности *разочарования* можно судить и по предрасположенности к определенному употреблению, и по построенной на множестве употреблений пропозициональной модели, и по способности к специфическим переосмыслениям, и по засвидетельствованным предметно-понятийным соответствиям.

- По охвату разочарование может быть повсеместным, общим, всеобщим, полным; по интенсивности – легким, маленьким, большим, глубоким, великим, огромным; по внешним проявлениям – явным, заметным, нескрываемым, неприкрытым, сдержанным, деланным, вялым; по физическим ощущениям – болезненным, острым, горьким, глухим, густым; по со-

путствующим эмоционально-психологическим переживаниям – грустным, угрюмым, печальным, унылым, горестным, тяжким, страшным, странным; по морально-этической оценке – злым, ужасным, жестоким, жутким, диким; по аутентичности – настоящим, неподдельным, искренним, поддельным; по очередности – первым, вторым, очередным, последним.

• В наиболее частотных своих употреблениях *разочарование* входит в отношения дополнительности с *мечтами, надеждой, жизнью, работой, обидой, обманом, печалью, тоской, отчаянием, неудовлетворенностью, раздражением, болью, опустошенностью* и проч., позволяющими отобразить возможные ситуации разочарования в отношении к причинам и сопутствующим переживаниям, а также базисным, пусть и не всегда эксплицированным установкам мнения.

• Приложимые к *разочарованию* предикаты варьируются в зависимости от позиции в синтаксической структуре высказывания. В функции семантического объекта к *разочарованию* приложимы предикаты *испытывать, чувствовать, ощущать, скрывать, сдерживать, выдавать, переживать, преодолевать, подавлять, высказывать, изображать*; в функции семантического субъекта – *наступать, охватывать, мелькать, проступать, наполнять, достигать, накатывать, наваливаться, одолевать, мучить, терзать, проходить* и проч.

• В метафорическом отображении *разочарование* определяется в терминах пропозициональной модели других предметных областей, о чем свидетельствуют избираемые по случаю предикации вида *одолевать* ('сила'), *терзать* ('живое существо'), *наполнять* ('жидкость'), *отравлять* ('яд') и т. п.

Источники и литература

Национальный корпус русского языка. – Режим доступа: <http://ruscorpora.ru/>
Айдукевич, К.: Язык и смысл. In: Логос. Философско-литературный журнал. 1999. № 7 (17), с. 67–93.
Изард, К. Э.: Психология эмоций. Санкт-Петербург: Издательство «Питер», 1999. 464 с.
Ильин, Е. П.: Эмоции и чувства. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 752 с.
Моррис, Ч.: Основания теории знаков. In: Семиотика. Москва: Радуга, 1983, с. 37–89.
Падучева, Е. В.: Динамические модели в семантике лексики. Москва: Языки славянской культуры, 2004. 608 с.

On Sense of Disappointment in the Russian Linguistic Consciousness

Andrey E. Bochkarev

The article is devoted to *razocharovaniye* 'disappointment' as language-specific word in order to show its specific conceptual configuration in the Russian linguistic consciousness. In this regard, the National Corpus is more appropriate, because a conceptual configuration of an analyzed concept is not present in a "finished" form in any single utterance, but may be reconstructed only on the totality of all possible utterances. It can be manifested in many different ways: distribution, ability to accumulate some Russian "key ideas", predisposition to be associated with some emotional attitudes, concepts, propositional and metaphorical models.

As a feeling of unhappiness or discouragement that results when your hopes or expectations have not been satisfied *razocharovaniye* 'disappointment' is related, in its most manifestations, to many different concepts like *dreams, hopes, life, work, love, business, friendship, literature, football, school, teachers, abroad, Europe, art market, parents, children, people, army, liberal values, God, dissolution of the USSR, job, scientific discovery, election results, wedding night, economic and social reforms, world order, hairstyle, offense, deception, sadness, frustration, dissatisfaction, irritation, pain, emptiness*, etc. that refer to some typical disappointment-situations in which they occur.

The propositional model, built on the National Corpus, includes information that the predicates applied to *razocharovaniye* 'disappointment' vary with the position in a syntactic structure of a proposition. As a semantic object *razocharovaniye* 'disappointment' is felt, experienced, hidden or suppressed. As a semantic subject it is redefined, over the categorical boundaries, in terms of the propositional model appropriated for power, beast, aquatic substance, fire, poison, or sharp pointed object. By analogy with a power it covers, masters and possesses; by analogy with an aquatic substance it fills and hits like a wave; by analogy with a beast it moves, torments and goes away; by analogy with a fire it burns; by analogy with a sharp pointed object it stabs; by analogy with a poison it contaminates. Such use becomes so common that native speakers don't pay more attention to metaphorical expressions like *possessed by disappointment* but take them almost for the authentic characteristic of a disappointment. Because it is true in the world as they think it is.

PETER ZUBKO*

Každodennosť u uniatskych presbyterov vo svetle latinských prameňov¹

ZUBKO, P.: Everydayness in the Uniquely Presbyters in the Light of the Latin Sources. *Slavica Slovaca*, 53, 2018, No 2, pp 142-147 (Bratislava).

Knowing the realities of the everyday life of the Uniate priests in the 18th century is necessary for further exploration of the sites with the inhabitants of the Eastern ceremony, customs, economy, spirituality. The article is based on several years of research above the eastern rite by Latin sources in today's Eastern Slovakia and speaks of the following: the priest's house, vegetable gardens, economic security, the physical condition and equipment of the churches. It is possible to make a model or standard picture of the classic uniate parish in the east of Slovakia in the first half of the 18th century. The knowledge of this human background is important for understanding the power of the spirit and the motives of various writings with sacral and secular themes that have been preserved in the Greek-Catholic parish and episcopal archives and libraries.

Uniate (Greek Catholics) – 18th century, everyday life, Eastern Church, life of the priest.

Administratívno-právne pramene latinskej proveniencie z 18. storočia o kresťanoch východného obradu obsahujú úradné informácie, ktoré sa týkajú rozličných oblastí cirkevného života. Ich analýzou však možno vytvoriť aj obraz o reáliách bežného života, z ktorých úradné záznamy vychádzali, no dnes ich musíme spätne rekonštruovať, pretože spôsob života sa stáročiami zmenil. Poznávanie každodenných reálií je dôležité pre ďalšie oblasti výskumu, napr. pre pochopenie správania sa, morálky, zvykov, okolností vzniku rozličných písomností.² Nasledujúce konštatovania vychádzajú z do-

* Prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD., Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava.

¹ Štúdia je súčasťou riešenia projektu VEGA č. 2/0025/18 *Každodennosť v interakcii latinskej a byzantskej kultúry na príklade karpatského regiónu v novoveku*.

² Porov. Žeňuch, P.: Medzi východom a západom. Byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku. Bratislava: Veda, 2002. 288 s.; Žeňuch, P.: Gréckokatolícke cyrilské rukopisné spevníky 18. – 19. storočia v kontexte slovenskej kultúry. In Coranič, J. – Šturák, P. (eds.): Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí. Prešov: Gréckokatolícka teologická fakulta, 2009, s. 64-85; Dedičstvo duchovnej piesňovej kultúry medzi slovanským Východom a Západom. Žeňuch, P. (ed.). Bratislava: Slovenský komitét slavistov – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2013. 130 s.; Žeňuch, P.: Kultúrne kontexty cirkevnoslovanského písomníctva na Slovensku a cyrilo-metodského dedičstva I. Bratislava: Dobrá kniha, 2013, s. 51-90; Žeňuch, P.: K dejinám cyrilskej písomnej kultúry na Slovensku. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2015. 176 s.; Šoltés, P.: Reflexia Slovákov byzantsko-slovanského obradu v slovenskej historiografii ako príklad historickej interpretácie. In Doruľa, J. (ed.): XIII. medzinárodný zjazd slavistov v Lubľane. Príspevky slovenských slavistov. Bratislava: Slovenský komitét slavistov – Slavistický kabinet SAV, 2003, s. 243-267; Šoltés, P.: Tri jazyky, štyri konfesie. Etnická a konfesijná pluralita na Zemplíne, Spiši a v Šariši. Bratislava: Historický ústav SAV, 2009. 232 s.; Šoltés, P.: Sociálna emancipácia a disciplinarizácia gréckokatolíckeho duchovenstva v 18. storočí. In Coranič, J. (ed.): Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí III. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, s. 257-270; Prokipčáková, M.: Osobnosť Jána Juhaseviča Skliarskeho (1741-1814) v kontexte kantorskej a písárskej praxe v karpatskom prostredí. In: Malé osobnosti veľkých dejín – Veľké osobnosti malých dejín III. Príspevky k hudobnej regionalistike. Bratislava: Slovenská muzikologická asociácia, Slovenské národné múzeum – Hudobné múzeum, 2017, s. 59-81; Prokipčáková, M.: Prejavy medzikultúrnych vzťahov Východu a Západu v irmologionovej tvorbe 18. storočia v Mukačevskej eparchii. Na príklade vybraných prameňov. In Marinčák, Š. – Žeňuch, P. (eds.): Medzikultúrne vzťahy východnej cirkvi s latinskou v Uhorsku do konca 18. storočia. Monotematický súbor štúdií. Košice – Bratislava: Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka v Košiciach, Teologická fakulta Trnavskej univerzity Bratislava, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2017, s. 123-151; Prokipčáková, M.: Irmologion Jána Juhaseviča Skliarskeho (poznámky k rukopisu z rokov 1784-1785). In: *Slavica Slovaca*, 2016, roč. 51, č. 2, s. 165-170; Strýčková, M.: Z glosára k cirkevnoslovansko-latinskému výkladu liturgie v prostredí cirkvi byzant-

terajšieho vedeckého výskumu.³ Nemožno vytvoriť ideálny model rusnákkej fary, farnosti či obce s dominantne východnými kresťanmi, pretože sa navzájom odlišovali, možno však vytvoriť typický model, ktorý sa týka väčšiny dotknutých lokalít.

Ideálnym modelom cirkvi je obec s vlastným kňazom a kostolom. U uniátov 18. storočia to tak bolo vo väčšine lokalít. V 16. storočí reformácia zasiahla aj pravoslávnych kresťanov, a to predovšetkým prostredníctvom uplatňovania patronátneho práva zemepánov. Zásada „cuius regio, eius religio“ bola taká závažná a rešpektovaná, že ju v čase vzniku Užhorodskej únie uhorskí biskupi uprednostňovali pred násilnou zmenou vierovyznania a potencionálnymi nepokojmi, pretože na krajinskej synode v Trnave v roku 1648 ďalší postup v šírení únie reálne videli len v súčinnosti zemepánov.⁴ V 18. storočí v mnohých obciach obývaných uniátmi na severe Zemplína a Šariša mali patronátne právo kalvínske rody.

Popi mali vlastné bývanie na fare, ktorá stála na konkrétnom pozemku. Tento pozemok mohol byť: (a) farský, (b) zemepanský (s árendou alebo bez nej), (c) obecný, (d) privátny (sedliacky alebo želiar-

ského obradu na Slovensku. In: Medzikultúrne vzťahy východnej cirkvi s latinskou, s. 18; Strýčková, M.: Ideový stret latinskej a cirkevnoslovenskej obradovej terminológie v diele Juraja Joannikija Baziloviča. In: Zbrojne i ideologiczne konflikty w dawnym piśmiennictwie Słowian i ich echa w nowszej kulturze. Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne. Tom. 11. Kraków: Instytut Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego – Wydawnictwo «Scriptum» Tomasz Sekunda, 2015, s. 269-286; Vašíčková, S.: O jazyke evańgelskich perikop učiteľných evańgelij karpatského regiona. In: Liturgické jazyky v duchovnej kultúre Slovanov. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov, 2017, s. 133-140; Vašíčková, S.: Reakcija na process latinizaciji, oťražennaja v tekstach Ugljanskich rukopisej. In: Medzikultúrne vzťahy východnej cirkvi s latinskou v Uhorsku, s. 153-170; Vašíčková, S.: Cyrilské rukopisy karpatskej proveniencie ako zdroj etnolingvistikého výskumu. In: Jazyk a kultúra v slovanských súvislostiach. Zo slovanskej etnolingvistiky. Bratislava – Sofia: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov – Veľvyslanectvo Bulharskej republiky v Slovenskej republike – Institut za blharski ezik „Prof. Ljubomir Andrejčin“ pri BAN, 2017, s. 271-276; Vašíčková, S.: Dva rukopisy z konca 17. storočia z Marmaroša. In: Slavica Slovaca, 2016, roč. 51, č. 2, s. 155-164; Wilšinská, L.: Byzantsko-slovanská mniška tradícia pod Karpatmi z pohľadu latinskej literárnej kultúry. In: Liturgické jazyky v duchovnej kultúre Slovanov. Monotematický súbor štúdií. Žeňuch, P. – Zubko, P. et alii (eds.). Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov, 2017, s. 119-132; Wilšinská, L.: Stret východnej a západnej teológie v diele Imago Vitae Monasticae (Cassoviae, 1802) od Juraja Joannikija Baziloviča OSBM. Teologicko-jazykové príklady. In: Medzikultúrne vzťahy východnej cirkvi s latinskou v Uhorsku, s. 171-192; Wilšinská, L.: La testimonianza della tradizione bizantino-slava in Slovacchia tratta dall'opera ascetica Imago Vitae Monasticae (Cassoviae, 1802) di Juraj Joannikij Bazilovič OSBM. In: Slovak Studies. Rivista dell'Istituto Storico Slavacco di Roma. Roma: Rubbettino II (2016), n. 1-2/2016, s. 39-47; Wilšinská, L.: Asketický spis Imago Vitae Monasticae (Cassoviae, 1802) od Juraja Joannikija Baziloviča OSBM. Interpretácia vybraných častí diela. In: Historický zborník. Martin: Matica slovenská, 2016, roč. 26, č. 2, s. 77-84; Žeňuchová, K.: Folklórna próza v cyrilských písomnostiach slovensko-ukrajinských pohraničných oblastí. In: Slavica Nitriensis. Časopis pre výskum slovanských filológií, 2015, roč. 4, č. 1, 45-57; Žeňuchová, K.: Biblická próza v cyrilských rukopisných zborníkoch a ich vzťah ku kánonickým textom (na príklade litmanovských rukopisov). In: Medzikultúrne vzťahy východnej cirkvi s latinskou v Uhorsku, s. 105-122; Žeňuchová, K.: Stav a perspektívy etnolingvistikého výskumu na Slovensku. In: Žeňuchová, K. – Kitanova, M. – Žeňuch, P.: Jazyk a kultúra v slovanských súvislostiach. Zo slovanskej etnolingvistiky. Bratislava – Sofia: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov – Institut za balgarski ezik „Prof. Ljubomir Andrejčin“ – Veľvyslanectvo Bulharskej republiky v Slovenskej republike, 2017, s. 11-18.

³ Zubko, P.: Gréckokatolíci v záznamoch latinských biskupov z 18. storočia. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, 2009. 180 s.; Zubko, P.: Gréckokatolíci v záznamoch latinských biskupov z 18. storočia II. Košice: Vienaľa, 2009, 152 + 1 s.; Zubko, P.: Hospodárske zabezpečenie gréckokatolíckych farností Šariša a Zemplína v rokoch 1734 a 1738. Gréckokatolíci v záznamoch latinských biskupov z 18. storočia III. Ružomberok: Verbum, 2012, 88 s.; Zubko, P.: Zemplinskí a abovskí uniati v Barkóczyho vizitácii. Gréckokatolíci v záznamoch latinských biskupov z 18. storočia IV. Ružomberok: Verbum, 2013, 120 s.; Zubko, Peter: Skrutnícia uniatskych presbyterov z roku 1749. In: Slavica Slovaca, 2015, roč. 50, č. 3, s. 3-102; Zubko, P. – Žeňuch, P.: Barkóczyho vizitácia Šarišského archidiakonátu (1749). Rímskokatolíci, gréckokatolíci a evańgelici podľa latinskej vizitácie. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2017. 190 s.; Zubko, P.: Administratívno-právne pramene latinskej proveniencie o východnej cirkvi na východnom Slovensku. Výber komentovaných dokumentov z rokov (1646) 1726 – 1815. Poprad: Popradská tlačiareň, 2017, 262 s.; Zubko, P.: Liturgické jazyky ľudu Zemplína a Šariša pri kresťanských bohoslužbách v roku 1749. In: Žeňuch, P. – Zubko, P. et alii (eds.): Liturgické jazyky v duchovnej kultúre Slovanov. Monotematický súbor štúdií. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied – Slovenský komitét slavistov, 2017, s. 47-68; Zubko, P.: Poľsko-uhorské súvislosti v dejinách uniátov. In: Slavica Slovaca, roč. 53, 2018, č. 3-4 supplementum, s. 187-204.

⁴ Krajinská synoda katolíckej cirkvi, Trnava 1648, 23. článok (Péterffy, C.: Sacra Concilia Ecclesiae Romano-catholicae in Regno Hungariae celebrata... Pars secunda. Posonii: Typis Haeredum Royerianorum, 1742, s. 382-383); „In Scepusio,

sky). Uniatske fary postavilo buď (a) miestne spoločenstvo veriacich, čiže miestna komunita alebo (b) sám presbyter, príp. jeho predchodca alebo niekto z predchodcov, dokonca to mohol byť presbyterov otec alebo dedo (samozrejme, že v takom prípade nešlo o klasické dedenie, pretože cirkevný majetok sa nededil, patril len cirkvi). Podľa zvykového práva sa o fary malo starať miestne spoločenstvo veriacich, ale v niektorých lokalitách to fungovalo len čiastočne, alebo sa o faru staral len presbyter. Na niektorých miestach, kde presbytera uviedol zemepán, sa výnimočne o udržiavanie domu staral on. Uniatske fary boli špecifické v tom, že veriaci sa často nestarali o bývanie vlastného kňaza, ten sa o seba musel postarať sám. Starat' sa o faru znamenalo udržiavať dom v dobrom a obývatel'nom stave; najcitlivejšia na údržbu bola strecha, ktorá bola pokrytá slamou alebo šindľom (životnosť šindľovej strechy bola rovnaká ako u chrámov, od desiatich do dvadsiatich rokov). Inde veriaci dožili svojmu duchovnému popri dome s pozemkom, ktorý už vlastnil (buď bol privátny alebo farský), lebo kúpili ďalšiu časť usadlosti, čím zväčšili farské zázemie. Presbyterov pozemok mal najčastejšie veľkosť $\frac{1}{2}$ sedliackej usadlosti, ale častokrát aj menšiu ($\frac{1}{4}$), výnimočne mal veľkosť jednej až dvoch sedliackych usadlostí – toto sa stávalo ani nie v ekonomicky silnejších lokalitách, ale v mentálne zdatnejších lokalitách. Podľa vizitácie patrila k takej usadlosti zeleninová záhrada a podľa miestnych možností aj niekoľko polí a lúk. Ich veľkosť sa merala podľa množstva úrody, ktorú bola schopná daná roľa vyprodukovať, resp. podľa počtu vozov sena, ktoré sa nakosilo a bolo možné odvieŕť; kosilo sa dvakrát ročne, veľká kosba bola na začiatku leta a malá na konci leta. Vo vhodných lokalitách v južných regiónoch Zemplína a Abova vlastnila cirkev vinice, kde sa ich veľkosť merala počtom súdkov vína, ktoré boli vinice schopné urobiť. Toto bol najvýnosnejší artikel. Po ňom nasledoval chov včiel, ktoré dávali nielen med, ale aj vosk, z ktorého sa robili sviece, ktoré potreboval každý kostol.⁵ Niektoré privilegované miesta mali významné ekonomické práva, napr. právo výčapu alebo mlyna, ale v polovici 18. storočia ich nevedeli využiť, podľa vizitátorov preto, lebo neboli podnikaví.⁶

Uniatsky presbyter mal okrem vlastného hospodárenia v súlade so zvykovým právom príjmy od veriacich; tie sa odlišovali od lokality k lokalite v závislosti od ekonomickej sily miestnych obyvateľov, hoci cirkevná vrchnosť sa snažila o istú reguláciu s cieľom zjednotenia. Štolárne taxy v hotovosti sa platili pri príležitosti vysluženia krstu, očisťovania rodičky na 40. deň po pôrode, sobáša, poženania novomanželky, tzv. veľkého a malého pohrebu, posviacky domov v čase koledy, v niektorých lokalitách aj od zvonenia za nebohých v čase úmrtia, pohrebu a výročia smrti. Platenie stóly u uniátov nebol všeobecný zvyk; jágerský biskup František Barkóci preto 8. mája 1747 dekrétom nariadil, že platenie stóly bude povinné.⁷ Druhou zložkou príjmov boli naturálie. Lektikálne dávky sa platili z úrody a hospodárskej činnosti: obilniny (pšenica, tritikare, jačmeň, ovos), úroda (miešané plodiny: zelenina, mak, ľan, strukoviny, ovocie), pšeničné alebo ovsené chleby, obilné snopy, vozy dreva, príp. koža z hospodárskeho alebo uloveného zvierat'a (napr. ovca, vlk, príp. medveď). Niektoré lokality platili lektikum aj v hotovosti. Výnimočne mali niektorí presbyteri aj príjmy z desiatkov, príp. z desiatiny miestnej úrody či chovu oviec. Súčasťou práv uniatských presbyterov v 18. storočí bola aj práca,

praesertim vero in Agriensi Dioecesi ostium non leve apertum est, convertendis, & ad unionem S. Matris Ecclesiae adducendis Ruthenis Schismaticis: quorum sacerdotes non pauci jam ad Ecclesiae gremium confluerunt; invitantur hi praesertim, si eos privilegiorum status Ecclesiastici, ac libertatis participes effecerimus; si Domini terrestres ipsos pro exemptis a laboribus ad minus personalibus habuerint, & aliis quibusdam ulterius declarandis, quos paternis ulnis excipiendo existimarem, accomodando omnia, & singula, unioni reliquorum Graeci ritus non Schismaticorum, & usui vicinarum Polonicarum Ecclesiarum in eadem natione.“ V preklade: „Na Spiši, ale predovšetkým v Jágerskej diecéze sa nie ľahko otvorila brána obrátenia a k únii so svätou Matkou cirkvou pristúpili schizmatickí Rusíni: ich presbyteri nie v malom počte už prišli do lona cirkvi; a ešte viac ich možno pritiahnuť, ak by sa im udelili práva a slobody cirkvi; ak tento ľud zemepáni uvoľnia od práce na panskom, prinajmenej osoby, a to, o čom ešte povieme, že to všetko treba prijať s otcovskou láskou, tiež všetky nie schizmatické osoby gréckeho rítu, a v tomto národe napomáhať únii podľa vzoru susednej poľskej cirkvi.“

⁵ Porov. Zubko, P.: Hospodárske zabezpečenie gréckokatolíckych farností, c. d.

⁶ Zubko, P.: Zemplínski a abovskí uniati v Barkóciho vizitácii, s. 32-33.

⁷ Porov. AACass, KV, Dolný Zemplín, 1749, s. 268; AACass, KV, Horný Zemplín, 1749, s. 66.

išlo o presne stanovený objem konkrétnej práce, ktorú mali veriaci odpracovať pre kňaza za jeden rok (tzv. rukovina alebo rokovina); práca spočívala v obhospodarovaní polí, kosení lúk, dovoze dreva, zväžaní úrody, pričom počet dní ručnej práce bol oveľa vyšší ako počet dní furmanskej práce, ktorá bola vyššie hodnotená. Bohatšie farnosti platili aj svojho kantora, ktorý mohol mať služobné bývanie podobne ako presbyter, tiež mal vlastné príjmy na prežitie a udržiavanie kantorského domu.

Vizitácie vymenúvajú nehnuteľnosti, ktoré patrili k fare/farárovi, a to pomenovaním honu, v ktorom sa nachádzali, a s vymenovaním susedov (označených menom a polohou napr. ako horný, dolný) a kapacitou, ktorou bolo možné obsiať dané pole. Počty týchto nehnuteľností neboli veľké, s výnimkou niekoľkých privilegovaných lokalít. Priemerné uniatske farnosti mali len niekoľko rolí, katolícke na tom boli lepšie, pretože katolícke farnosti tvorilo niekoľko dedín. Vo všeobecnosti však treba zdôrazniť, že výška príjmov nezávisela od konfesie, ale od ekonomického potenciálu lokality. Ak bol miestny región chudobný, pretože nemal úrodnú pôdu, aj latinskí aj uniatski kňazi mali biedne príjmy, tiež to platilo opačne. Malú časť nehnuteľností získali niektoré farnosti testamentárne ako vótum, prípadne ešte za života pôvodných majiteľov ako dar. Počas reformácie prešli mnohé majetky do vlastníctva protestantov a v rámci rekatolizácie sa vrátili späť. V niektorých lokalitách existovali majetky určené pre kantorov, ktorí mali na starosti nielen hudobnú časť liturgického života, ale aj školské vzdelávanie, ak sa v danej lokalite vykonávalo. Na niektorých miestach sa presbyter delil so svojimi príjmami s kantorom, zrejme najmä vtedy, ak kantor mal rodinu.

V pastoračii sa za ideálny model považuje jeden kňaz v jednej obci s jednou konfesiou. V skúmaných podmienkach vznikol zvyk vytvárať farnosti aj pripojením susedných dedín, najmä ak boli málopočetné, ekonomicky slabé, či bez vlastného sakrálneho objektu. Porovnaním relatívnej početnosti uniatskych veriacych v jednotlivých lokalitách so sídlami uniatskych farností/presbyterov možno konštatovať, že konkrétna lokalita sa stala sídlom farnosti, ak boli splnené tieto podmienky: (1) ak bol vyšší relatívny podiel uniátov v lokalite (väčšina obyvateľstva ovplyvňovala verejný život, zvyky, slávenie sviatkov, skôr sa vyhlo konfliktom); (2) ak bol vyšší absolútny počet uniátov v lokalite (výška štolárnych a lektikálnych platieb závisela od absolútneho počtu veriacych, lebo presbyter i chrám mali vyšší príjem, mohli bezproblémovšie a sociálne pohodlnejšie existovať); (3) existencia chrámu (fyzická prítomnosť sakrálneho objektu bola významným morálnym symbolom, ktorý motivoval miestnu hrdosť, okolo chrámu sa odvíjal spoločenský život lokality); (4) zamestnanie veriacych (ekonomická sila bola dôležitá na udržanie miestnej farnosti, pretože aj menšie farnosti mohli prežiť, ak mali stabilnú ekonomickú základňu; napr. výrazný rozdiel bol vo výnosoch z pestovania ovsa a z chovu včiel); (5) vôľa/priazeň zemepánov (v niektorých prípadoch sa farnosť udržala len vďaka morálnej, ale aj ekonomickej podpore patrónov, ktorými boli často nekatolíci); (6) historický princíp (v niektorých lokalitách existovala farnosť veľmi dlho, stála tam starobylý chrám i fara, čo boli tradície, ktoré konzervatívne mohli ovplyvniť prežitie alebo rýchle obnovenie farnosti).⁸

K tomu treba vziať do úvahy dostatok uniatskeho kléru, ktorý vo väčšine prípadov neprešiel špeciálnou formáciou mimo domova a kňazské povolanie sa v mnohých rodinách dedilo, celibát takmer neexistoval. V 17. storočí mali až 2/3 lokalít s východným rítom dvoch a viacerých presbyterov, iba 1/3 mala jediného presbytera. Napr. v roku 1657 pôsobili v Stakčíne súčasne až deväti presbyteri.⁹ V 18. storočí došlo k výraznému úpadku tejto praxe. Rozličné záznamy jágerských biskupov z prvej polovice 18. storočia poznajú viacero lokalít s viac než jedným presbyterom, Barkóciho vizitácia zrejme smerovala k tlaku na uniatsky klérus, aby bol v jednej lokalite len jediný presbyter, ako to bolo zvykom v latinskej cirkvi. Prax viacerých presbyterov svedčí nie o klasických, právne chápaných farnostiach, ale o spoločenstvách veriacych, ktorým slúžil presbyter, čo bola archaická forma cirkevnej správy.

Takmer v každej lokalite stál drevený chrám, murované alebo kamenné stavby neboli pôvodne východného rítu, neskôr tiež začali nahrádzať tradičné stavby. Podľa kánonického práva sa o chrám

⁸ Zubko, P.: Zemplínski a abovskí uniati v Barkóciho vizitácii, c. d., s. 118.

mal postarať miestny presbyter, čo robil s pomocou cirkevných služobníkov. Od vhodnosti lokality, kde stál chrám (pred povodňovou, záplavovou i spodnou vodou) a pravidelnej údržby (najmä šindľovej strechy) závisela kvalita stavu chrámu. Podľa latinských zápisov zo štyridsiatych rokov 18. storočia možno stav sakrálnych objektov uniátov rozdeliť do štyroch skupín od vynikajúceho (nový chrám), cez dobrý (primeraný, optimálny, priemerný) a zlý (biedny, schátraný, na spadnutie) až po dezolátny (opustený chrám, rumovisko).

Stav uniatskych chrámov v roku 1746								
Stav		Horný Šariš	Dolný Šariš	Šariš (celý)	Horný Zemplín	Dolný Zemplín	Zemplín (celý)	Σ
1	Vynikajúci	4	0	4	15	5	20	24
		3,57 %		3,01 %	12,00 %	13,16 %	12,27 %	8,16 %
2	Dobrý	82	12	94	90	23	113	207
		73,21 %	63,16 %	71,76 %	72,00 %	60,53 %	69,33 %	70,41 %
3	Zlý	24	3	27	15	8	23	50
		21,43 %	15,79 %	20,61 %	12,00 %	21,05 %	14,11 %	17,00 %
4	Dezolátny	2	4	6	5	2	7	13
		1,79 %	21,05 %	4,58 %	4,00 %	5,26 %	4,29 %	4,42 %
Σ		112	19	131	125	38	163	294

Porovnaním jednotlivých regiónov vyplýva, že mali podobný prístup k starostlivosti o svoje chrámy. V konkrétnom období však bolo na Zemplíne menej chrámov v zlom stave a viac novostavieb chrámov. Ak boli postavené nové chrámy, tak na „starobyľom“ mieste, čo znamenalo, že tam už stál starší chrám. Ak chrám spadol, bola postavená priamo na tom istom mieste, alebo bola postavená vedľa staršej, ktorú po dokončení novej rozobrali.

Bežnou výbavou chrámov boli predpísané liturgické rúcha. Podľa ekonomickej sily sa v chráme nachádzala buď len jedna sada liturgických odevov, ktorú latinský vizitátor pomenoval latinskou terminológiou (kazula, alba, štóla, manipul) namiesto byzantskej terminológie (felón/rizi, stichár, epitrachil, nábederník); ak bola miestna komunita bohatšia, v chráme sa nachádzalo viacero sád liturgických paramentov a potom sú vymenované v pluráli (kazuly, alby, štóly, manipuly) – takých lokalít bolo v 30. rokoch 18. storočia 26. Kalich (poterion, čaša) patril k základnému inventáru, bez ktorého nebolo možné sláviť svätú liturgiu. Predpisy si vyžadovali kovový kalich z ušľachtilého kovu. Najcennejším kovom, z ktorého sa zhotovovali kalichy, bolo zlato. V žiadnom chráme sa nenachádzal zlatý kalich, nanajvýš pozlátený. V poradí druhým ušľachtilým materiálom bolo striebro. Strieborný kalich vtedy mali v 33. Ostatné chrámy, ktoré boli chudobné, používali cínový kalich, len na dvoch miestach mali pozlátený bronzový kalich.¹⁰

Poznávanie realít každodenného života uniatskych kňazov v 18. storočí je založené na niekoľkoročnom výskume latinských prameňov o východnom obrade na dnešnom východnom Slovensku. Na základe výskumu bolo možné identifikovať reálie a niektoré podrobnosti, ktoré súviseli s ich používaním a významom: dom kňaza (fara), zeleninová záhrada, hospodárske zabezpečenie kňaza, príjmy v hotovosti (taxy) a v naturáliách, fyzický stav a vybavenie chrámov. Možno si tak urobiť modelový alebo štandardný obraz o klasickej uniatskej farnosti na východe Slovenska v prvej polovici 18. storočia. Poznanie tohto ľudského zázemia je dôležité pre pochopenie sily ducha a motívov rozličnej spisby so sakrálnou i sekulárnou tematikou, ktorá sa zachovala v gréckokatolíckych farských a biskupských archívoch a knižniciach, ktorá je predmetom výskumu ďalších bádateľov.

⁹ Uličný, F.: Dejiny osídlenia Zemplínskej župy. Michalovce: Zemplínska spoločnosť, 2001, s. 704.

¹⁰ Zubko, P.: Hospodárske zabezpečenie gréckokatolíckych farností, c. d., s. 33.

Everydayness in the Uniquely Presbyters in the Light of the Latin Sources

Peter Zubko

The Units – Catholic Church of the Eastern Rite belonged to 1771 under the administration of the Latin Bishop. In the 18th century was written a lot administrative-legal documents at the office of the Bishop of Eger who mapped the situation of Eastern Presbyters. The advantage of these documents was that they systematically documented the various problems and life situations (parishes and filial reports, lists of temples and their state, the most important inventory, lists of presbyters and their characteristics, economic situation, income, patronage, etc.) throughout the territory of the bishopric. This article presents everyday realities that are well known on the eastern side, but the Latin view is unique and specific in learning from it how the Latin Church perceived and seen Eastern priests as they recognized their life situation, needs or problems. So, on the Latin side was crested a stereotypical view or a concept above the units. This view was based on the knowledge of the state in the Latin Church and the situation on the eastern side was described in parallel. It was not the wilfulness of the Bishops of Eger, but the ordinary implementation of the Bishop's power, which was necessary for the proper conduct of the Church, in order to fulfil not only the religious duties, but also the social role that was equally important at the time. In addition to classical realities (housing the priest, temple, garden, cash income and fruit), it can be ascertained from the examined state that the Units often lacked discipline, for which many parties could: Calvinist patronage were not interested in raising the status of eastern priests, and their land remained at the level of the saddles and had to pay the rent; believers often had no opportunity or interest to buy a house and ground for their priest, so the priests bought it for themselves. In these cases this property was formally a church, but in fact the presbyter's sons and grandsons lived in it, who also became a priest clan. This problem persisted for a long time just because of the feudal system of patronage law. When, in the 20th century, Czechoslovak laws abolished natural income, the Greek-Catholics were against it. At the same time, in the 18th century, these doses were difficultly introduced and systematized to be at least a bit socially elevated. The problem was also the absence of quality theological education because it concerned only a few individuals who were educated in the Latin environment of the Jesuit universities in Kosice and Trnava, and in the Latin seminaries in Kosice and Eger. After the canonical formation of the Mukacheve Catholic Bishopric (1771) these educators began to educate their clergy in their own seminary, so the problem was solved by the Church itself, even though it is two or three generations later. The Latin administration of the Eastern Churches has accelerated the normalization of the state of Eastern Christians as they began to perceive them as a relatively civilized environment because the guarantee of Catholicity and viability was a long period of Latin administration. The fact that the Bishops of Eger did not want to support the creation of the Greek catholic bishopric itself is a completely different problem that also existed in the Latin environment: the bishops and the chapter of Eger for about seventy years actively prevented the division of the Eger diocese into smaller dioceses, which succeeded in such a way that, years of vacancies of the Eger Bishop's seat, the new Latin dioceses in Kosice and Satu Mare were created (1804).

PETER ŽEŇUCH*

Neznámy cyrilský rukopisný zborník kázni z východného Slovenska z druhej polovice 18. storočia

ŽEŇUCH, P.: Unknown Cyrillic Manuscript Anthology of Sermons from Eastern Slovakia from the second Half of 18th Century. *Slavica Slovaca*, 53, 2018, No. 2, pp 148-156 (Bratislava).

Cyrillic Manuscript Anthology of Sermons and Adhorations by Joseph Vasil Dubiak written in the second half of 18th century is a very valuable monument. It is important not only from the formal point of view, but foremost due to its linguistic features, as well as its content. This treatise offers its description, part of which describes the linguistic characteristics, especially its lexical part. Detailed textological research, when contextualized with other similar manuscript sermon anthologies, offers the help at uncovering the resources, which could inspire its edition in the Byzantine milieu in Slovakia.

Cyrillic Anthology of Sermons, Cyrillic, Church Slavonic, East Slovak Dialects, Linguistic Comparative.

Významnú skupinu cyrilskej rukopisnej spisby na Slovensku predstavujú zborníky textov s kázňovou tvorbou. Rukopisné zborníky kázni slúžili najmä ako pomôcka kňazom pri príprave homílií a didakticky orientovaných výkladov¹ predpísaných perikop (čítaní) z Biblie,² ktoré sa používali ako homílie počas slávenia bohoslužobných obradov v nedele a sviatky cirkevného roka i pri rozličných príležitostiach a udalostiach spätých so životom človeka, napríklad homílie pri slávení obradov krstu, uzatvorenia manželstva, pri pohreboch či pri rozličných iných udalostiach spoločenstva veriacich, ako sú odpustové slávnosti, výročné sviatky, vysluhovanie posvätenia obilnín, pokrmov, studní, domov a pod. V kázňových textoch sa okrem vysvetlení základných právd viery a učenia cirkvi obsiahnutého v perikopách príslušných biblických textov nachádzajú aj výklady o pôvode sviatkov i liturgických textov, ktoré veriaci spievali pri jednotlivých bohoslužobných obradoch.

Súbory textov kázni tak popri oslavnom (doxologickom) charaktere Božieho diela obsahujú dôležitý výkladový, teda katechetický (vyučujúci) rozmer. Výklady Svätého písma sú založené na usúvzťažňovaní jednotlivých biblických príbehov i udalostí zahrnutých v starozákonných i novozákonných apokryfoch. Kňazi ako kazatelia si často vypomáhali aj príkladmi s vysvetleniami zapísanými v životoch svätých (synaxár).³ Osobitnú zložku kázňového či homiletického textu však pritom predstavujú aj rozličné príbehy či rozprávania inšpirované kronikami, legendami, povestami, ale i rozprávami zo života cirkvi, svetskej spoločnosti i samých veriacich, ktoré sú často obohatené ponáškami na starodávne mytologické⁴ predstavy.

Vysvetľovanie každodenného života človeka v kontexte predpísaného biblického textu sviatku, pomocou perikopy či citátu z Písma má nielen didaktickú, ale aj kerygmatickú (zvestovateľskú) funkciu. Zdanlivo jednoduchá forma kázňových útvarov vychádza z potreby vysvetliť tajomstvo

* Prof. PhDr. Peter Žeňuch, DrSc., Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, Račianska 59, 813 34 Bratislava.

¹ Problematike stredovekej kázne ako literárnemu žánru sa venovala Erika Brtáňová v monografii *Stredoveká scholastická kázeň* (Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2000. 200 s.).

² Pojmom *perikopa* sa označujú vybrané úryvky zo Svätého písma, ktoré sa podľa presne stanovenej schémy čítajú v nedele, pohyblivé a nepohyblivé sviatky cirkevného roka a vo všedné dni pri slávení bohoslužobných obradov (porovnaj Ďurica SJ, J.: *Stručný katolícky teologický slovník*. Trnava: Dobrá kniha, 2015, s. 714, ďalej len SKTS).

³ *Synaxár* je zbierka kánonických legiend sviatku alebo svätého určená na bohoslužobné účely. Synaxárové legendy sa čítajú na bohoslužbe utierne; mnísi v kláštoroch čítali predpísané legendy ráno, na obed a večer pri stolovaní, porovnaj SKTS, s. 898.

⁴ K tejto problematike pozri Gábor, L.: *Ľudová próza západných Slovanov v komparatistickej perspektíve*. Sondy do literárnej predhistórie. Banská Bystrica: Belianum, vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela, 2017, 154 s.

(mystagógiu) života ako vteleného Slova. Motivuje sa tým predstavivosť počúvajúceho, ktorý prostredníctvom oživenia či sprítomnenia biblických, apokryfických i rozličných legendických udalostí nachádza súvislosť aj so svojim konkrétnym životom. Previazanosť biblických a apokryfických udalostí s výkladom udalostí každodenného života otvára bádateľom týchto textov široký priestor pre komplexné jazykovo-kultúrne poznávanie a pochopenie toho, ako fungovala spoločnosť, ktorej sú slova týchto homílií venované.

Treba zdôrazniť, že kázňová tvorba obsahuje aj jedinečný naračný materiál založený na výklade Biblie a apokryfov, ktoré sú základným zdrojom poznania o kultúrnom myslení kresťanského spoločenstva. Dopĺňajú ich výklady liturgických textov či rozličné príklady s príbehmi prevzatými zo stredovekých kroník, legiend, zborníkov gest (napr. *Gesta Romanorum* a pod.). Tie predstavujú živý naračný materiál, ktorý sa uchovával v miestnom ľudovom prostredí a ktorý zároveň svedčí o kultúrnom vývine miestneho spoločenstva veriacich.

Žánrovo i tematicky pestré zborníky kázni vznikali ako autorské texty, ale najmä však ako kompiláty či odpisy zo starších predlôh. Prostredníctvom týchto kompilátov, ktoré obsahujú dobovo aktualizované štylizácie použitých príkladov z rozprávání, kroník, legiend s historickým obsahom, exempli, bájok, povestí i rozličných didaktických prozaických útvarov, sa ich podarilo zachovať podnes práve formou takýchto zápisov. Pomocou týchto pomerne dobre známych a rozšírených príkladov a myšlienok kňazi vysvetľovali a vykladali základné životné pravdy.⁵ Často pritom čerpali z domácej, antickej i stredovekej náboženskej, historickej, mravoučnej i zábavnej literatúry, z diel o prírode, z ľudových rozprávok i vlastných zážitkov či rozpomienok. Nemalú úlohu pri tom zohrávali tzv. módné trháky, ktoré boli rozšírené po celom západnom i východnom kultúrnom a religióznom prostredí, v ktorých dominoval najmä naračný princíp s poučením.

Zbierky kázni a poučiteľných evanjelií⁶ predstavujú výnimočný materiál, v ktorom sa odráža nielen jazykové povedomie používateľov, teda pôvodcov i poslucháčov takýchto kázňových útvarov. Zborníky kázni týchto textov slúžia predovšetkým ako prameň pri výskume každodenného života jednotlivca a spoločnosti, práve preto ich nemožno skúmať bez dobrej znalosti miestnych jazykových, konfesionálnych, kultúrnych či spoločenských reálií a podmienok.

Opis cyrilského rukopisného zborníka kázni z východného Slovenska z druhej polovice 18. storočia

O nájdení cyrilského rukopisu kázni z druhej polovice 18. storočia v pozostalosti gréckokatolíckeho kňaza Jozefa Dubiaka⁷ sme informovali v knižnej publikácii *Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии / Prameň k byzantsko-slovenskej tradícii a kultúre na Slovensku*, ktorá vyšla v rámci medzinárodnej vedeckej edície Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae. Vol. IV. (Roma – Bratislava – Košice: 2013, s. 436-437).

⁵ O tom Minárik, J.: Anonymná próza v rukopisných zborníkoch v 18.-19. storočí. In: Slovenský národopis, 1973, roč. 21, č. 4, s. 535-552, pozri tiež Žeňuch, P.: Niekoľko poznámok k anonymnej próze v cyrilských rukopisoch 18. storočia v karpatskom prostredí. In: Žeňuchová, K. – Žeňuch, P. (eds.): Ľudová prozaická tradícia vo svetle vied o kultúre a umení. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov, 2009, s. 149-168.

⁶ *Poučiteľné evanjelium* je súbor poučení, výkladov a kázni inšpirovaných evanjelióvymi čítaniami (perikopami), apokryfmi, životmi svätých a synaxárovými opismi pôvodu a obsahu viacerých cirkevných sviatkov. Poučeniami, postilám či kázňam zapísaným v cyrilských rukopisných pamiatkach často predchádza text evanjeliovej perikopy, apokryfu alebo synaxárového textu, ktorý nie je napísaný v liturgickej podobe cirkevnoslovenského jazyka, ale zhoduje sa s jazykom kázne. Poučiteľné evanjelium obsahuje aj poučenia prevzaté od svätých otcov a učiteľov cirkvi. Obsahovali didaktizujúce pohľady na život človeka vo svete. Svoje výklady autori poučení alebo kázni argumentačne podopreli ďalšími mravoučnými a didaktickými príkladmi, ktoré boli v ľudovom prostredí rozšírené a dobre známe.

⁷ Jozef Vasil Dubiak sa narodil v roku 1913 v Strážskom a ako gréckokatolícky kňaz pôsobil vo viacerých farnostiach. Pôsobil aj ako notár Užského dekanátu. Bol veľmi aktívnym členom Jednoty sv. Cyrila a Metoda, v jeho mesačníku publikoval odborné články o obradosloví svojej cirkvi do a zameriaval sa na náboženský rozvoj slovenských gréckokatolíkov. V roku 1950 nepodpísal prestup do pravoslávnej cirkvi a v roku 1968 emigroval do USA. Ani tam sa nevzdal myšlienky obnovenia gréckokatolíckej cirkvi vo vtedajšom Československu. Umrel v roku 1993 a je aj pochovaný v Bay City v Spojených štátoch amerických. V roku 1970 jeho súkromný majetok prepadol v prospech štátu. Porovnaj Babjak SJ, J.: Zostali verní. Osudy gréckokatolíckych kňazov. 1. zväzok. Prešov: Petra, 2009, s. 360-362.

Pozostalosť, v ktorej sa rukopis z druhej polovice 18. storočia našiel, sa nachádzala na povale Dubiakovho súkromného domu v Strážskom (neďaleko Michaloviec). O pozostalosti informoval docenta Mgr. Jána Adama, PhD., kňazov synovec Jozef Dubiak koncom 80. rokov 20. storočia. Rukopis som dostal na preskúmanie od Jána Adama v roku 2012 počas vedeckej konferencie historikov na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity.⁸ Keďže údaj o mieste vzniku rukopisu nepoznáme, usudzujeme, že Jozef Vasil' Dubiak ho mohol nájsť tam, kde ako kňaz pôsobil, teda vo farnostiach Trnava pri Laborci, Hažín či Malé Zalužice (všetky farnosti ležia v okrese Michalovce). Možno však tiež predpokladať, že cyrilský rukopisný zborník kázní môže pochádzať z Dubiakovho rodiska zo Strážskeho v okrese Michalovce alebo z jeho blízkeho okolia.

Pretože v rukopise nie je nikde uvedený autor alebo vlastník či jeho používateľ a nie je ani známe miesto jeho vzniku či nálezu, nazývame ho *Cyrilský rukopisný zborník kázní a ponaučení z druhej polovice 18. storočia*.

Rukopis je bez dosiek v šitej väzbe a obsahuje 133 listov. Je paginovaný arabskými číslicami, ktoré sa začínajú od číslice 6. Číslice sa nachádzajú na každom liste v pravom hornom rohu. Pôvodná paginácia rukopisu sa končí na pri čísle 137, teda na fol. 130r podľa našej paginácie. Treba dodať, že z rukopisu vypadol list 135 a 136 a že fol. 131r, fol. 132r a fol. 133r sú bez paginácie.

V opise rukopisu, ktorý uvádzame nižšie, používame dve paginácie (pôvodnú a našu) a to nasledovným spôsobom: Na prvom mieste uvádzame naše označenie fólie so skratkou fol., za ktorou píšeme arabskú číslicu s latinskou skratkou *r* (*recto*), čo označuje pravú stranu listu zašitého do väzby knihy, a *v* (*verso*), čo označuje obrátenú stranu listu. V hranatých zátvorkách uvádzame pôvodnú pagináciu so skratkou pag., napr. fol. 1r [pag. 6]. Pôvodná paginácia označuje poradie listov, nie jednotlivé strany rukopisu, preto sa na obrátenej strane listu paginácia neuvádza, a preto údaj o pagine neuvádzame ani pri opise.

Rukopis je napísaný čiernym atramentom malým polustavným písmom. Začiatok každej kázne je zvýraznený nadpisom, ktorý je napísaný červeným atramentom (rumelkou). Tento červený atrament pisár používa aj na vyznačenie začiatkov nových odsekov v textoch kázní. Takto farebne sa zvýraznenou literou uvádza aj dôležitá myšlienka. Na začiatku prvého riadka novej kázne je začiatkové písmeno okrem použitého červeného atramentu zvýraznené aj tým, že je ozdobené vlnovkami, šrafovaním alebo výplňou a svojou veľkosťou spravidla presahuje tri až šesť riadkov priebežného textu.

Na horných margináliách sa v celom rozsahu kázne za účelom jednoduchšej orientácie v zborníku textov nachádzajú červeným atramentom (rumelkou) napísané názvy kázní.

Hlavný text na ľavej i pravej strane ohraničuje zreteľne narysovaná linka (okraj). Za týmto okrajom (na margináliách) sa nachádzajú červeným atramentom napísané odkazy na Sväté písmo, ktoré ponúkajú možnosť porovnať príslušné citované miesto v Biblii. Okrem týchto odkazov na Sväté písmo sa na margináliách vyskytujú aj ďalšie vysvetlivky a komentáre, ktoré úzko súvisia s textom kázne. Napríklad na margináliách listov, na ktorých sú zapísané texty pohrebných kázní, sa nachádza poznámka o tom, aby si kazateľ všimol, koho pochováva, aby sa nezmýlil, či ide o muža alebo ženu, alebo akého je pôvodu či stavu: *зри если жена имъ акѡ роуа*. Veľmi dôležitou je tiež poznámka o tom, aby kňaz vysluhujúci pohreb zistil, akou smrťou umrel nebohý, či nie je samovrahom: *зри ѿ не зѣлаа ѡво если оуѣтонгаъ alebo ѡбенилаа*. Na inom mieste sa nachádza poznámka o tom, že Božia pomoc je pri všetkých našich činoch, lebo Boh nedopustí naše pohlúdenie: *Помощъ наша ѡ гда сотворшаго нбѡ ѡ землю не даждъ восмѣтѣнїе ногѡ твоєѡ се не воздрѣмѣа ѡ*.

Autor rukopisnej zbierky kázní a ponaučení kompiloval texty kázní z viacerých zdrojov. Túto skutočnosť potvrdzuje poznámka v záhlaví kázne na sviatok Zostúpenia Svätého Ducha na apoštolov na

⁸ Digitalizácia rukopisu sa uskutočnila v roku 2012 a jeho elektronická kópia je k dispozícii na výskumné účely v databáze rukopisov v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV v Bratislave a patrí tiež do elektronického archívu rukopisov autora tohto príspevku.

Z rukopisu vypadlo niekoľko listov na jeho začiatku i na konci už po spomínanej paginácii. Ukazuje sa, že rukopis bol obsiahlejší a to, čo z neho zostalo, je iba jeho jedna časť. Z celkovej formálnej i grafickej štruktúry textu možno usúdiť, že ide o čistopis, keďže v samom texte sa opravy textu takmer vôbec nevyskytujú.

fol. 1r [pag. 6] – fol. 7v: Nápřis: Казанѡ на погребѣ мѣрскимъ лѣдемъ. Začiatok: Нейзмѣрѣнаѡ прѣмростъ
вѣжиѡ; спрѣведливѣиѡ декретѡ своѣи:

fol. 14v – fol. 15v: Bez nadpisu [v záhlaví Казанѣ на погребѣхъ младенческихъ: то ѣтъ дѣтѣ малѣмъ]: Začiatok:
 Праве́нь дѣша во рѣци вѣжѣ не прикосне́тсѣа ѡхъ: ✝ Ѣ того нѣѣ преставае́ного ма́нца небоѡ́чка:
 ѡмрѣ́ маеме во вѣѣхъ надѣѡхъ: ѡжѣ в рѣкѣ вѣжѣхъ дѣша знаѡхѣтсѣа:

fol. 35v – fol. 41r [pag. 46]: Nadpis: На Пресвѣтѣлый: Спситеѣны днь Воскресенїѣ Йѣз мѣртвы Хѣ Бга Ншего: Казанѣ йѣз писма сѣтѣ. Začiatok: Шаломъ: рѣз: Оїи днь иже сотвори Гдѣ, возрадохемсѣ ѿ възвесеиасѣ вонь: [Т]риумфующаѣ црѣѣ хрїстиаскаѣ: ѿсь проркомъ Давыдѣ выпсѣвуетъ: Днѣ православный ѿ бѣѣ слухачѣ: веселымъ воемъ праникъ, невыповѣченаѣ радость:

fol. 50r [pag. 55] – fol. 64v. Nadpis: **Казанѣ: на сошествіѣ сѣго дѣа. ѿ тема на сошествіе сѣго дѣа.**
Зачатокъ: И҆завѣѣ ѿ дѣа моего, на всахъ плоѣ и прорекыѣ сѣове ваши и стаѣи ваши всѣ молодые
речѣи мовѣи бѣхыѣ. ✠ И҆ѡанъ в зачалѣ третѣ: Днешнѣе еѡанѣи выхнаѣѣт на много ѡбѣтницѣ:
и даръ дѣа сѣго: ꙗко на рачѣи злослатѣи(sic) на извѣнѣѣт: на іс: хс: свой мѣли апѣстоломъ во мѣстѣ
и в ѣрхлѣмѣ:

fol. 79r [pag. 84] – fol. 89v: Nadpis: На торжественный праздни́к Оуспение прѣдѣ бѣи: Казана иъ пѣма стѣго
Začiatok: Богомъ иъбранъ прорѣкъ и црѣ двѣдъ бесѣдающеи дхѣвнѣ же иъъ Богомъ мовѣи: тыма словы:
повѣда гди кто ѡбитае во жнииши твоѣ: или кто всели сѣ во стѣхъ горъ твоѣхъ:

151

fol. 99r [pag. 104] – fol. 112v: Nadpis: Казаніѣ на Покровѣ престоу вѣщїи нїшеа бїи ѿ прїсно дѣвы мрїи: ѿже оуствїе єть празновати лвом црємъ: во лѣто: цлє: мїа ѡктоврїа дїа: а: Зачаток: Трємъ мллцємъ покєвїмъ: црїмъ костѣннѣмъполскїмъ: Загаданно гѣкѣ ѿмъ ѡбы ѡнї ѡганѣи тотѣто гѣкѣ: по оутрачїноамъ ласкї црєства своего: то єть же кєт тотѣто гѣкѣ не ѡгадаютъ тотѣто тремъ мллцїи то смєртю загїнѣтъ: ѡ такѣто гѣкѣ загадїишѣ что єть нѣмоцнїшеа на свѣтѣ:

fol. 113r [pag. 118] – fol. 132v: Nadpis: На торжественнїи празнїкѣ єже по плоти Рождество гѣ ба нѣ: іс хѣ: Казана зѣ нїма стѣго † Зачаток: Кды сотворїа бгѣ нбо ѿ землїю: море ѿ вшїко створїнѣ: которое єсть по нбсемъ, ѿ на повѣтрїю: ѿ на землїи ѿ по землїю: ѿ во водахъ: ѿ такъ тоє прївѣдѣлѣ, ѿ напоїнїлѣ: ѿ ѡздобїлѣ каяждє ведѣхъ потреби єго: ѿ вѣдѣлѣ же тоє вшїко потреветъ гѣподарѣ: ѡбы тѣ ѡблададѣ нѣз вѣрностїю своею радїлѣ ѿ справовалѣ ко хвалѣ єго млдѣтї:

fol. 113r [pag. 118] – fol. 132v: Nadpis: Во нарочїтїи празнїкѣ ѡвѣрѣзанїа: єже єть по плоти гѣ ба и сїса нашего: іс: хѣ: мїа ѿанѣарїа дїа а-го Зачаток: Препровадївшї торжественнїи: ѿ всѣмъ вѣрнѣмъ людє сєї спїснєтєннїи: празнїи єже єть по плоти рождєства гѣа бгѣ и сїса нїшеа іс: хѣ: Прїспѣлї езде нѣз лавы єго прїнастѣнїи єго стѣи млдєстї:

Na fol. 132v sa rukopis končí slovami: Лево такъ хѣ: гѣдѣ повѣдѣ тѣма словы: прѣ свої тѣстаментъ то єть прѣ стѣе євѣлїе: фѣдамѣтѣ вѣры нїше: ѡбы зѣмо нѣѡслабєвали: которѣ мы мѣме вѣрѣ ѿ невѣровѣвали сѣ: ѡле нѣз радостїю ко хвалѣ бгѣи ѿ ко пожитєхъ...

K obsahovej a jazykovej stránke cyrilského rukopisu kázni

Cyrilský rukopisný zborník kázni a ponaučení Jozefa Vasil'a Dubiaka z druhej polovice 18. storočia tvoria dva texty pohrebných kázni, ktoré sú akousi všeobecnou šablónou či návodom na prípravu pohrebnej kázne. Po doplnení mena mŕtveho tieto homílie môže kňaz bezo zvyšku predniesť či prečítať pri pohrebe ktoréhokoľvek dospelého veriaceho človeka (muža či ženy). Aj ďalšia pohrebná homília predstavuje prototyp kázne, ktorú kňaz môže po doplnení mena a potrebných údajov prečítať pri pochovávaní dieťaťa.

Rukopisná zbierka kázni ďalej obsahuje výklad či ponaučenie adresovaný celému kresťanskému rodu o Kristovom zostúpení do pekla,⁹ o jeho zničení a vzbure a o jeho opätovnom povstaní. Zbierku ďalej tvorí kázeň na Sviatok spasiteľného Kristovho vzkriesenia, tiež kázeň na Nanebovstúpenie Pána, kázeň na sviatok Zostúpenia Svätého Ducha na apoštolov (Zoslanie Svätého Ducha), kázeň na Sviatok svätých apoštolov Petra a Pavla (29. júna), kázeň na sviatok Usnutia presvätej Bohorodičky (15. augusta), kázeň na sviatok Narodenia Panny Márie (8. septembra), kázeň na sviatok Pokrova (Ochrany) Presvätej Bohorodičky (1. októbra),¹⁰ kázeň na Kristovo narodenie (25. decembra) a začiatok kázne na sviatok Pomenovania Pána (telesnej obriezky Ježiša Krista, sviatok sa slávi na ôsmy deň po Kristovom narodení, 1. januára). Na tomto základe možno usúdiť, že zbierka obsahovala kázne všeobecného charakteru na rozličné príležitosti a kázne na najdôležitejšie a najobľúbenejšie sviatky cirkevného roka, ktoré sa slávili v Mukačevskej eparchii.

Rukopisná zbierka kázni je napísaná v živom ľudovom jazyku, ktorým sa v tom období písali mnohé cyrilské rukopisné diela na Slovensku. Písaná podoba tohto jazyka sa opiera o liturgickú podobu ukrajinskej redakcie cirkevnej slovančiny, do ktorej z nárečového úzu miestnych variácií

⁹ Text pozri v citovanej monografii Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии / Pramene k byzantsko-slovenskej tradícii a kultúre na Slovensku, s. 284-290.

¹⁰ V súvislosti so sviatkom Pokrova (Ochrany) Bohorodičky treba poukázať na skutočnosť, že ako veľmi obľúbený sa ako celoeparchiálny sviatok v Mukačevskej eparchii slávil od roku 1787 a vymenil tak sviatok veľkomučeníka Demetra Solúnskeho (28. októbra). Michal Laeko vo svojej štúdii The Reductin of the Number of Feast Days for the Catholics of the Byzantine Rite in Hungary in the XVIII Century. (In: Slovak Studies. 4. Historica. 2. Cleveland–Roma, Slovak Institute, 1964, s. 199-201) uvádza, že Jozef II. v roku 1786 prikázal zredukovať počet sviatočných dní cirkvi byzantského obradu v Uhorsku na dvadsať, ku ktorým na základe žiadosti biskupov cirkvi pridal aj tri mimoriadne obľúbené sviatky svätých, bol to sviatok sv. Juraja (23. apríla), sviatok Narodenia sv. Jána Krstiteľa (24. júna) a na sviatok Obetovania Presvätej Bohorodičky (21. novembra).

дрзгого ѿгваралѣ тотъ такі тотъ богати тотъ пыный; во то ча ѿтал мече правое оѣхо. Spätost s nářečovým prostredím východného Slovenska dokazuje aj výskyt krátkych tvarov privlastňovacích zámen typu твоего (namiesto твоего), его (namiesto его), ми (namiesto мы), мх (namiesto емх), napr.: Гды вы мѣ тѣ вѣрны бздете; оѣвѣрите мѣ; злѣсть мѣ великѣ чини; псхѣт мѣ пѣло; вѣрхите вы мѣ; чѣ ты мѣ не повѣжѣ; иѣ мх дѣ моѣ; барзо сѣ гниѣа лебо мх была дѣна власть; самѣ мх сѣ показѣа; абы мх ѿпхстила; зновѣ сѣ го питѣ.

Aj príslovky ako *hev, het* dokazujú, že pisár cyrilskej zbierky kázni pri písaní využíval najmä slovnú zásoby miestneho východoslovenského nárečia, porov.: *гевѣ иѣ нами оѣ пеклѣ; нехѣте вы братиѣ гѣ.*

Slovnú zásobu, ktorá sa uplatňuje v textoch kázni opisovaného rukopisu, predstavuje aj jej najstaršia vrstva, ktorá sa kontinuálne utvárala z praslovančiny. Sú to predovšetkým pomenovania, ktoré si udržali svoj pôvodný význam s ďalšími vývinovými modifikáciami. Táto časť slovnej zásoby sa do istej miery prekrýva s lexikou používanou v liturgickom cirkevnoslovanskom jazyku. Jej špecifikom sú také živé pomenovania, ktoré sú späté s ľudovým náboženským videním. V rukopise sa tak celkom pravidelne možno stretnúť s označením Ježiša Krista ako хѣ пай, nie господѣ иѣ хѣ, ako by sa to v takýchto textoch predpokladalo. Aj na označenie Bohorodičky sa používa pojem пайѣка марѣа девица, nie дѣва Марѣа. Aj premenené obetné dary na svätej božskej liturgii, ktorá sa v rukopise označuje ako сажба вожѣ (*služba Božja*), sa používa termín сакрамѣтъ тѣла и крѣе.

Slávenie bohoslužieb ako napr. večierne (вечѣрнѣ) či utierne (оѣтѣрнѣ) sa v rukopise označuje pomenovaním церемонѣй. V nami skúmanom rukopise tieto obrady (ceremonie) цереврѣ, vykonáva či slávi (vsl. *otprava, otpravovac*, porovnaj *ѿправѣвшѣй* божествѣнѣю лѣтѣгнѣ) *пор* či *пир* (попѣ, пхпѣ), свѣщѣникъ alebo ерей. Pomenovaniami попѣ, пхпѣ, свѣщѣникъ alebo ерей sa označuje kňaz, teda osoba mužského pohlavia, ktorá z povolania vykonáva náboženské úkony. Okrem týchto pomenovaní sa v rukopise na označenie všetkých stupňov kňazského stavu používa substantivizované adjektívum дххѣны. Na označenie príslušníkov mnišského stavu sa v rukopise hojne využívajú lexémy ako черѣцѣ (csl. *чернецъ*) alebo закѣникъ (poľ. *zakonnik*) a na označenie *rímskeho pápeža* sa v rukopisnom zborníku kázni používa podnes známe a ustálené pomenovanie рѣский ѿцѣ. Kresťanské bohoslužby sa slávajú v cerkvách (церковѣ), pohanské svätyne sa v analyzovanom rukopise označujú pojmom божѣница (pozri napr. *пошѣ до божѣницѣ иѣхѣ на ѿѣѣрѣ; шѣши до божѣницѣ бога марѣа* a i.).

Z ľudového jazyka sa ako náboženské termíny ujali pomenovania ako napríklad: трѣна, vo význame ‚rakva‘. Na označenie pohrebných obradov, pohrebu sa v rukopise používa niekoľko pojmov, ktoré sú podnes živé v ľudovom prostredí a patrí k nim napr.: хѣване či погрѣѣѣ (vsl. *chovane, pohreb/pohrib*). Termíny ako нѣгровное пѣниѣ či жалѣны ѣктѣ sú zriedkavé a v kontexte kázne pôsobia umelo, nie sú to ustálené pomenovanie na označenie pohrebu, ale sú pravdepodobne prevzaté z pôvodiny, ktorá môže byť poľského pôvodu. Na označenie smútočného odevu sa podnes v nářečovom prostredí používa pojem жалѣбны шаты (*žalobni šati*); mŕtvy sa označuje termínom невощѣкѣ (*ňeboščik, spis. nebožtik*).

Lexémou жегнаѣтѣсѣ sa označuje náboženský úkon, ktorý veriaci človek vykonáva obradným pohybom ruky tak, že robí na sebe kríž (*žehná sa*). Lexéma крѣтъ popri крѣжѣ nesie význam, ktorým sa označuje ‚drevený stĺp s priečnym brvnom na popravu odsúdencov ako symbol kresťanstva‘ a úzko s ním súvisí aj slovo крижѣванѣ, *križovane* s významom ‚ukrižovanie‘. Slovom столѣ sa v rukopise označuje ‚trón‘. Slovné spojenie рсѣаѣнѣ дѣ zas pomenúva ‚Turíčnu nedeľu, teda sviatok Zostúpenia Svätého Ducha na apoštolov‘. Slovným spojením сѣдѣ вѣжи sa označuje ‚Boží súd‘.

V rukopisnej zbierke kázni sa nachádza aj terminológia administratívno-právneho charakteru či hospodárske termíny a pod. Možno tu uviesť napríklad tieto: ѿрѣаѣ (maď. *ország*) s významom ‚krajina‘ (porov. *што было ѣгѣтѣскѣ ѿрѣаѣ вѣко то бѣ дѣ загхѣитѣ; пхѣтѣвшѣсѣ во дикѣ и нехѣнаючи кра: то ѣт ѿрѣаѣ; во ѿрѣаѣ ѣго ѣродѣ*), столицѣ s významom ‚územná jednotka s vlastnou

správou, vládou' (porov. *а́жъ бы са на покорѣ тѣ в нашѣ столицѣ*), starosta tiež *вѣровъ* (mad'. *biró*) s významom 'richtár, najvyšší spravidla volený predstaviteľ obce' (porov. *щѣ мы почнемъ гды прѣ старостѣхъ придемъ ѡны прѣ нѣ ѡ тѣ вѣдемъ повѣдати; старостѣхъ мы препрѣсимъ; але ѡ старостѣхъ на ходѣ*), sem patria aj ďalšie pomenovania úradníkov vtedajšej miestnej dedinskej samosprávy, napr. *кѣжѣровъ* (mad'. *kisbiró*) s významom 'podrichtár', *присаженици* s významom 'členovia mestskej alebo dedinskej rady', tiež *стражники* s významom 'hlásnik, vartáš či obecny strážca, ktorý vykonával dohľad nad dedinským či mestským poriadkom'. Ďalej sú napríklad *лѣхъ* s významom 'časť stodoly, kde sa skladovalo zbožie, obilie a iné potraviny' (porov.: *на дрѣгый день знашай лѣхъна полны збожа; не могли до лѣхъна дверѣхъ ѡтворити*), tiež *хиза* s významom 'chyža, dom na bývanie' (porov.: *бѣтъ то допустити же во потрава ѣ во напоѣ ѣ в хизѣ, ѣ во всѣхъ ѣ схована ѣ в домовѣ, вшитѣко жабы са ѣмъ премѣнило*), *салашъ* s významom koliba zvyčajne s košiarom pre ovce umiestnená vo vrchoch', tu sa však lexéma *salaš* uplatňuje s významom 'chatrč, teda ako prístrešok mimo pravidelnej dedinskej sídliskovej zástavby' (porov.: *просилъ оѣ него на салашѣ до его привѣкъ ѡбы его приѡлѣ на ѡпочинокъ*). Do okruhu tejto časti slovnej zásoby patrí tiež lexéma *кажда* (vsl. *gazda*), ktorá sa v rukopise vyskytuje s významom 'správca, hospodár', (porov.: *ѣ такъ ѣ постави бѣтъ во рай каждадомѣ*), ďalej *ремесникъ* vo význame 'človek vykonávajúci isté remeslo, výrobnú činnosť', (porov.: *кело ѣ было: на тоѣто вежы вавилѡскоѣ ремесниковѣ зо всего, свѣта ѡни жадеѣ ѣ ѣдинѣ дрѣхъ гѣ дрѡмъ не могли бесѣдовати*), *гсдакъ* (vsl. *hudak*) s významom 'muzikant', *лихваръ* (spis. *lichvár*) s významom 'úžerník, človek poskytujúce úver, pôžičku za nemravne vysoký úrok', *неволиникъ* (spis. *nevolník*) s významom 'človek pracujúci na pôde svojho feudála, zbavený osobnej slobody bez akéhokoľvek vlastníctva výrobných prostriedkov,' a i.

Cyrilský rukopisný zborník kázni a ponaučení z druhej polovice 18. storočia predstavuje cennú rukopisnú pamiatku nielen z formálneho hľadiska, ale najmä z hľadiska jazykovej i obsahovej zložky. Podrobný textologický výskum v kontexte iných rukopisných kázňových zbierok môže pomôcť nájsť zdroje, ktoré boli inšpiráciou pre vznik tohto cyrilského rukopisného prameňa v prostredí cirkvi byzantského obradu na Slovensku.

Cirkevná slovančina ako liturgický jazyk zapísaná cyrilikou je z formálneho hľadiska akýmsi zjednocujúcim, univerzálnym znakom, ktorý je spoločný pre všetkých veriacich cirkvi byzantsko-slovanského obradu v celom slovanskom prostredí bez ohľadu na ich etnickú či jazykovú príslušnosť. V tomto kontexte treba vidieť aj existenciu miestneho variantu cirkevnoslovanského jazyka na Slovensku, hoci vzhľadom na okolnosti pádu Veľkej Moravy sa cirkevnoslovanská liturgická i písomná kultúra rozvinula predovšetkým medzi južnými a východnými Slovanmi. Prostredníctvom valašskej kolonizácie sa však byzantská liturgia, slovanský liturgický jazyk, religiozita či duchovnosť opätovne rozšírila aj v slovenskom prostredí tak, že slovenský autochtónny živel sa aktívne zúčastnil na osídľovaní procese, ktorý sa na Slovensku uskutočnil práve na základe valašského hospodárskeho systému. Slovenské obyvateľstvo po troch až štyroch storočiach¹¹ diskontinuoval slovenskej cirkvi byzantského obradu a tradície takým spôsobom nielenže opätovne splynulo s týmto religióznym prostredím, ale postupne sa stalo jej formujúcim či prevažujúcim elementom na Slovensku.

O tejto skutočnosti svedčia príklady v mnohých písomných prameňoch, ktoré z formálnej stránky sú síce napísané cyrilikou a používajú cirkevný jazyk so znakmi východoslovanskej redakcie cirkevnej slovančiny, v prostredí slovenských veriacich sa však tieto texty prispôbili jazykovému povedomiu slovenských používateľov. Napriek tomu však na Slovensku vlastná redakcia cirkevnej slovančiny nevznikla.

¹¹ Ide vlastne o obdobie roku 885, ktorého začiatok sa spája s udalosťou, keď pápež Štefan V. vydal bulu so zákazom používať sloviensky liturgický jazyk pri slávení obradov veľkomoravskej cirkvi, za ktorým po Metodovej smrti v tom istom roku 885 nasledovalo vyhnanie žiakov Konštantína-Cyrila a Metoda z Veľkej Moravy začiatkom roka 886. Toto obdobie trvalo až do kolonizácie na valašskom práve na území slovenska na prelome 13. a 14. storočia.

Mnohé cyrilské texty sa prepisovali, odpisovali alebo vznikali aj ako kompiláty z viacerých zdrojov, ktoré ponúkali nielen poučné a didaktické texty, ale utvárali obraz o tradičnej miestnej kultúre a vzdelanosti. Tieto texty sú charakteristické tým, že sú napísané takou formou kultivovaného jazyka, ktorého východiskom je jazyk konfesie – v prostredí byzantsko-slovanského obradu je takým jazykom práve liturgická cirkevná slovančina. Napísané sú preto v takej podobe kultivovaného písaného (literárneho) jazyka, v ktorom sa prekrývajú prvky ľudového a cirkevnoslovanského jazyka, pričom sa uplatňuje pravidlo *nepíšeme tak, ako hovoríme, ale píšeme tak, ako sa modlíme, ako čítame*.

Неизвестный кириллический рукописный сборник проповедей второй половины XVIII века из Восточной Словакии

Peter Žeňuch

Кириллический рукописный сборник проповедей и поучений Иосифа Василя Дубяка второй половины XVIII века представляет собой ценный рукописный памятник особенно с точки зрения его языка и содержания. Кириллические тексты того времени переписывались из более старых источников, копировались из них или возникали методом объединения материала из нескольких источников, содержавших поучительные и дидактические тексты и создававших образ традиционной местной культуры и образования. Эти тексты характерны тем, что написаны на такой форме культивированного языка, основой которой является язык конфессии; в среде византийско-славянского обряда таким языком является именно литургический церковнославянский язык. Тексты написаны на культивированном письменном (литературном) языке, в котором встречаются элементы народного и церковнославянского языка, причем применяется правило “пишем не так, как говорим, а так, как молимся и как читаем”.

ROZHLEDY

АНДРЕЙ БОРИСОВИЧ МОРОЗ*

**„Отчим наш“ и „хлеб насущный“
Церковнославянский язык в фольклорных текстах:
глоссолалия или герменевтика?¹**

MOROZ, A. B.: The Church Slavonic Language in Russian Folkloric Texts: Glossolalia or Hermeneutics? *Slavica Slovaca*, 53, 2018, No. 2, pp 157-163 (Bratislava).

The article deals with the reflection of the Church Slavonic language and single church slavisms in folkloric and parafolkloric (i. e. non-folkloric, but used in some folkloric rites) texts. Usually, slavisms are deliberately or unwillingly distorted by performers who do not understand the liturgical language. Often, distortions completely desemantize single lexemes or the entire church slavonic text, that becomes glossolalia. This does not confuse the performers, since it is believed that the sacred text should not and can not be fully understood. At the same time, there is another trend: slavisms are being distorted with means of paronymic attraction. Words is filled with a new meaning according to a situation of texts performing or to a wider historical or cultural context. Thus, we have a twofold relation to the Church Slavonic: refusal to understand in favor of attributing them a sacred status or changing its meaning with a new actual one.

Church Slavonic, Folklore, Popular Etymology, Magic, Apokrypha, Folk Rituals.

В современном прицерковном круге распространены анекдотические истории, якобы имевшие место в реальности, связанные с неверным пониманием литургических текстов со слуха во время богослужения. Так, по одному из таких текстов, во время пения Херувимской на канон массово стали передавать пачки печенья, мотивируя это поющим в этот момент *...всякое ныне житийское отложим попечение* (понятое как *по печению*), а другой повествует о кающейся: *«Я не только что крокодила, а еще и бегемота»*, – где *я крокодила* возникает из *...яко кадило пред тобою*. Приведенные анекдоты недалеко ушли от реальности, в которой нередко неверно понятое песнопение или молитва меняют смысл и даже приобретают новую жизнь в иной культурной среде.

Значительное число фольклорных текстов так или иначе ориентировано на корпус текстов, находящихся вне фольклорной традиции, но имеющих для нее первостепенное значение. Это библейские и литургические тексты на церковнославянском языке, воспринимаемые как сакральные и часто – как заведомо непонятные или темные. Все сказанное здесь не относится в полной мере к старообрядческой культуре, в которой обучение литургическому языку было и остается важнейшей частью воспитания в вере и которая, хотя и порождает интерпретационные тексты, но совершенно иного свойства, чем те, о которых пойдет речь ниже.

В статье будут рассматриваться такие виды рецепции церковнославянского языка в текстах традиционной культуры, как собственно фольклорных, так и парафольклорных. Среди них и собственно церковнославянские тексты – запомнившиеся фрагменты богослужения, молитвы, праздничные песнопения, которые в известном смысле тоже – с оговорками – могут быть

* Андрей Борисович Мороз, доктор филологических наук, Лаборатория фольклористики РГГУ, ГСП-3, Миусская пл., д. 6. каб. 280, 125993, Москва.

¹ Авторская работа выполнена по гранту РФФИ №17-24-01004 «Белорусско-русское этнокультурное взаимодействие в трансграничной перспективе».

рассматриваемы как парафольклорные, в тех случаях, когда они выполняют ту же функцию и занимают ту же нишу, что и собственно фольклорные тексты: рождественские кондак, тропарь и ирмос исполнялись во время обхода христовославцев на Рождество, 90-й псалом широко известен как фольклорная молитва-оберег *Живые помощи, Отче наш* тоже читается как оберег и т. п.

Рассматриваться будут в основном современные записи устного исполнения, а также списки, сделанные рукой носителей. Это мотивировано тем, что так мы можем использовать собственные полевые материалы, в достоверности которых, в том числе в точности трансляции искаженных церковнославянизмов мы можем не сомневаться. Как справедливо замечает А.Н. Розов, проблема искажения литургического текста сложнее, чем кажется, ибо искажать его может не только носитель, но и фольклорист-собираатель, особенно советского и постсоветского периода, поскольку сами «собираатели, не знакомые с каноническими текстами церковных песнопений, могли при расшифровке своих записей неправильно передать значение того или иного слова».² Автор верно замечает, что анализируемые им тексты рождественского христовославения, то есть рождественский тропарь, ирмос и кондак, воспроизводимые современными информантами, скорее всего представляют собой попытку вспомнить, как они пели их в юности, то есть в 30-40-х гг., когда уже не могли их разучить в школе или церкви, но когда они еще помнились в семьях. Вспоминая эти тексты через 50-70 лет, информанты, естественно, искажают их еще более. Таким образом, современные воспоминания о христовославении не передают точно тексты песнопений в том виде, в котором они исполнялись в 30-40-е гг.³ Ситуация, отмеченная автором, между тем, не уникальна: искажения того же типа, что и в рождественских песнопениях, мы можем наблюдать в текстах актуальных и по сей день: молитвах, читаемых более или менее регулярно, заговорах, включающих молитвенные фрагменты, а также в апокрифических текстах, передаваемых письменно. Таким образом, временная дистанция, отделяющая время исполнения от времени описания этого исполнения в интервью с фольклористом, не столь существенна для искажения источника, сколь сама ситуация понимания/непонимания, которая не снимается и несильно усугубляется временем.

Понятие о литургическом языке и языке Священного Писания существует у носителей традиции в связи с комплексом представлений о Библии и богослужении как об особой сфере соприкосновения с сакральным и об источнике информации обо всех жизненно важных событиях прошлого и будущего. Однако эта информация сокрыта, что отчасти объясняется непонятностью языка. Этот язык именуется славянским, старославянским, латинским и др., но обычно основным препятствием на пути к прочтению называется непонятность букв. Впрочем, даже в тех случаях, когда шрифт прочтен, текст не становится ясным.

А там всё написано не по-нашему, мне ведь не прочитать по-славянски, я ведь славянского языка не знаю. [АЛФ,⁴ Архангельская обл., Каргопольский р-н, с. Река, ССА].

[Библия на каком языке написана?]

[ХВА:] *А наверно на ст... Там же, ну... она ж какая... какой-то язык уже там.* [Не русский?] *Нет, он, как он, старо... старославянский, ти как оно правильно?*

[ХРП:] *Наверно.*

[ХВА:] *Вот старославянский, вроде, говорят. Оно даже вот эти книжки, вот как у бабы Любы этой, даже вот, она читает там, даже вот и прочесть невозможно. Они-то уже все буквы знают, а вот такому, как... это надо ещё уметь и читать, не каждый сможет это читать* [АЛФ, Брянская обл., Злынковский р-н, с. Большие Щербиничи, ХРП, ХВА].

Проходная, если вот я старая, дак у меня из церкви есть проходная, сюда накладывают на

² Розов, А.: Рождественские тропарь, ирмос и кондак в народной святочной традиции. In: От конгресса к конгрессу. Материалы Второго Всероссийского конгресса фольклористов. Сборник докладов. Т. 2. Москва: ГРЦРФ, 2011, с. 294.

³ Там же, с. 200-204.

⁴ АЛФ – здесь и далее: архив лаборатории фольклористики Российского государственного гуманитарного университета.

лоб, в руку, вот, это называется проходная. Крестик надевают, вот. [Проходная, это молитва?] Да, там вот такой листик, вот такой листик, и вот у листика вот така приставочка, эту приставку обрезаешь, ложишь на лоб, там написано по-латынски [АЛФ, Архангельская обл., Каргопольский р-н, с. Ухта, ТИС].

[На каком языке написана Библия?] Там половина латыни, половина русских слов. Больше - латынь [АЛФ, Архангельская обл., Каргопольский р-н, с. Кречетово, КЮВ].

Сакральный язык, разумеется, несет особую, сакральную информацию, и тот, кто может ее понять и затем донести до людей, – наделяется особым статусом, пользуется пиететом и, в известном смысле, сам мифологизируется: *А книга божественна там... в общем надо уметь читать, не умеешь, так не прочтёшь и не... и прочтёшь, так не поймёшь шо к чему.* [Только особенные люди могут читать?] *Да, она вот, ей... умерла она в восемьдесят четыре ей было, она читала* [АЛФ, Архангельская обл., Вельский р-н, с. Лиходиево, КТВ]. *Так в конце света... перед концом света, говорят, будет... Юг перевернется на север, а север на юг, будет тёплая погода всегда. Всё такое и написано, поц'итать бы интересно, но не дали ц'итать, ей не давали, она по-латынски умела ц'итать хорошо. [По-латынски было написано?] Да. [А как называется книга?] А вот не знаю. Забыла, как называется, божественная-то книжка* [АЛФ, Архангельская обл., Каргопольский р-н, с. Лукино, КМА]. Поскольку такой информацией не может обладать простой человек, образ человека божественного, или богомольного, а также старичка, который читал Библию, представляет собой в традиционной культуре особый социально-мифологический тип. Впрочем, такой образ в некотором смысле соответствует реальному положению на конец XIX в., насколько о нем можно судить по скудным свидетельствам: практика чтения и пересказа книг среди крестьян была вполне распространена, при этом интерес к Библии и другим книгам христианского содержания проявляли в основном люди пожилые.⁵

Содержание Библии мифологизируется и достраивается, а чтение ее воспринимается как сверхъестественная способность, сопоставимая со знахарским знанием: *А у нас тётка была, деду сестра, у нас всё ходила божественно такое делала. Чё-то отпевала она всё-от. Сама отпевала, ходили ей водили. Она божественна - дак, грамотна дак она дак нам божественное и не прочитать, а она всё прочитала про божественное* [АЛФ, Архангельская обл., Каргопольский р-н, с. Кречетово, ЗОВ]. Профан же – напротив – не может прочитать/понять ни слова, или, как отмечается в ряде источников, человек, прочитавший Библию до конца, сойдет с ума.⁶

Однако Библия не основной текст, в котором происходило и тем более происходит соприскование крестьянина с церковнославянским языком. Значительно более регулярно это соприскование имеет место с гимнографией: богослужением, праздничными и ежедневными молитвами, которые в той или иной мере присутствуют в жизни любого человека. Кроме того церковнославянские тексты находят применение в разного рода фольклорных и индивидуальных текстах, обладающих особым (магическим или сакральным) статусом: заговорах, молитвах, благопожеланиях и т. п.

Обучение языку – не Библии только, но сакральному (литургическому) языку вообще – тоже осознается как постижение священной тайны. Это ощущение, видимо, усиливается в советское время, когда единственным способом распространения христианского учения осталась устная передача преимущественно внутри семьи: заучивание текстов молитв со слуха: *Вот мы были две девчонки, шас как вечером залазить (тогда ж лампы были, залазиють на печь), а он, отец, и говорить: «Дявчаты, ой дявчаты, ну-ка лезьте суды, садитесь». Вот мы посадимси. «Говорите: Отчи наши». Мы говорим: «Отчи наши». – «Иже иси». – «Иже иси». – «На небеси». – «На небеси». Да. Ну всё читаем, он говорить, и мы за следом. «Ну хто у вас?» Ну*

⁵ Мельникова, Е.: „Воображаемая книга“: очерки по истории фольклора о книге и чтении в России. Санкт-Петербург: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2011, с. 136.

⁶ Белова, О.: Книга в традиционной культуре славян. In: Книга в пространстве культуры. Москва, 1995, с. 9.

я иногда прочту, а сестра мыкает, мыкает и так не поняла ничего. А я вот всё от него, от этого вот. Да там они и молитвы не такие-то, ну. Вот это вот трудная «живые помощи».⁷

«Трудность» освоения текста на близком, но не родном языке со слуха приводит к серьезным искажениям, которые, однако, не воспринимаются как нарушение нормы. Равно не воспринимаются таким образом непонятные лексемы в списках текстов, содержащих церковнославянизмы. Более того – по всей видимости, наличие непонятных слов или фраз считается маркером сакрального текста: понятный язык – это язык повседневной коммуникации человека с человеком, для коммуникации же с Богом используется особый язык, значение которого полностью открывается не каждому, а только особенным людям. Поэтому элементы глоссолалии в сакральном тексте допустимы и даже нормальны – также как и в тексте магическом. Глоссолалические компоненты встречаются в речи демонологических персонажей, а также в текстах, направленных на коммуникацию с ними.⁸ Автор статьи ошибается, делая вывод, что в традиционной культуре заумь «воспринимается обычно со знаком «минус»»⁹ – за исключением «различных сектантских объединений хлыстов, пятидесятников, скакунов и под. В этих сектах десемантизация речи означает освобождение человека от своей несовершенной и греховной земной природы, своеобразное духовное очищение, необходимое для приближения к Богу. В этих замкнутых религиозных сообществах заумная речь воспринимается со знаком «плюс», а овладение ею предполагает переход на более высокую ступень духовного совершенствования человека».¹⁰ В восточнославянских заговорах¹¹, молитвах, легендах, пересказах апокрифов, а также в воспроизведении церковного происхождения текстов гимнографического содержания, распространенных в фольклорной среде, заумь занимает вполне достойное место маркера принадлежности текста сфере сакрального.

Рассмотрим несколько примеров трансформации церковнославянизмов.

Тропарь 4-го гласа

Рождество Твое, Христе Боже наш,
возсия мирови свет разума,
в нем бо звездам служащий звездою учахуся
Тебе кланяться, Солнцу правды,
и Тебе ведети с высоты Востока.
Господи, слава Тебе!

Родитво твоё, Христи, божи нас
Небо зимлёю хуча-хуча,
Тибe кланимся, Сонце правдъ,
Тибe выйдем с высоты Востока.
Слава Тебе, Господи.

[АЛФ, Архангельская обл., Каргопольский р-н, с. Архангело, КЛВ].

Ирмос первой песни первого канона Рождеству Христову:

Христос раждается, славите.
Христос с небес, срящите.
Христос на земли, возноситея.
Пойте Господеви вся земля
и веселием воспойте, людие,
яко прославися.

⁷ Касаткин, Л. (ред.): Русская деревня в рассказах её жителей. Москва: АСТ-Пресс, 2009, с. 25.

⁸ Левкиевская, Е.: Заумь в славянской народной культуре. Голос из загробного мира. In: W zwierciadle języka i kultury. Lublin 1999.

⁹ Там же, с. 403.

¹⁰ Там же.

¹¹ Познанский, Н.: Заговоры: Опыт исследования происхождения и развития заговорных формул. Москва: Индрик, 1995, с. 71-72.

Христос рождается – славится,
Христос с небес – здравствуйте,
Христос на земле – возноситеся,
пойте Господу, вся земля,
и весельё прославимся.
С праздником, с именинником, с рублём, с полтинником.
[АЛФ, Архангельская обл., Каргопольский р-н, с. Архангело, ТМВ].

Как видно из приведенных примеров, искажение не всегда идет путем десемантизации. Напротив, в ряде случаев можно увидеть семантизацию церковнославянского текста, наполнение его новым смыслом, попытки вчитать смысл в кажущийся не вполне прозрачным текст. При внимательном рассмотрении текстов, содержащих искаженные церковнославянизмы, можно увидеть несколько способов освоения литургического языка фольклорной традицией:

1. Отказ от попытки увидеть смысл, связанный с переходом текста в разряд зауми. Так, в рождественских песнопениях, исполняемых во время обхода христославцами, фрагменты текста остаются совершенно темными для слушателей (и, вероятно, исполнителей): **Христос с небес, срящите** (ирмос) – *Христос, небезжатите* [АЛФ, Архангельская обл., Каргопольский р-н, с. Архангело, ЕС]; *Христос небездрячете* [АЛФ, Архангельская обл., Каргопольский р-н, с. Архангело, МЕА]; *Христос нибездраштите* [АЛФ, Архангельская обл., Каргопольский р-н, с. Архангело, КЛВ]; **В нем бо звездам служащий, звездою учаюся** (тропарь) – *Небо землёю хуча-хуча* [АЛФ, Архангельская обл., Каргопольский р-н, с. Архангело, КЛВ].

То же можем видеть в списках крайне популярного апокрифического «Сна Богородицы», имеющего широкое хождение в устном и письменном виде в качестве сильного апотропея:

В городе в Ихлиме на горе Видрипе под месяцем Мартом спала почевала святая Дева Мария... [АЛФ, Архангельская обл., Каргопольский р-н, с. Озерко, ХЮ]

2. Попытки интерпретации, поиска смысла в непонятном тексте. Эти попытки обычно основаны на паронимической аттракции. В непонятный текст вкладывается новый смысл, более актуальный или созвучный предполагаемому содержанию/контексту исполнения текста: **Христос с небес, срящите** – *Христос с небес – здравствуйте* [АЛФ, Архангельская обл., Каргопольский р-н, с. Архангело, ТМВ]. На основании такого сближения/интерпретации рождается новый смысл, который может быть положен в основу использования текста. Так получает особо широкое применение в традиционной культуре 90-й псалом (*Живый в помощи вышняго*), превращающийся в универсальную молитву *Живые помощи, помогающую* во всяком деле. Смыслы, которые актуализируются в связи с церковнославянским текстом, могут быть как универсальными, так и злободневными. Например, в ситуации засушливого лета 2010 г. информант, в тетради с заговорами и молитвами которой был переписан и текст «Отче наш», прокомментировала фразу *Хлеб наш насущный даждь нам есть* в том смысле, что сейчас **засуха** и ожидается неурожай [АЛФ, Архангельская обл., Вельский р-н, с. Хозьмино, АНО]. В этой связи один и тот же церковнославянский фрагмент содержит возможности для порождения большого количества смыслов (*хлеб, нас несущий*; *хлеб наш насущный дай нам есть* и др.).

Особо важен для формирования нового смысла церковнославянского текста ситуация, в которой он используется, и цель его использования. Так, *возсия мирови (свет разуму)* из рождественского тропаря, исполнявшегося христославцами в течение всех святков, превращается в имя Василия Великого (память 1/14 января), с которым по понятной причине связан ряд собственно фольклорных текстов святочного цикла. Ср.

*Меланка ходила,
Василька просила:
– Василька, мий татку,*

Пусти мене в хатку [...]
и далее:

*Рождество Твоё, Христе Боже наш,
Василий мировой свет разума.*¹²

И наоборот, созвучный некоему актуальному русскому слову церковнославянский фрагмент, интерпретированный в контексте этого сходства, может задавать новый смысл и определять контекст использования церковнославянского источника. При этом на искажение и дальнейшую интерпретацию оказывает влияние сложный церковнославянский синтаксис, который не позволяет воспринять всю фразу. Поэтому она предварительно членится на интонационные фрагменты, в которые вкладывается отдельный смысл. Часть оригинального текста (наименее понятная, труднопроизносимая или «лишняя») при этом опускается. Так, упомянутый уже 90-й псалом может использоваться в качестве *молитвы* от сибирской язвы благодаря упоминанию в искаженном тексте его слова *язва*.

Живый в помощи Вышняго, **в крове Бога** небесного водворится. Речет Господеви: Заступник мой еси и прибежище мое, **Бог мой**, и уповаю на него. Яко Той избавит **тя от сети ловчи, и от словеси мятежна. Плещма своима осенит тя**, и под криле Его надеешься: оружием обыдет тя истина Его. Не убоишися от страха ночного, от стрелы летящая во дни, от вещи **во тьме преходящая**, от сряца и беса полуденного. Падет от страны твоея тысяща, и тьма одесную тебе, к тебе же не приближится: обаче очима твоима смотриши, и воздаяние грешников узриши. Яко ты Господи упование мое: вышняго положил еси прибежище твое. Не придет к тебе зло, и рана не приближится телеси твоему. Яко ангелом своим заповесть о тебе, сохранити тя, да не когда преткнеши о камень ногу твою. На аспида и василиска наступиши, и попереши льва и змия. Яко на мя упова, и избавлю и: покрыю и: яко позна имя мое. Воззовет ко мне, и услышу его: с ними есмь **в скорби, изму его**, и прославлю его: **Долготою дней** исполню его, и явлю ему спасение мое.

*Живые помощи вышне
укрой у Бога небесного, вот
ворошить рече б, Господи,
заступник еси, прибежище,
Бог мой, отца ловчей мити
же плещма свои мясна, во
тьме приходящий ко мне,
спаси меня от льва, от змея,
от лихого лиходея, и тьму ему,
язву ему, долготы дни. – Вот,
сибирскую язву лечить.*¹³

3. Собственно русскому тексту придаются церковнославянские фонетические черты. Общее стилистическое сходство придается за счет имитации фонетики, морфологии, синтаксиса. Так, приговоры, сопровождающие святочный обряд *посевания: На сеvuщую, славуvщую, владуvщую! Доброе здоровье!*¹⁴, имитируют фонетику и морфологию церковнославянского причастия, а также стилистику, создаваемую нагнетанием однородных членов.

Все три способа адаптации/рецепции церковнославянского языка могут применяться к одним и тем же текстам, причем и одновременно тоже. Искаженный текст при воспроизведении искажается дальше, так что может быть утрачено даже приблизительное сходство с оригиналом. Приведем в качестве примера подборку зачинов апокрифического «Сна Богородицы» из собрания АЛФ, соответствующих словам *во граде Вифлееме (Иудейстем)/Назарете*. Все

¹² Ворошилин, В.: Песни новогодних и рождественских обходов в Воронежской области. In: Живая старина, 2009, №4, с. 3.

¹³ Касаткин, Л. (ред.): Русская деревня в рассказах её жителей. Москва: АСТ-Пресс, 2009, с. 26.

¹⁴ Страхов, А.: Ночь перед Рождеством: народное христианство и рождественская обрядность на Западе и у славян. Palaeoslavica XI. Supplementum 1. Cambridge – Massachusetts, 2003, p. 112.

фразы взяты из современных списков «Сна» и отражают путь искажения малопонятного названия города – от измененного членения на слова к попытке подстановки более понятного и адекватного слова: *во городе во Флиеме* (членение на слова), *в Ифлиме граде*, *в городе в Ихлиме* (фонетическое изменение названия), *во грудде Назарети вифими Иидестем* (глоссо-лалическое образование), *в городе граде* (подстановка понятного слова: церковнославянское *град* становится названием, а на его место ставится русский аналог).

Итак, мы можем наблюдать несколько параллельно существующих тенденций трансформации церковнославянизмов в фольклорных и парафольклорных текстах. Они одновременно подвергаются попытке интерпретации путем подбора наиболее близких фонетически, грамматически и семантически лексем и фраз, несущих значимый для носителя смысл, уместный, как ему кажется, в данном контексте, и – наоборот – в попытках воспроизвести услышанное без какой-либо интерпретации, в стремлении быть ближе к оригиналу отдельные фрагменты текста подвергаются искажению до полной утраты возможности их дешифровки. Последнее не смущает носителей, вероятно, потому, что элементы глоссолалии характерны для текстов, относящихся к сфере сакрального и магического и, таким образом, заумь выглядит здесь вполне уместно. В первом случае мы имеем попытку интерпретации, своего рода фольклорной герменевтики.¹⁵ Тексты же, не содержащие церковнославянизмов, однако бытующие в тех же ситуациях, могут подвергаться «стилизации» языка под церковнославянский посредством использования его морфологических и фонетических элементов.

Информанты

АНО – Окатова А.Н., 1927 г.р.
ЕС – Екатерина Степановна, 1932 г.р.
ЗОВ – Захарова О.В., 1910 г.р.
КЛВ – Кузнецова Л.В., 1923 г.р.
КМА – Кремленко М.А., 1930 г.р.
КТВ – Кононова Т.В., 1939 г.р.
КЮВ – Коковина Ю.В., 1928 г.р.
МЕА – Маслинская Е.А., 1922 г.р.
ССА – Старонова С.А., 1948 г.р.
ТИС – Силина Т.И., 1919 г.р.
ТМВ – Тырлова М.В., 1929 г.р.
ХВА – Хандрико В.А., 1965 г.р.
ХРП – Хомякова Р.П., 1936 г.р.
ХЮ – Хозяинова Ю., 1975 г.р.

Литература

- Белова, О.: Книга в традиционной культуре славян. In: Книга в пространстве культуры. Москва, 1995, с. 8-10.
Ворошилин, В.: Песни новогодних и рождественских обходов в Воронежской области. In: Живая старина, 2009, №4., с. 30-34.
Касаткин, Л.(ред.): Русская деревня в рассказах её жителей. Москва: АСТ-Пресс. 2009.
Левкиевская, Е.: Заумь в славянской народной культуре. Голос из загробного мира. In: W zwierciadle języka i kultury. Lublin, 1999, s. 403-415.
Мельникова, Е.: «Воображаемая книга»: очерки по истории фольклора о книге и чтении в России. Санкт-Петербург: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге. 2011.
Никитина, С.: Устная народная культура и языковое сознание. Москва: Наука. 1993.
Познанский, Н.: Заговоры: Опыт исследования происхождения и развития заговорных формул. Москва: Индрик. 1995.
Розов, А.: Рождественские тропарь, ирмос и кондак в народной святочной традиции. In: От конгресса к конгрессу. Материалы Второго Всероссийского конгресса фольклористов. Сборник докладов. Т. 2. Москва: ГРЦРФ. 2011, с. 200-213.
Страхов, А.: Ночь перед Рождеством: народное христианство и рождественская обрядность на Западе и у славян. Palaeoslavica XI. Supplementum 1. Cambridge – Massachusetts, 2003.

¹⁵ О понятии народная герменевтика см. Никитина, С.: Устная народная культура и языковое сознание. Москва: Наука, 1993, с. 45-60.

KRISTINA ĐORĐEVIĆ*

Jezička reforma Vuka Karadžića i stvaranje srpskog književnog jezika (istorijski pogled i aktuelno stanje)

ĐORĐEVIĆ, K.: Language Reform of Vuk Karadžić and Formation of Serbian Literary Language (historical view and current state). *Slavica Slovaca*, 53, 2018, No. 2, pp 164-173 (Bratislava).

The inspiration for writing this paper is Serbian Dictionary Bicentennial. In the year 2018. ending two hundred years anniversary since the first edition of Serbian Dictionary (Српски рјечник 1818) written by Vuk Stefanović Karadžić, in which the author used for the first time his reformed alphabet and announced the results of his Serbian Cyrillic Reform. The main goal of the work is a chronological presentation of Serbian language codification, with a brief overview of the historical circumstances at that time. Attention will be dedicated to the current issues of the formation of new language variants of Shtokavian.

Vuk Karadžić, Language reform of Serbian language, Serbian Dictionary (1818), new language variants of Shtokavian.

Značaj lingvističkog rada Vuka Stefanovića Karadžića u utemeljenju jezičke reforme srpskog jezika neosporan je. Godine 2018. obeležava se dvestogodišnjica od prvog izdanja Српског рјечника (1818) Vuka Stefanovića Karadžića, u kojem je autor prvi put upotrebio svoju reformisanu azbuku i saopštio rezultate svoje reforme srpske ćirilice. Glavni cilj rada biće hronološki prikaz razvojnog puta kodifikacije srpskog jezika, uz kratak osvrt na istorijske prilike toga doba. Pažnju ćemo posvetiti i aktuelnim pitanjima formiranja novih jezičkih varijanti novoštokavskog¹ jezika.

Osamnaesti vek, ili tzv. vek preobražaja, za Srbe kulturnoistorijski duži je od kalendarskog i omeđen je Velikom seobom (1690) i Prvim srpskim ustankom (1803–1813). Nakon Velike seobe i pomeranja srpskog stanovništva na sever, srpski centri premešteni su iznad Pešte, prema slovačkoj granici.² U tom periodu Srbi su smatrali da su izloženi političkim, verskim i kulturnim pritiscima, te da bi se sačuvali od pokatoličenja i unijačenja obraćaju se pravoslavnoj Rusiji za pomoć,³ tražeći ruske knjige i učitelje koji bi širili pravoslavlje na slovenskom jeziku.⁴ Na poziv srpskog mitropolita Mojsija Petrovića 1726. godine u Sremske Karlovce dolaze Maksim Suvorov, koji osniva Slavjansku školu, a 1733. Emanuil Kozačinski, osnivač Latinske škole. U ovom

* Mgr. Kristina Djordjević, Katedra slovanských filológií, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, Gondova 2, 814 99 Bratislava.

¹ Termin novoštokavski upotreбили smo kako bismo označili standardnu jezičku osnovu srpsko(hrvatsk)og jezika, a sa ciljem da izbegnemo etnonimske oznake koje izazivaju identitetske nesporazume.

² Više informacija v. u Церовић, Љ.: Срби у Словачкој = Srbi na Slovensku. Бачки Петровац: Култура, Нови Сад: Друштво српско-словачког пријатељства, 1999, s. 14-15; Деретић, Ј.: Историја српске књижевности. Београд: Просвета, 2004, s. 405-408.

³ Mitropolit Mojsije Petrović šalje pismo ruskom caru Petru Velikom u dva navrata. Za prvo pismo iz 1718. godine, koje je poslato neposredno nakon Požarevačkog mira, ne postoje podaci da je stiglo do cara. Drugo pismo iz 1721. godine je, zajedno sa kopijom prvog, u Petrograd odneo mitropolitov sekretar Vladul Malaesku, nakon čega je usledila ruska pomoć Srpskoj pravoslavnoj crkvi. Više o tome v. u Младеновић, А.: Историја српског језика. Београд: Чигоја, 2008, s. 177.

⁴ Ивић, П.: Српски народ и његов језик. Београд: Српска књижевна задруга 1986, s. 163-165; Милановић, А.: Кратка историја српског књижевног језика. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004, s. 77-80; Младеновић, А.: Историја српског језика. Београд: Чигоја, 2008, s. 176-180.

periodu razvija se ruska redakcija staroslovenskog jezika, tj. ruskoslovenski jezik, razumljiv samo učenicima ljudima toga doba.

Međutim, usvajanje ruskoslovenskog jezika nije prekinulo tradiciju stvaranja na narodnom jeziku. Pojedini srpski književnici, iz želje da svim čitaocima budu razumljiva njihova dela, počinju mešati ruskoslovenski jezik sa elementima srpskog narodnog jezika, i na taj način formira se slavenosrpski jezik. Posrbljavanje ruskoslovenskog jezika najviše se odnosilo na reči i izraze nerazumljive prostom narodu, a odvijalo se uz blagoslov ili čak na zahtev austrijskih vlasti sa ciljem udaljavanja vojvodanskih Srba od pravoslavne Rusije.⁵ Ideja o pisanju na razumljivom narodnom jeziku obeležje je evropskog idejnog projekta prosvetiteljstva, kome pripadaju i srpski književnici Zaharije Orfelin,⁶ Jovan Rajić,⁷ Dositej Obradović⁸ i drugi.

Devetnaesti vek period je nacionalnog i duhovnog preporoda, oslobodilačke filozofije i prosvetiteljskih ideja. Većina slovenskih naroda u ovom periodu formirala je svoje standardne jezike. Za srpski i slovački književni jezik od velikog značaja jeste godina 1847, kojom se, s jedne strane, označava neformalna pobeda Karadžićeve reforme srpskog jezika, s druge strane, iste godine prihvaćen je slovački književni jezik na četvrtom zasjedanju Tatrina. Kodifikacijsko delo Vuka Karadžića i Ljudovita Štura (Ludovít Štúr) uporedio je slovački lingvista Emil Horak (Emil Horák),⁹ smatrajući da je Karadžić, u odnosu na političku i društvenu situaciju u Srbiji, prerano započeo svoju borbu za srpski književni jezik, koja je trajala punih četrdeset godina (1814–1864), dok je Šturova borba za uvođenje slovačkog književnog jezika trajala svega pet godina (1842–1847).¹⁰

Kodifikacija srpskog jezika, kao što je već pomenuto, vezuje se za ime Vuka Karadžića. Međutim, ne umanjujući značaj Karadžićeve reforme, ukazali bismo na to da je pogrešno uverenje da je pravopisnu i jezičku reformu započeo i prvi formulisao Vuk Karadžić. Više njegovih prethodnika utabalo mu je put, a moglo bi se reći da je Sava Mrkalj postavio temelje Vukovoj reformi, zalažući se za fonetski pravopis, Adelungovo načelo „piši kao što govoriš” i narodni jezik kao osnovu budućeg standardnog jezika (poput svog prethodnika Dositeja Obradovića).¹¹

⁵ Милановић, А.: Кратка историја српског књижевног језика. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004, с. 93-94.

⁶ Zaharije Orfelin već 1768. godine u predgovoru Славеносрпског магазина najavljuje posrbljavanje nerazumljivih ruskoslovenskih i ruskih reči. Crte narodnog jezika nalaze se u Orfelinovom Искусном подумару (1783).

⁷ Jovan Rajić je na narodnom jeziku ispevao svoj spev Boj zмаја с орлови (1791).

⁸ Dositej Obradović u Писму Харалампију (1783) istupa s programskim stavom da književnost treba biti pisana na narodnom jeziku kako bi koristila narodu.

⁹ Upoređujući postupke Vuka Karadžića i Ljudovita Štura tokom kodifikacije srpskog, odnosno slovačkog jezika, E. Horak zaključuje da su obojica poizilazila iz shvatanja da književni jezik treba da se temelji na narodnom. Osim toga, njihovu kodifikaciju spaja i primena fonetskog pravopisa, s tim što je Karadžićev pravopis osnovan samo na fonetskom principu, dok je Štur, osim fonetskog, primenjivao i morfološki princip. Različita polazna osnova u borbi za uvođenje narodnog jezika u književni ogledala se u tome što je Karadžić, s jedne strane, koristio empirijski pristup, a postupno je usvajao teorijska rešenja. S druge strane, Štur je prvo razradio teoriju književnog jezika, a potom ju je realizovao u praksi. Prema E. Horaku, Karadžić je, u odnosu na političku i društvenu situaciju u Srbiji, prerano započeo svoju borbu za srpski književni jezik, koja je trajala preko trideset godina, dok je Šturova borba za uvođenje slovačkog književnog jezika trajala nepunu deceniju. Razmatrajući dela Vuka Karadžića i Ljudovita Štura u širem slovenskom okviru, autor je mišljenja da se njihova dela međusobno dopunjuju, s obzirom na to da se Štur svojim radom nadovezuje na Karadžićev. Osim toga, Karadžić je uticao i na prikupljanje narodnih umotvorina na dve slovačke generacije – na Kolara i Šafarika i na generaciju šturovaca. S druge strane, Štur je imao uticaja na srpsku omladinu koja se školovala u Bratislavi. Od istaknutijih studenata treba pomenuti Đ. Daničića, Vukovog sledbenika, J. Boškovića i S. Miletića. Horák, E.: Vuk Karadžić a Ľudovít Štúr. In: J. Mistrík (ed.) *Studia Academica Slovaca* 16. Prednášky XXIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Bratislava 1987, s. 127-137; up. Horák, E.: Kodifikácia spisovnej slovenčiny z aspektu kodifikačných procesov v južnoslovanských jazykoch. In: J. Mlacek (ed.) *Studia Academica Slovaca*. 30. Prednášky XXXVII. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK, 2001, s. 96-108.

¹⁰ Horák, E.: Vuk Karadžić a Ľudovít Štúr. op. cit. s. 127-131; Horák, E.: Kodifikácia spisovnej slovenčiny z aspektu kodifikačných procesov v južnoslovanských jazykoch. op. cit. s. 100.

¹¹ Selimović, M.: Za i protiv Vuka: studija. Београд: Bigz, 1967, II; Милановић, А.: Кратка историја српског књижевног језика. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004, с. 99-101.

Sava Mrkalj je 1810. godine u Budimu objavio na osamnaest strana raspravu Сало дебелого јера либо азбуконпротрес, u kojoj je reformisao ruskoslovensku crkvenu ćirilicu. Mrkaljev predlog za pojednostavlјivanje азбуке podrazumevao je da se ostave slova: а, б, в, г, д, е, ж, з, и, ј, к, л, м, н, о, п, с, т, у, ф, х, ц, ч, њ, ш, њ. Trebalo je da se узме jota (koju je Mrkalj naznačio), da Mušicki оживи staro Venclovićevo ђ, da Karadžić spoји л и њ (лѣ), н и њ (нѣ) i doda ѡ (za strane речи), i једноставна азбука за народ могла je да замени staru, crkveno-patricijsku.¹²

Počетком XIX века srpski језик nalazio se u расцепу između crkvenoslovenskog i slavenosrpskog језика. Diglosija kao obeležје развоја srpskog језика bila je prisutna sve до Karadžićeve реформе. Funkciju književnog језика код православних Slovena obavljao je прво staroslovenski језик, а потом njegove редакције crkvenoslovenskog језика. S друге стране, код католичких Slovena istu funkciju brzo je почео да обавља latinski језик. Ova чињеница imala je за последицу брзи развој književности на народном језику код католика Slovena, док се код Slovena православца (Srba, Rusa i Bugara) književnost разvijала на некој од редакција crkvenoslovenskog језика. Kasnije je народни језик заменио crkvenoslovenski, s разликом u tome да су Rusи i Bugari u својим језицима боље очували традицију од Srba, не раскидајући везу са crkvenoslovenskim. U XIX веку појавио се већи број различитих концепција srpskog književnog језика. Прва, од две dominantне, bila je условљена историјским околностима i тежила je даљем normiranju slavenosrpskog језика, на челу са mitropolitом Stefanом Stratimirovićем i Maticом srpsком. S друге стране, концепција Vuka Karadžićа, условљена filološkim разлозима i u сарадњи са Jernejem Kopitareм,¹³ istisnula je slavenosrpski језик из srpske културе. Karadžićeva реформа u том segmentu bila je revolucionarna – представљала je раскид са руским језиком i заокрет ка народном.¹⁴

Pravac својих будућих реформи – народни говор као темељ srpske književности, Karadžić je nagovestio 1814.¹⁵ године u првој граматичкој srpskog језика Писменица сербскога језика по говору простора народа,¹⁶ u којој се још увек ослањао на slavenosrpsко наслеђе. На Kopitareв nagovor започео je рад на реџнику srpskog језика, уз помоћ Lukijana Mušickог, Avrama Panića i Jerneja Kopitara, који je превео све на nemaчки i latinski језик. U Српском рјечнику из 1818. године први пут je употребио своју азбуку i саопштио резултате своје реформе srpsке ćirilice, navodeћи slova: а, б, в, г, д, ђ, е, ж, з, и, ј, к, л, љ, м, н, њ, о, п, с, т, ђ, у, ф, ц, ч, ѡ, ш, уз напомену да се ф користи само за туђе речи, а х изоставља (уводи га 1836. године).

„...слова ђ, ђ, ј, љ, њ, ѡ, која почев од 1818. г. заједно одликују данашњу српску ћирилицу, имају своје мале историје: ђ (Л. Мушички је дао Вуку нацрт овог слова 1817.г.), ђ (за означавање само сугласника ђ први га је употребио П. Соларић 1808, 1809. г.), ј (Вук је узео ово слово из латинице 1818. г.), љ, њ (ове лигатуре од диграма љѣ, њѣ сачинио је Вук 1814. г.), ѡ (на сугестију Л. Мушичког Вук је прихватио ово слово које су Срби раније употребљавали у свом писању, а ретко и у штампаним текстовима).“¹⁷

¹² Selimović, M.: Za i protiv Vuka: studija. op. cit. II.

¹³ Nakon propasti Prvog srpskog ustanka Vuk Karadžić odlazi u Beč 1813, где je upoznao uglednog filologa Jerneja Kopitara, cenzora slovenskih knjiga. Kopitar je stupio u kontakt s Karadžićем nakon što je pročitao njegov чланак за Новине сербске u форми писма упућеног Karadžićу. Karadžić je u чланку изразио i негативан однос према Rusији i njenом држанју u устанку, што je још више привукло Kopitareву пажњу. Више о tome u Поповић, М.: Вук Стеф. Караџић: 1787-1864. Београд: Нолит, 1987, s. 60.

¹⁴ Више о друштвеноисторијском контексту i концепцијима srpskog književnog језика v. u Милановић, А.: Кратка историја srpskog književnog језика. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004, s. 115-116.

¹⁵ Iste године Karadžić je објавио i збирку народних песама под именом Мала простонародна славно-србска пјеснарица.

¹⁶ Писменица сербскога језика по говору простора народа састављена je по узору на граматичку Avrama Mrazovića, а штампана je Mrkaljevом ćirilicom, по савету Jerneja Kopitara.

¹⁷ Младеновић, А.: Историја srpskog језика. Београд: Чигоја, 2008, s. 314-315.

Uz Српски рјечник (1818), u kojem se nalazi 26 270 речи, штампана су граматика и предговор u kojem се износе разлози за штампање књига на народном језику.¹⁸ Карadžић је за основу књижевног језика одабрао истоčnohercegovaчки дијалекат (i)jekavskog изговора, тј. тршћки говор, што није наишло на одобравање једног дела читалачке публике u Србији, пре свега u Војводини. Стога је касније основица књижевног језика проширена шумадијско-војвођанским дијалектом екavskog изговора. На крају граматике, u одељку Примједба, Карadžић се осврнуо на разлике међу српским дијалектима, тј. наређјима и истакao да постоје три наређја: hercegovačko, sremsko и slavonsko. Hercegovačkim наређјем говори српско становништво u Hercegovini, Bosni, Crnoj Gori, затим православци u Далмацији и Хрватској, као и становништво Србије до Маčве, Valjeва и Karanovca. Sremskim наређјем се говори u Sremu, Bačkoј, Banatu, око Save и Dunava – u beogradskom, smederevskom и šabačkom округу, polovini valjevskog и dr. Slavonsko наређје, smatrao је карактеристичним за Србе римокатоличке вере u Slavoniji, Hrvatskoј и Далмацији. Карadžићев критеријум за поделу наређја био је рефлекс јата: код Hercegovaca *ie*, код Sremaca *e*, код Slavonaca *i*.¹⁹

Рескрипција Српског рјечника (1818) u Европи била је похвална, док су међу Србима противници реформе реџик дисквалификовали. Највећу пажњу привукле су две појединости: латинична јота и опсцена лексика. Увођењем гласа *j* из латинице Карadžић је изазвао незадовољство свећенства, које је било осетљиво на утицај латинице, посебно након забрана употребе ћирилице од стране аустријских власти.²⁰

Забрану о уношењу штампаних књига Карadžићевом ћирилицом и правописом²¹ наредио је Милош Обреновић 22. децембра 1832, разлужен Карadžићевим писмом²² о управи u Србији. И поред молби Друштва српске словесности да се забрана укине, српска влада потврдила је свој став 1850. и 1852. године. Тек 1860. дозволена је употреба реформисане ћирилице Вука Карadžића, а последња званична забрана укинута је 1868. године (četiri године након његове смрти). Ипак, и поред забрана, неформална победа Карadžићевих начела остварена је 1847. године, када су објављене четири књиге: превод Новог завјета Вука Стефановића Карadžића, Пат за српски језик и правопис Ђуре Даничића (Ђорђа Поповића),²³ Песме Branka Radičevića и Горски вијенац Petra II Petrovića Njegoša.²⁴ Карadžић се u својој реформи ћирилице и правописа ослањао на Savу Mrkalja, а u jezičko-nacionalnom одређењу Срба на Dositeja Obradovića. Obradović и Карadžић gotovo су потпуно били сагласни да је језик основни идентитетски критеријум Срба. Године 1836. Карadžић пише чланак Срби све и свуда, који објављује u Ковчежићу за историју, језик и обичаје Срба сва три закона (1849).²⁵ U том тексту јасно је разграничио Србе од сродних и суседних народа, потврђујући став Dositeja Obradovića о томе ко све потпада под појам „Срби”.²⁶ Карadžић је сматрао Србима све оне који

¹⁸ Друго издање реџника излази 1852. године под истим именом као прво са око 47 500 речи. На изради реџника велику помоћ Вуку Карadžићу пружили су Branko Radičević, Ђуро Даничић и Друштво српске словесности. Из Српског рјечника (1852) избаčена је опсцена лексика, повећан је број турџизама (око 3500) и germanизама (280), русизама и slavenизама нема, осим одомачених, ни u овом реџнику, уведен је низ речи које почињу словом *x*, пошто га је Карadžић 1836. увео u српску ћирилицу.

¹⁹ Милановић, А.: Кратка историја српског књижевног језика. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004, с. 118-124.

²⁰ Ивић, П.: Српски народ и његов језик. Београд: Српска књижевна задруга 1986, с. 264-267; Милановић, А.: Кратка историја српског књижевног језика. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004, с. 121.

²¹ Сео текст забране штампања књига Карadžићевим словима *ь, њ, ј*, као и његов филолошки коментар дао је А. Младеновић u поглављу Забрана употребе неких Вукових слова 1832. у Србији – филолошки коментар u студији Младеновић, А.: Историја српског језика. Београд: Чигоја, 2008, с. 473-475.

²² Celokupni sadržaj pisma v. u Караџић, В. Стеф.: Изабрана дела. Приредила Марија Клеут. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2012, с. 117-130.

²³ Ђорђе Поповић први пут се потписао као Ђуро Даничић u расправи Пат за српски језик и правопис.

²⁴ Година 1847. узима се и као година победе романтизма над класицизмом u српској књижевности. Detaljnije о томе u Милановић, А.: Преломна 1847. година: другачији поглед. In: Књижевност и језик LXIV/1-2. Београд: Филолошки факултет, 2017, с. 51-66.

²⁵ Књига Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона uоквирена је поднасловом Гдје је што и обухвата четири текста: Срби све и свуда, Бока Которска, Рисански обичаји, Српске здравице.

²⁶ Ковачевић, М.: Путеви и странпутице српског језика од Вука до данас. In: Српски језик – од Вука до данас, књ. 1. Крагујевац: ФИЛУМ, 2015, с. 19-20.

govore štokavskim narečjem, bez obzira na njihovu veru, nacionalno opredeljenje i teritorije na kojima su živeli.²⁷

Reakcija na tekst Срби све и свуда u doba kada se pojavio nije bilo, iako je kasnije tekst bio potezan kao argument protiv Karadžića. Tek sedam godina nakon njegovog objavljivanja javnu polemiku sa Karadžićem vodio je Ilir slovačkog porekla Bogoslav Šulek (Bohuslav Šulek). U svom članku Srbi i Hrvati, objavljenom 1856. godine u zagrebačkom listu Neven, pokušava da, kao nepristrasni posmatrač, apeluje na uzajamno razumevanje i slogu Južnih Slovena, ističući kao glavni problem manjak volje za kompromisom, ustupcima i žrtvom za zajedničku stvar.²⁸ Dalje polemíše sa Karadžićem i drugim autorima koji, prema njegovom mišljenju, neosnovano protežu srpsko ime na veći deo Hrvata. Šulek pokušava da obori Karadžićevu tezu da su čakavci jedini pravi potomci Hrvata, a samim tim da ospori premisu da su svi Srbi štokavci, odnosno nastoji da dokaže da je štokavsko narečje zajednički jezik Srba i Hrvata.²⁹

Kao odgovor na Šulekove reči, pet godina kasnije u tekstu Срби и Хрвати (1861), Karadžić je napisao da su samo čakavci pravi potomci Hrvata, dok se Srbima mogu zvati svi štokavci. Godinu dana pred smrt (1863) ponavlja da su Srbi svi oni koji govore srpskim jezikom bez obzira na razlike u veri i mestu stanovanja. Karadžić je Srbima ostavio standardizovan srpski jezik kao osnovni identitetski kriterijum, smatrajući da je srpski jezik samo onaj kojim govori srpski narod i da drugih srpskih jezika nema i ne može biti.³⁰

U vreme kada je srpski književni jezik već formiran, narodni preporod u Hrvata je tek počeo (tridesetih godina XIX veka), najpre pod imenom ilirskim.³¹ Našavši se na zajedničkom tlu štokavske (i)jekavice, Karadžić i Iliri počeli su razmišljati o potpunoj unifikaciji jezika i pravopisa. Karadžić je video kao moguće samo dalje okupljanje oko kulturnog i nacionalno-oslobodilačkog pokreta, koji je već započeo kod Srba, pod srpskim imenom. S druge strane, Gaj je verovao da bi stapanje Srba i Hrvata u jedinstvenu ilirsku zajednicu moglo da spreči dalju mađarizaciju Hrvata.³² Konvergentni razvoj književnog jezika Srba i Hrvata P. Ivić vidi kao izuzetak, s obzirom na to da je u XIX i XX veku postojala tendencija povećanja broja književnih jezika.³³

Donošenjem ustavnog zakona 1849. godine priznato je pravo na očuvanje i jačanje nacionalnog identiteta i jezika svih naroda u Austro-Ugarskoj, čime je nastala potreba za izradom jedinstvene pravne i političke terminologije na slovenskim jezicima koji su se koristili unutar monarhije. Osnovana je komisija za srednjoevropske slovenske jezike, podeljena u pet sekcija (češka i slovačka, poljska, ukrajinska, slovenačka, srpska i hrvatska), čijim predsednikom je bio P. J. Šafarik.³⁴ Konačni

²⁷ Govoreći o jezičkom nacionalizmu, R. Bugarski iznosi mišljenje da su neformalnu teoriju jezičke nacije prihvatili panslavisti (Karadžić, Ilirci) izjednačavanjem jezika s narodom: Karadžić čakavski pripisuje Hrvatima, kajkavski Slovenima, a štokavski Srbima. Detaljnije v. Bugarski, R.: Govorite li zajednički?. Beograd: XX vek, 2018, s. 21.

²⁸ Iako B. Šulek pokušava da zbog svog stranog porekla bude nepristrasni posmatrač, polemiku sa Karadžićem piše iz idejnih pozicija koje odgovaraju hrvatskoj nacionalno-integracijskoj ideologiji jugoslavizma. Stehlík, P.: Slovački apostol jugoslavenstva : Bogoslav Šulek i njegova polemika s Vukom Karadžićem. In: P. Krejčí, E. Krejčová (ed.) Bogoslav Šulek a jeho filologické dílo / i njegov filološki rad. 1. vydání. Brno: Tribun EU, 2016, s. 26.

²⁹ Stehlík, P.: Slovački apostol jugoslavenstva : Bogoslav Šulek i njegova polemika s Vukom Karadžićem. op. cit., s. 22-24.

³⁰ Ковачевић, М.: Путеви и странпутице српског језика од Вука до данас. In: Српски језик – од Вука до данас, књ. 1. Крагујевац: ФИЛУМ, 2015, s. 21.

³¹ Ljudevit Gaj je 1838. doneo konačnu modifikaciju hrvatske latinice, bez primenivši dosledno fonetsko načelo kao Karadžić u ćirilici. Nekoliko predloga za poboljšanje latinice doneo je Karadžićev sledbenik Đuro Daničić, od kojih je prihvaćeno samo pisanje grafeme *đ*. Oczkova, B.: Hrvati i njihov jezik. Iz povijesti kodificiranja književno jezične norme. Zagreb: Školska knjiga, 2010, s. 249-250.

³² Поповић, М.: Вук Стеф. Караџић: 1787-1864. Београд: Нолит, 1987, s. 296.

³³ Ивић, П.: Српски народ и његов језик. Београд: Српска књижевна задруга 1986, s. 193.

³⁴ Dudok, M.: Zásluhy P. J. Šafárika na regulovaní právno-politickej terminológie v slovanských jazykoch. In: J. Hvišč (ed.) Slovensko-české vzťahy a súvislosti. Bratislava: T.R.I. Medium, 2000, s. 180-182.

rezultat rada komisije predstavljala su tri toma rečnika Juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Oesterreichs.³⁵

Izrada jedinstvene pravne i političke terminologije predstavljala je jedan od neposrednih povoda za neformalni sastanak u Beču 1850. godine, kasnije nazvanom, Bečki književni dogovor. Učesnici sa srpske strane bili su Vuk Karadžić i Đuro Daničić, a sa hrvatske Ivan Kukuljević-Sakcinski, Dimitrije Demetar, Ivan Mažuranić, Vinko Pacel, Franjo Miklošić i Stevan Pejaković. Svi prisutni usaglasili su se da u osnovu književnog jezika uđe jedno narečje, odnosno istočnohercegovački dijalekat. Ovakva odluka donesena je iz više razloga: zbog rasprostranjenosti, strukturne bliskosti staroslovenskom i drugim slovenskim jezicima, tradicije narodne i dubrovačke književnosti, i aktuelnog stanja u kojem većina pisaca piše štokavskim narečjem.³⁶ Međutim, sa obe strane bilo je pisaca koji nisu prihvatili Književni dogovor, kao na primer, sa srpske strane Božidar Petranović, a sa hrvatske Dimitrije Demeter, urednici srpskog, odnosno hrvatskog, dela južnoslovenske edicije terminološkog rečnika Juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Oesterreichs (1853).

Nakon smrti Vuka Karadžića (1864) počela je borba za promenu imena srpskog jezika. Hrvati su izašli sa zahtevom, budući da su prihvatili jezik Vuka Karadžića, ali ne i njegovo imenovanje, da srpskom imenu u nazivu jezika dodaju i svoje, tako da jezik postaje dvoimen: *srpski ili hrvatski*, odnosno *srpskohrvatski*.³⁷ Na ilirskom saboru održanom u Zagrebu 1867. godine odabran je i zvanično prihvaćen naziv *hrvatski ili srpski jezik*.³⁸

U vreme ilirskog pokreta u Hrvata i Karadžićeve reforme u Srba uzimanjem štokavskog dijalekta (i)jekavskog izgovora postavljeni su isti temelji jezika srpske i hrvatske književnosti. Potpuno izjednačenje osnova dobilo je svoj oblik u Gramatici i stilistici hrvatskoga ili srpskoga jezika (1899) T. Maretića.³⁹ Stvaranje zajedničke države 1918. godine, s jedne strane, doprinelo je ujedinjavanju književnog stila i stručne terminologije. S druge strane, u Hrvata javio se otpor ka zajedničkom razvitku jezika, kao posledica straha od gubitka osobenosti nacionalne kulture. Opšta tmurna klima u međuratnim epohama nije zaobišla srpskohrvatski književni jezik. Ortografska reforma A. Belića, ovapločena u Правопису српско-хрватског књижевног језика 1923. godine, shvaćena je kao srpska vukovska koncepcija, dok je Правопис хрватског језика (1921) D. Boranića⁴⁰ predstavljao hrvatsku vukovsku koncepciju.⁴¹ Godine 1940. u Hrvatskoj započeta je kampanja oko

³⁵ Prvi tom rečnika Juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Oesterreichs objavljen je 1850. godine u Beču i sadrži nemačko-češki rečnik i slovačke ekvivalente. Drugi tom sastoji se iz nemačko-ukrajinskog dela, a objavljen je 1851. godine. Treći tom, publikovan 1853. godine, sadrži nemačko-hrvatsko-srpsko-slovenački rečnik. Poljska verzija terminološkog rečnika bila je planirana za 1852. godinu, ali objavljena je deset godina kasnije pod nazivom Niemiecko-polski Słownik wyrazów prawnych i administracyjnych. Dudok, M.: Zásluhy P. J. Šafárika na regulování právo-politické terminologie v slovanských jazykoch. op. cit. s. 183.

³⁶ Милановић, А.: Кратка историја српског књижевног језика. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004, s. 131.

³⁷ Ковачевић, М.: Путеви и странпутице српског језика од Вука до данас. In: Српски језик – од Вука до данас, књ. 1. Крагујевац: ФИЛУМ, 2015, s. 21.

³⁸ Dvadesetak godina nakon bečke zabrane imena Iliri (1843) sazvan je ilirski sabor u Zagrebu 1861. godine, na kojem je odlučivano kako će se jezik zvati. Većinski izglasani naziv *jugoslavenski jezik* u Beču je odbijen, a prihvaćen je naziv *hrvatski ili srpski jezik* 1867. godine. Kordić, S.: Jezik i nacionalizam. Zagreb: Derieux, 2010, s. 274-275.

³⁹ Gramatika T. Maretića pretežno se zasniva na srpskom jezičkom materijalu, odnosno na jeziku Srba Vuka Karadžića i Đure Daničića, dok hrvatski autori gotovo da nisu zastupljeni. Horák, E.: Srbský a chorvátsky spisovný jazyk (vztahy a súvislosti). In: Slavica Slovaca č. 34, r. 1. Bratislava, 1999, s. 3; Ивић, П.: Српски народ и његов језик. Београд: Српска књижевна задруга 1986, s. 192.

⁴⁰ Radeći na reizdanjima Brozovog Hrvatskog pravopisa, D. Boranić ga je najpre objavljivao pod zajedničkim imenom Broz – Boranić, a od 1921. godine pod svojim imenom i nazivom Правопис хрватског језика.

⁴¹ A. Belić je bio odan principima V. Karadžića zbog kojih je menjao pravila tamo gde Karadžić nije bio dosledan. S druge strane, D. Boranić je ostao veran prvobitnom Brozovom pravopisu izgrađenom na načelima Karadžića, Daničića i Maretića. Стевановић, М.: Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма). Београд: Научна књига, 1986, s. 204-205.

„razlika između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika”, u kojoj, prema rečima M. Stevanovića, nisu angažovani autoriteti tadašnje zagrebačke lingvistike. Prilike nakon Drugog svetskog rata omogućile su da se svaka sredina osloni na svoju tradiciju. Usvojena je ravnopravnost oličena u dvojnomo objavljivanju saveznog ustava i drugih pravnih akata u istočnoj i zapadnoj varijanti, zajedno sa slovenačkom i makedonskom verzijom.⁴²

Letopis Matice srpske 1953. godine sproveo je anketu koja je pokazala da ima uslova za uvođenje zajedničkog pravopisa i raspoloženja ka uzajamnoj jezičkoj fluktaciji, uz napomenu da bi pogrešno bilo težiti uklanjanju jednog od dvaju pisama, ili jednog od dvaju izgovora književnog jezika. Novosadskim dogovorom iz 1954. godine formalno je potvrđena ravnopravnost hrvatske i srpske varijante, što je u praksi obeleženo i kodifikacijskim delima Правопис (1960) i Речник (1967), nastalim kao rezultat Novosadskog dogovora. Objavljena su istovremeno u dve ravnopravne verzije: jedna je objavljena na (i)jekavici i latinici u Zagrebu, a druga na ekavici i ćirilici u Novom Sadu. U njihovoj izradi ravnopravno su bile uključene Matica srpska i Matica hrvatska, koje su zajedno i objavile ta dela.

Zaključci Novosadskog dogovora doneti su u deset tačaka, prema čemu Srbi i Hrvati imaju jedan zajednički književni jezik *srpskohrvatski* ili *hrvatskosrpski* sa dva ravnopravna izgovora – ekavskim i (i)jekavskim i dva ravnopravna pisma – ćirilicom i latinicom. Umesto dogovorene dvoazbučnosti u Hrvatskoj je nakon dogovora počelo jednosmerno širenje latinice, dok su globalna komunikacija i višedecenijsko primenjivanje dvoazbučnosti u Srbiji doprineli ugroženosti ćirilice.

Ni dogovor o izradi zajedničkog rečnika nije u potpunosti realizovan. Matica srpska u Novom Sadu objavila je šestotomni rečnik Речник српскохрватског књижевног језика (1967–1976), dok je Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika Matice hrvatske u Zagrebu objavljen samo u dva toma 1967. godine, nakon čega su hrvatski lingvisti odustali od izrade zajedničkog rečnika.⁴³ Prema E. Horaku, hrvatska strana odbila je dalju saradnju zbog nesporazuma pri izradi rečnika i namernom gubljenju razlika između srpskog i hrvatskog jezika.⁴⁴ Ovome je doprinela i Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika iz 1967. godine, koju je potpisalo osamnaest hrvatskih naučnih, univerzitetskih i kulturnih ustanova. Nakon toga objavljeno je nekoliko izdanja hrvatskih filologa koja u nazivu sadrže *hrvatski ili srpski jezik*, kao na primer, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV (1971–1974) P. Skoka ili Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (1986) V. Anića i J. Silića. Sastavna *srpskohrvatski* ili *srpski ili hrvatski* upotrebljavana je i kod srpskih autora, na primer, Граматика српскохрватског језика 1–2 (1970, 1974) M. Stevanovića, Hrvatsko-srpski rječnik inačica / Српско-хрватски речник варијанти (1989) J. Ćirilova, ili u nazivu rečnika tezaurnog tipa Srpske akademije nauka i umetnosti, koji i danas izlazi pod istim imenom Речник српскохрватског књижевног и народног језика (1959–).⁴⁵

U Jugoslaviji *srpskohrvatski* (*hrvatskosrpski*, *hrvatski ili srpski*) jezik bio je maternji jezik većinskog stanovništva i funkcionisao je kao zajednički jezik (*lingua communis*). Hrvatska i srpska varijanta bile su ravnopravne, ali ne i jednake: srpska varijanta imala je dvostruko više govornika, na području gde se ona govorila nalazio se i glavni grad zajedničke države, a status glavnog grada do-

⁴² Стевановић, М.: Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма). оп. cit., s. 191–193, 202–208.

⁴³ Saopštenje da je Matica hrvatska odustala od izrade zajedničkog rečnika Matica srpska je objavila 1971. godine u četvrtoj knjizi Речника српскохрватског књижевног језика (О–П): „Како је Матица хрватска одустала од заједничког рада и даљег издавања Речника, завршни послови на IV књизи урађени су у Уређивачком одбору Матице српске. Међутим, основна израда текста била је одраније готова, тако да је слово *О* обрађено у Матици српској уз суредакцију сарадника из Загреба, а слово *П* обрађено је у Загребу уз суредакцију чланова Уређивачког одбора Матице српске.”.

⁴⁴ Horák, E.: Srbský a chorvátsky spisovný jazyk (vztáhy a súvislosti). In: Slavica Slovaca č. 34, r. 1. Bratislava, 1999, s. 9.

⁴⁵ Do sada je objavljeno 20 knjiga, a do kraja izrade Речника српскохрватског књижевног и народног језика очекује се 35 knjiga sa oko 500.000 odrednica. Godine 2016. započet je rad na digitalizaciji prikupljene građe za izradu Речника.

prinosi prestižnosti varijante koja se u njemu govori. Razlike po broju govornika i prestižu postojale su ne samo između srpskohrvatskog i drugih jezika Jugoslavije, nego i unutar samog srpskohrvatskog jezika, jer je njime govorilo nekoliko nacija i postojale su prepoznatljive, nacionalno uslovljene jezičke varijante. To je tipično za policentrične jezike, a srpskohrvatski je bio jedan od njih.⁴⁶ „Danas se, međutim, tema policentričnosti zaobilazi na južnoslovenskim prostorima, a i onda kada se spominje pokušava joj se pripisati neravnopravnost varijanata i sugerisanje dominacije jedne od njih.”⁴⁷

Od dvodelnih oznaka internacionalno najrasprostranjenija bila je oznaka *srpskohrvatski jezik*.⁴⁸ Zašto je *srpskohrvatski*, a ne *hrvatskosrpski* naziv rasprostranjeniji S. Kordić objašnjava dvostruko većim brojem srpskih govornika od hrvatskih, a uz to je i štokavsko narečje, koje je uzeto za osnovicu, maternje svim Srbima, dok je kod Hrvata samo onima koji nisu čakavci ili kajkavci.⁴⁹

Nakon raspada Jugoslavije nestalo je jezičko i pravopisno jedinstvo četiri istojezične republike. Činjenica je da štokavsko narečje čini osnovicu standardnog jezika na području današnje Srbije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Crne Gore. Ipak, nazivanje jezika *bošnjački* ili *bosanski*⁵⁰ / *hrvatski* / *srpski* / *crnogorski* ili *montenegrinski* pojedini lingvisti ne vide kao dobro rešenje. BHS (bošnjačko-hrvatsko-srpski) ili BHMS (bošnjačko-hrvatsko-montenegrinsko-srpski) naziv, kao zamena za srpskohrvatski / hrvatskosrpski, pre bi se mogao primiti u akademskim i administrativnim krugovima zemalja Evropske unije, gde je i nastao, nego u zemljama sa književnim jezicima na novoštokavskoj osnovi, smatra P. Piper.⁵¹ S. Kordić je mišljenja da: „ako se naziv s četiri oznake pokušava opravdati postojanjem nekoliko država i nacija, to nije nikakav argument jer npr. i engleskim jezikom govori nekoliko država i nacija pa se taj jezik svejedno ne naziva američki / australijski / britanski / kanadski / južnoafrički itd. Jednako je i kod njemačkog, francuskog, španjolskog, arapskog i svih drugih policentričnih jezika.”⁵² Sličnog mišljenja bio je P. Ivić još osamdesetih godina prošloga veka, koji je smatrao da ne postoje dva jezika koja bi se tako malo razlikovala kao srpski i hrvatski; njihove razlike u izgovoru mnogo su manje nego među varijantama engleskog jezika u različitim zemljama.⁵³

Prema M. Kovačeviću, termin *srpski jezik* u (socio)lingvistici danas istovremeno hiperonim i kohiponim terminima *hrvatski*, *bošnjački* / *bosanski* i *crnogorski jezik*. „Kao хипероним он једини има статус лингвистичког језика, док су сви остали само политички језици (језици само по имену), док су лингвистички искључиво варијанте српског језика.”⁵⁴

⁴⁶ Kordić, S.: Jezik i nacionalizam. Zagreb: Derieux, 2010, s. 295; Bugarski, R.: Jezici. Beograd: Čigoja štampa: XX vek, 2003, s. 109.

⁴⁷ Kordić, S.: Jezik i nacionalizam. op. cit. s. 96.

⁴⁸ Kordić, S.: Jezik i nacionalizam. op. cit. s. 128 prema Blum 2002, V.

⁴⁹ Kordić, S.: Jezik i nacionalizam. op. cit. s. 128-129.

⁵⁰ Državljanjani Bosne i Hercegovine osim Bošnjaka su i Hrvati i Srbi, i Jevreji i Romi - a svi oni su po državljanstvu Bosanci / Hercegovci koji govore svojim nacionalnim jezicima. Zato je ispravno reći *bošnjački jezik*, jer on je nacionalni jezik samo Bošnjaka, a ne svih Bosanaca. Naziv *bosanski*, kako ga Kordić navodi, izvan je srpske jezičke norme. Ispravan oblik bi glasio *bošnjački*, čime je usklađen sa nazivom etno-konfesionalne zajednice koja se naziva Bošnjacima. Više o tome v. u Brborić, B.: С језика на језик: социолингвистички огледи II. Beograd: Centar za примењену лингвистику, Нови Сад: Прометей, 2001, s. 227.

⁵¹ Пипер, П.: Лингвистичка славистика : студије и чланци. Beograd: Славистичко друштво Србије, 2014, s. 105.

⁵² Kordić, S.: Jezik i nacionalizam. Zagreb: Derieux, 2010, s. 131; Bugarski, R.: Jezici. Beograd: Čigoja štampa: XX vek, 2003, s. 11-12.

Prof. dr Snježana Kordić iz Hrvatske, prof. dr Hanka Vajzović iz Bosne i Hercegovine, prof. dr Ranko Bugarski iz Srbije i Božena Jelušić iz Crne Gore započeli su projekat Jezici i nacionalizmi, sa ciljem da problematizuju pitanje postojanja četiri „politička” jezika u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Srbiji. U okviru projekta pokrenuta je i Deklaracija o zajedničkom jeziku, čiji su pomenuti profesori i potpisnici. Detaljnije o projektu, tekstu Deklaracije o zajedničkom jeziku, kao i o njenim odjecima u naučnim i političkim krugovima v. u Bugarski, R.: Govorite li zajednički? Beograd: XX vek, 2018, 206 s.

⁵³ Ивић, П.: Српски народ и његов језик. Beograd: Српска књижевна задруга 1986, s. 198-199.

⁵⁴ Ковачевић, М.: Путеви и странпутице српског језика од Вука до данас. In: Српски језик – од Вука до данас, књ. I. Крагујевац: ФИЛУМ, 2015, s. 26.

Hrvatski jezički nacionalizam R. Bugarski određuje kao purizam, o čemu svedoče razlikovni rječnici (npr. Guberina, P. – Krstić, K. Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika (1940), Brodnjak, V.: Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika (1991)) i odlučno odbijanje na zajedništvo.⁵⁵

Prema rečima E. Horaka, prilikom formiranja hrvatskog književnog jezika, u diskusijama sa srpskim filozofima, hrvatski lingvisti su zaključili da postoje dve varijante jednog standardnog jezika: srpske ekavske i hrvatske (i)jekavske.⁵⁶ Ekavica i (i)jekavica nisu razlog da se govori o različitim standardnim jezicima, jer ekavsko / (i)jekavsko dvojstvo postoji unutar samog srpskog jezika, jednako kao i dvoazbučnost (ćirilica i latinica).⁵⁷ Treba istaći da je pogrešno mišljenje da razlika u izgovoru vokala *jat* (*dete* / *dijete*) dokazuje da su u pitanju različiti jezici, iako postoje tvrdnje pojedinih lingvista da istočnohercegovačka ijekavska štokavština nikada nije postala srpski književni jezik.⁵⁸ U XIX veku kada je Karadžić odabrao (i)jekavicu kao osnovicu srpskog standardnog jezika ona se više identifikovala sa srpskim nego sa hrvatskim intelektualnim kretanjima, dok je danas obrnuto.⁵⁹ U najvećem delu Srbije govor je ekavski, dok su ijekavski delovi Srbije na zapadu ekonomski i kulturno slabije razvijeni, tako da nedostaje prestiž koji bi im omogućio autoritet uzora.⁶⁰ Prema B. Brboriću, danas na ekavskom izgovoru svoj književni jezik ostvaruje oko 65% svih Srba, a na ijekavskom oko 35%.⁶¹

Nakon razdvajanja srpskohrvatskog jezika na srpski i hrvatski formirale su se još dve jezičke varijante novoštokavske osnove: bošnjačka i crnogorska. Danas se u Bosni i Hercegovini insistira na bosanskom / bošnjačkom jeziku, čija samostalnost se postiže jakom preferencijom prema turcizmima i nekim specifičnostima kao što je, na primer, *kahva* (prema srpskom *kafa* i hrvatskom *kava*).⁶² Iako je Crna Gora ustavom odredila crnogorski jezik zvaničnim, unutar same države deo Crnogoraca još uvek naziva svoj jezik srpskim.⁶³ Različitost u odnosu na srpski jezik ističe se upotrebom latiničnog pisma, dok distinktivnu funkciju od svih novoštokavskih jezičkih varijanti imaju glasovi *š* i *ž*, a favorizuje se i jekavsko jotovanje.⁶⁴

Kako će se dalje razvijati jezičke varijante nastale na novoštokavskoj osnovi, zavisice od mnogih lingvističkih i ekstralingvističkih faktora. U daljem razvoju srpskog književnog jezika u XXI veku P. Piper vidi tri mogućnosti:

⁵⁵ Bugarski, R.: Govorite li zajednički?. Beograd: XX vek, 2018, s. 22. Kritiku hrvatskog purizma daje S. Kordić u studiji Jezik i nacionalizam. Zagreb: Derieux, 2010, s. 9-68. O prirodi slovačkog i hrvatskog jezičkog purizma pisao je E. Horak u studiji Povaha a genéza slovenského a chovátskeho jazykového purizmu. In: E. Horák. Slovensko-chorvátske jazykové a literárne vzťahy. Bratislava: T.R.I.MÉDIUM, 1999, s. 89-95.

⁵⁶ Horák, E.: Srbský a chorvátsky spisovný jazyk (vzťahy a súvislosti). In: Slavica Slovaca č. 34, r. 1. Bratislava, 1999, s. 10.

⁵⁷ Kordić, S.: Jezik i nacionalizam. Zagreb: Derieux, 2010, s. 90 prema Brozović 1978, s. 49; Ивић, П.: Српски народ и његов језик. Београд: Српска књижевна задруга 1986, s. 223.

⁵⁸ Ову тврдњу изnose, на пример, D. Sesar u članku Jezikoslovlje u zamkama politike – neke hrvatsko-slovačke sociolingvističke paralele. In: E. Horák. Slovensko-chorvátske jazykové a literárne vzťahy. Bratislava: T.R.I.MÉDIUM, 1999, s. 83 i M. Kapović u monografiji Čiji je jezik?. Zagreb: Algoritam, 2010, s. 128.

⁵⁹ U to vreme Ante Stračević se zalagao za ekavsku štokavštinu u Hrvatskoj, jer se u Zagrebu koristila ekavska kajkavština, ali bez uspeha. Preovladali su hrvatski vukovci koji su se slagali sa Karadžićevim ijekavskim izborom jata. S druge strane, u Beogradu Vukov odabir (i)jekavice nije naišao na potpuno odobravanje, stoga je osnovica standardnog srpskog jezika proširena šumadijsko-vojvođanskim dijalektom ekavskog izgovora. Kordić, S.: Jezik i nacionalizam. Zagreb: Školska knjiga, 2010, s. 270-271.

⁶⁰ Ивић, П.: Српски народ и његов језик. Београд: Српска књижевна задруга, 1986, s. 184.

⁶¹ Брборић, Б.: О језичком расколу. Социolingвистички огледи I. Београд: ЦПЈ, Нови Сад: Прометей, 2000, s. 25.

⁶² Kapović, M.: Čiji je jezik?. Zagreb: Algoritam, 2010, s. 130-131.

⁶³ Kapović, M.: Čiji je jezik?. op. cit. s. 131. Analizu aktuelnih dešavanja u vezi sa pitanjem statusa i imena srpskog jezika u Crnoj Gori dale su J. Stojanović i D. Bojović u knjizi Српски језик између истине и обмане. (Социо)лингвистичка анализа стања у Црној Гори. Београд: Јасен, 2006, 161 s.

⁶⁴ Čirgić, A.: Fonemi *š* i *ž* kao bitna razlikovna obilježja između crnogorskoga i ostala tri štokavska jezička standarda. In: Crnogorski jezik u prošlosti i sadašnjosti. Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost, Matica crnogorska, 2011, s. 143-170.

1. Nastavljanje dezintegracije i degradacije srpskog jezika,
2. Obnavljanje neke vrste labavog zajedništva u vidu policentričnog standardizovanog jezika na novoštokavskoj osnovi koji bi imao zajednički naziv,
3. Put očuvanja i razvijanja integriteta i identiteta srpskog jezika.⁶⁵

Nakon dva veka od prvog izdanja Српског рјечника (1818), možemo zaključiti da je pitanje jezičke reforme srpskog jezika još uvek predmetom interesovanja istraživača. U radu smo nastojali da prikažemo razvojni put kodifikacije srpskog jezika, koja se najčešće vezuje za ime Vuka Karadžića, iako mu je više prethodnika utabalo put. U Српском рјечнику iz 1818. godine Karadžić je prvi put upotrebio svoju azbuku i saopštio rezultate svoje reforme srpske ćirilice. Za osnovicu srpskog književnog jezika odabrao je istočnohercegovački dijalekat (i)jekavskog izgovora, tj. tršićki govor, koja je kasnije proširena šumadijsko-vojvođanskim dijalektom ekavskog izgovora. I pored zabrana da se Karadžićeva reformisana ćirilica upotrebljava, neformalna pobeda ostvarena je 1847. godine, a poslednja zvanična zabrana ukinuta je 1868. godine, četiri godine nakon njegove smrti. Karadžić je Srbima ostavio standardizovan srpski jezik kao osnovni identitetski kriterijum, smatrajući da je srpski jezik samo onaj kojim govori srpski narod bez obzira na razlike u veri i mestu stanovanja. Konvergentni razvoj književnog jezika Srba i Hrvata predstavljao je izuzetak, s obzirom na to da je u XIX i XX veku postojala tendencija povećanja broja književnih jezika. Stvaranje zajedničke države 1918. godine doprinelo je ujednačavanju književnog stila i stručne terminologije, ali imalo je i negativne rezultate. Opšta tmurna klima u međuratnim epohama nije zaobišla ni jezik koji se nazivao srpskohrvatski književni jezik. Raspadom Jugoslavije nestalo je jezičko i pravopisno jedinstvo četiri istojezične republike. Nakon izdvajanja hrvatskog jezika, formirale su se još dve jezičke varijante novoštokavske osnove: bošnjačka i crnogorska, na koje smo se ukratko osvrnuli.

⁶⁵ Пипер, П.: Лингвистичка славистика : студије и чланци. Београд: Славистичко друштво Србије, 2014, s.104-107.

KATARÍNA ŽEŇUCHOVÁ*

Vybrané aspekty rozvoja slovenskej etnolingvistiky na pozadí rusko-bulharsko-slovenskej spolupráce¹

ŽEŇUCHOVÁ, K.: Chosen Aspects of Slovakian Ethnolinguistic Development in the Background of Russian-Slovakian-Bulgarian Cooperation. *Slavica Slovaca*, 53, 2018, No 2, pp 174-180 (Bratislava).

The paper describes the present state of ethnolinguistic research in Slovakia and on the example of Russian-Slovakian-Bulgarian cooperation suggests possibilities to enable research in this scientific pursuit. The report sheds light on current goals and results of international collaboration of Jan Stanislav Institute of Slavistics of the Slovak Academy of Sciences, Institute of Slavic Studies of the Russian Academy of Sciences and Institute for Bulgarian Language of the Bulgarian Academy of Sciences.

National Culture, National Language, Ethnolinguistics, Linguistic Picture of the World, Russia, Bulgaria, Slavic Ethnolinguistics.

V príspevku venujeme pozornosť aktuálnemu stavu rozvíjajúcich sa etnolingvistických výskumov v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV v Bratislave na príklade bilaterálnej bulharsko-slovenskej a trilaterálnej rusko-slovensko-bulharskej spolupráce. Poukazujeme tak na potreby i možnosti zintenzívniť výskum aj v rámci tohto vedecko-výskumného smerovania. Predložený prehľad aktuálnych zámerov i doterajších výsledkov medzinárodnej spolupráce v rámci projektovej činnosti charakterizujú najmä vybrané výskumné témy, ktorým sa venujú tri spolupracujúce inštitúcie v oblasti etnolingvistického výskumu – Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV, Ústavu slavianovedenia Ruskej akadémie vied a Ústavu bulharského jazyka Ľubomíra Andrejčina Bulharskej akadémie vied.

Etnolingvistika zahŕňa do svojej výskumnej paradigmy jazyk, ktorý vníma nielen ako nástroj dorozumievania, ale ako širší kultúrny fenomén. Ide o špecifický prístup k výskumu jazyka, ktorý kladie dôraz najmä na vzťah národného jazyka s národnou kultúrou. Na základe tohto prístupu možno bližšie spoznať jazykový obraz sveta v úzkom spojení s národno-kultúrnymi princípmi, ktoré utvárali každé spoločenstvo. Jazykový obraz sveta je zložený ako mozaika pojmových metafor, kategórií a konceptov. Lingvistický rozmer tohto interdisciplinárneho výskumu je spojený predovšetkým s antropocentrickým a etnocentrickým charakterom jazyka nielen ako nástroja na komunikáciu, ale najmä ako výsledok myslenia a jej realizácie v reči. Pri takto založenom výskume možno osvetliť aj celý rad špecifických prvkov v jednotlivých národných kultúrach, ktoré sú v tesnom spojení s tradičným každodenným hospodárskym, historicko-spoločenským, kultúrnym a duchovným prostredím.

Jazyk ako kultúrny fenomén a nástroj komunikácie sa uplatňuje v každom národnom kontexte v jednote s tradičnou duchovnou kultúrou (obyčaje, obrady, povera, slovesný folklór) i so všetkými objektmi a zložkami materiálnej kultúry. Moderné etnolingvistické výskumy do istej miery pracujú aj so širšie ponímaným predmetom etnolingvistiky, pričom za východisko nepokladajú

* Doc. Mgr. Katarína Žeňuchová, PhD., Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Dúbravská cesta 9, 84104 Bratislava.

¹ Príspevok je výsledkom riešenia projektu VEGA *Stav a perspektívy etnolingvistického výskumu na Slovensku/ State and Prospects of Ethnolinguistic Research in Slovakia* (VEGA 2/0045/2017-2020) a projektu ERA.Net.RUS Plus *Linguistic and Ethnocultural Dynamics of Traditional and Non-traditional Values in the Slavic World* (RUS_ST2017- 472).

iba tradičnú ľudovú kultúru a jazyk. Do popredia kladú pojem „jazykový obraz sveta“. Obsahové naplnenie tohto pojmu sa teda neobmedzuje len na komunikáciu a výskum textov pochádzajúcich z folklórneho prostredia, ale intenzívne presahuje do komunikačného priestoru jednotlivých rovín jazyka zo synchronného i diachrónneho hľadiska. Predmet etnolingvistiky sa preto neobmedzuje iba na ľudový jazyk, folklór či ľudovú kultúru, ale zahŕňa jednotlivé variety národného jazyka, spisovnú (kodifikovanú) podobu jazyka nevynímajúc.²

Napriek širokému a mnohoaspektovému záberu etnolingvistického výskumu táto vedná disciplína na Slovensku nemá dlhú tradíciu. V iných slovanských krajinách, ktoré sa intenzívne venujú slavistickému výskumu, sa etnolingvistický výskum uplatňuje nielen ako metóda kognitívnej vedy, ale práve prostredníctvom metodológie synchronno-diachrónnej povahy aj ako porovnávací výskum jazykov a kultúr v kontexte ich vývinových etáp, najmä v kontexte komparatívnej jazykovedy. Etnolingvistika má takto rozvinutú a bohatú tradíciu predovšetkým v dvoch významných vedeckých centrách – v Rusku a v Poľsku. Významné etnolingvistické centrum sa konštituovalo aj v Bulharsku, v Bielorusku, v Srbsku i na Ukrajine. Významné výsledky prináša lublinská etnolingvistická škola vedená Jerzym Bartmińským, ktorá sa sústreďuje najmä na kognitívny etnolingvistický výskum presahujúci rámec ľudového jazyka a ľudovej kultúry. Bádania sofijského centra etnolingvistických štúdií pod vedením Márie Kitanovovej sa zameriavajú prevažne na etnolingvistiku ľudovej terminológie a hodnotových konceptov kultúry.³

Etnolingvistický výskumný záber vychádza z dvoch základných postulátov, ktoré sformuloval Nikita Iljič Tolstoj: ide o zachovanie všeslovanského rozmeru a jednoty jazyka a kultúry, čo v samom principiálnom bode znamená vnímať a interpretovať jazyk (nástroj komunikácie) ako kľúč (prostriedok), pomocou ktorého sa možno priblížiť k poznaniu človeka a jeho nazeraniu na seba samého i na jeho úlohu a miesto v systéme spoločnosti či pri budovaní vlastnej osobnostnej, spoločenskej, miestnej, národnej, kultúrnej, konfesionalnej identity a ďalších stereotypov individuálnej, regionálnej, národnej či širšej nadnárodnej (európskej, globálnej) povahy. Metodologické postupy systematického etnolingvistického výskumu sformulované akademikom Nikitom Iljičom Tolstojom položili základy ruskej etnolingvistickej školy. Ruská etnolingvistická škola sa venuje problematike rekonštrukcie staroslovanskej duchovnej kultúry na základe jazykových prvkov, folklóru, náboženských predstáv a obradov, zaoberá sa otázkami symbolickosti jazyka a kultúrnych kódov a kategórií.⁴ Rusí etnolingvisti sa venujú rozličným oblastiam duchovnej kultúry: kalendárna a rodinná obradová tradícia, démonológia, symbolika rastlín, živočíchov a ďalšie témy, ktoré možno skúmať nielen v hraniciach jedného jazyka, národa či kultúry, ale v celom spektre slovanských i neslovanských jazykov tvoriacich rozličné areály, napr. karpatský, ktorý sa dotýka aj Slovenska, ďalej je to balkánsky, južnoslovanský, východoslovanský, západoslovanský a pod. K výsledkom takmer tridsaťročnej práce moskovskej etnolingvistickej školy, na ktorej sa podieľali nielen celé tímy výskumníkov, ale aj archivárov či redaktorov sú popri iných čiastkových prácach a špeciálnych monografiách zahrnuté aj v päťzväzkovej encyklopédii *Славянские древности*.⁵ Ide o prvé encyklopedické dielo o tradičnej duchovnej kultúre všetkých slovanských národov v historickom vývine dvoch tisícročí, kde sú predstavené významné kultúrne koncepty, obradové reálie, sviatky, postavy, obyčaje, zvyky a na základe kontrastívnej analýzy sa poukazuje na spoločné znaky i rozdielnosti v slovanských

² Bartmiński, J.: Jazyk v kontextu kultury. Dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky. Preklad Irena Vaňková. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2016, s. 33.

³ Китанова, М.: Етнолингвистиката на границата между две столетия. In: Slavica Slovaca, 2015, roč. 50, č. 2, s. 103-115.

⁴ O základných pojmov a metódach ruskej etnolingvistickej školy pozri prácu: Толстой, Н. И. – Толстая, С. М.: Славянская этнолингвистика. Вопросы теории. Москва: Институт славяноведения РАН, 2013. 240 с.

⁵ Славянские древности. Этнолингвистический словарь. Том 1-5. Москва: Международные отношения, 1995, 1999, 2004, 2009, 2012. 584 с., 702 с., 704 с., 656 с., 736 с.

kultúrach. Pozornosť sa v tomto encyklopedickom či slovníkovom diele sústreďuje na rekonštrukciu obrazu tradičnej kultúry všetkých slovanských národov. Pri štúdiu tohto diela sa ukazuje, že niektoré javy slovenskej tradičnej kultúry nie sú úplne zastúpené. Hoci na Slovensku máme množstvo zozbieraného slovenského pramenného materiálu, ktorý je uložený v slovenských rukopisných archívnych zbierkach písomností, či materiály zhromaždené pre potreby a vznik slovníkových diel slovenského jazyka, nie sú systematicky vyexcerpované a spracované na ich ďalší etnolingvistický výskum. Na Slovensku absentuje aj kompletný *Slovník slovenských nářečí*, neexistujú ani iné tematické slovníky, ktoré by sa venovali vybranej oblasti kultúry, napr. mytologickým či démonologickým predstavám. Kým v oblasti slovenskej lexikografie už od 60. rokov minulého storočia vznikol celý rad encyklopedických prác i špeciálnych monografií, v slovenskom vedeckom prostredí nám práce tohto typu absentujú.⁶

Aj podnetné teoretické a metodologické inšpirácie opierajúce sa o nielen o staršie pramene folklórnej a etnografickej povahy, ale aj súčasné terénne výskumy predovšetkým ruských etnolingvistiek na Slovensku, nabádajú slovenských výskumníkov venovať zvýšenú pozornosť otázkam etnolingvistiky.⁷

Niektoré oblasti slovenskej tradičnej kultúry, ktoré spadajú aj do výskumného obzoru etnolingvistov, sa na Slovensku podarilo spracovať v niekoľkých encyklopedických prácach, napríklad v dvojzväzkovej *Encyklopédii ľudovej kultúry Slovenska*⁸ (Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska I, II 1995) či v encyklopedickej práci *Slovensko*,⁹ ktoré majú skôr všeobecný charakter a nepokrývajú všetky oblasti národnej kultúry.

Výskum tradičnej ľudovej kultúry na Slovensku sa sústreďoval predovšetkým v Národopisnom ústave, neskôr v Ústave etnológie SAV, kde sa nachádza aj archív zápisov z terénnych výskumov realizovaných za ostatných 60 rokov; kartotéka k slovenským nárečiam či historickej lexike a etymologickým výskumom sa nachádza v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV. Veľa cenných informácií o ľudovej terminológii a pomenovaniach javov tradičnej ľudovej kultúry poskytuje aj *Etnografický atlas Slovenska*, na ktorom participovali etnografi, jazykovedci a folkloristi.¹⁰ Dôležitým v tomto kontexte je *Atlas slovenského jazyka*, ktorý vznikol vďaka kolektívu jazykovedcov pod vedením Jozefa Štolca,¹¹ či už spomínaný *Slovník slovenských nářečí* (vyšli doposiaľ dva zväzky spracovávajúce lexiku slovenských nárečí od písmena A po P)¹² i *Historický slovník slovenského jazyka*, ktorý zahŕňa lexikálny materiál z predpisovného obdobia slovenčiny.¹³

Popri súčasných slovníkových prácach vzácny materiál poskytujú staršie slovenské slovníky zo 17. a 18. storočia z predpisovného i spisovného obdobia, kde je zachytená tá časť lexikálneho

⁶ Славянская этнолингвистика. Библиография. Изд. 4-е. Москва: Индрик, 2013. 240 с.

⁷ Treba pripomenúť, že etnolingvisticky orientovaný výskum slovenskej kultúry realizovali zahraniční etnolingvisti. Jedna z najstarších prác zahraničnej etnolingvistiky je kandidátska dizertačná práca bieloruskej autorky N. I. Zajcevej (Зайцева, Н. И.): Мифологическая лексика в чешском и словацком языках. Кандидатская диссертация. Минск 1978.). Spomeňme i výskumy ruskej etnolingvistiky Maríny Valencovovej, Eleny Uzeňovovej, Marfy Tolstej, Valerie Kolosovovej (Колосова, В. «Медвежи» растения в словацком языке. Slavica Slovaca, 49, № 1, 31-36.) či bieloruských etnolingvistiek Tatiany Volodzinovej a Inny Švedovej. Vo svojich prácach sa opierajú o pramenný materiál, ktorý pochádza z ich vlastných terénnych výskumov, alebo čerpajú zo starších folkloristických a etnografických, prípadne lingvistických prameňov. V roku 2016 vyšla v Moskve monografická práca Maríny Valencovovej venovaná ľudovému kalendáru Čechov a Slovákov (Валенцова, М. М. Народный календарь чехов и словаков. Этнолингвистический аспект. Москва, Издательство Индрик).

⁸ Botík, J. – Slavkovský, P. (eds.): Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. 1. Bratislava: Veda 1995. 484; Botík, J. – Slavkovský, P. (eds.): Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. 2. Bratislava: Veda 1995. 448 s.

⁹ Slovensko. Ľud. 2. časť. Ved. red. Božena Filová a Ján Mjartan. Bratislava: Obzor, 1975. 1217 s.

¹⁰ Etnografický atlas Slovenska. Bratislava: Etnografický ústav SAV, Slovenská kartografia 1990. 124 s.

¹¹ Atlas slovenského jazyka. 1.-4. zväzok. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1968-1984.

¹² Slovník slovenských nářečí. 1. a 2. zväzok. Ved. red. Ivor Ripka. Bratislava: Veda vydavateľstvo SAV, 1994, 2006. 933 s., 1065 s.

¹³ Historický slovník slovenského jazyka, 1.-7. zv., Bratislava: Veda vydavateľstvo SAV, 1991–2008.

materiálu, ktorá je charakteristická pre konkrétny nárečový región či tematickú oblasť.¹⁴ Spomenieme najstaršie slovníky, ktorých autormi sú F. Buľovský, R. Hadbavný, J. Lyczei, M. Pankl.¹⁵ Aj v súvislosti s vydávaním českých slovníkov v 18. a 19. storočí prichádzali na Slovensko českí vzdelanci, ktorí prejavili záujem o slovenskú nárečovú lexiku. Osvietenec Š. Leška zbieral slovenské nárečové slová ako doplnky k slovníkom K. I. Thama a F. B. Tomsu; časť zozbieraného lexikálneho fondu Š. Lešku potom využili J. Dobrovský, J. Jungmann a J. Palkovič.¹⁶ Aj Palkovičov česko-nemecko-latinský slovník (1820-1821) zachytáva mnohé nárečové slová, najmä gemerské, mnohé z nich sú presne lokalizované.¹⁷ V rukopise zostali doplnky k Tomsovmu slovníku, ktoré zostavil Juraj Ribay. Ribayov rukopisný slovník *Idioticon Slovacicum* z roku 1807 (okolo 14 700 slov) možno pokladať za prvý slovenský nárečový slovník.¹⁸ Na vydanie ho pripravil Miroslav Dudok v roku 2017,¹⁹ Obsahuje nárečové výrazy a frazeológiu z bánovských, južnostredoslovenských a iných slovenských nárečí (Orava, Gemer, Turiec). Osobitnú pozornosť venoval J. Ribay aj slovnéj zásobe v oblasti hmotnej kultúry Slovákov, najmä ľudového odevu.²⁰

V roku 1896 dokončil Ľudovít Rizner (prepis druhej verzie je z roku 1913) rozsiahly nárečový slovník – *Dialektický slovník bošácky*. Ľudovít Rizner pri svojich široko koncipovaných výskumoch v Bošáckej doline získal množstvo materiálu z pomerne malej oblasti západoslovenských dolnotrenčianskych nárečí. Autor pripravil dve verzie slovníka – prvá je z roku 1896 (726 strán), druhá rozšírená verzia pochádza z roku 1913 (949 strán). Dielo Ľudovíta Riznera napokon nevyšlo ani v jednom slovenskom či českom vydavateľstve. Poskytuje však bohatý materiál pre etnolingvistický výskum, lebo Ľ. Rizner sa pri jednotlivých lexémach snažil zapísať aj kontextové informácie, ktoré dopĺňujú a spresňujú význam zapísaných lexém. K lexémam spojeným napríklad s magickými obradmi, ľudovým liečením, poverami a pod., pripája aj ďalšie kontexty, uvádza zarietkacie formuly, frazémy, ale aj folklórne rozprávania.²¹ Prvú verziu slovníka dokonca sám autor uvádza s podtitulom *Slovník dialektický, obsahující slova, idiomatizmy, frázy, přísloví, porekadla, prirovnání, hádky, povery, čary, obyčaje, hry a přezviská obyvatelův na Bošáckej doline počuté*. Pri hesle *baba* napríklad uvádza popri všetkých významoch aj frazémy s týmto slovom a pripája opis ľudovej hry na „slepú babu“: *Hra táto prevádza sa v dajakej miestnosti. Prvou „slepu babou“ je ten lebo tá, na koho los padne. Dieťaťu tomu ručníkom zaviažu sa oči, a tak*

¹⁴ Žeňuchová, K.: Stav a perspektívy etnolingvistického výskumu na Slovensku. In: Žeňuchová, K. – Китанова, М. – Жеңуш, Р. (eds): *Язык и культура в славянских взаимосвязях. Зо славянской этнолингвистики*. Bratislava – Sofia: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при БАН, Slovenský komitét slavistov, Veľvyslanectvo Bulharskej republiky v Slovenskej republike, 2017, c. 14-16.

¹⁵ O tom pozri Palkovič, K.: Z dejín slovenskej dialektológie. In: Slovenská reč, 1993, roč. 58, č. 5, s. 261; Palkovič, K.: Slovenské nárečia. Príručka pre terénny výskum. Banská Bystrica: Krajské osvetové stredisko, 1981. 144 s.; Hayeková, M.: Dejiny slovenských slovníkov do roku 1945. Bratislava: Univerzita Komenského, 1979. 256 s.

¹⁶ Laciok, M.: K jazykovednému dielu Štefana Lešku a jeho vzťahu k slovenčine. In: Slovenská reč, 1968, roč. 33, s. 235-238.

¹⁷ Palkovič, K.: Miesto Juraja Palkoviča vo vývine slovenskej lexikografie. In: Juraj Palkovič. Materiály z celoslovenskej vedeckej konferencie o jeho živote a diele dňa 28. februára 1969 v Rimavskej Sobote pri príležitosti 200. výročia narodenia. Red. J. Bolfík. Bratislava: Obzor 1971, s. 75-88.

¹⁸ Ribay, J.: *Idioticon Slovacicum*, voces Bohemis au plane non, aut alio sensu usitatas, circiter 14 700 complectens (rkp. z r. 1807-1808). Prvé podrobné informácie o rukopise priniesol Blanár, V.: Ribayov *Idioticon Slovacicum*. In: Jazykovedné štúdie. IX. Dejiny a dialektológia. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1966, s. 91-112. O frazeológii v Ribayovom slovníku pozri Skladaný, J.: Frazeológia v Ribayovom *Idiotikone*. In: Kultúra slova, 1994, roč. 28, č. 3, s. 151-155; Dudok, M. – Kovačka, M. (eds): Juraj Ribay. 1754-1812. Život, dielo, doba. Zborník prác z medzinárodnej konferencie, ktorá bola 9. júna 2004 v Bratislave. Martin: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Slovenská národná knižnica – Národný bibliografický ústav, 2007. 115 s.

¹⁹ Dudok, M.: Ribayov *Idiotikon*. Ed. Miroslav Dudok. Báčsky Petrovec : Slovenské vydavateľské centrum, Petrovaradin : Futura. 210 s.

²⁰ Urbancová, V.: Počiatky slovenskej etnografie. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1970. 388 s.

²¹ Rizner, Ľ.: Povery a čary z Bošáckej doliny. Orol IV, 1874, 317

musí ostatných hľadať. Keď niekoho, obyčajne dajakou paličkou namatá a uhádne jeho meno, vtedy ostane „slepu babou“ nájdený.²² Pri hesle *duch, duša* Ľ. Rizner uvádza aj tento text: „Duše zjavujú sa v rozličných spôsoboch, ale iba na okamženie, a zase zmiznú. Duše nekrstených dietok „nedokrščať“ zjavujú sa jako „svetlonosi“, svetom sa potlkajú, túlajú. Duša „hriechov zbavená“ zjavuje sa v podobe bielej holubice, duša hriešnikova, zločincova v podobe čierneho havrana.“²³ Materiálovým zdrojom etnolingvistických výskumov sú nielen čisto lingvistické údaje, ale aj mimolingvistické aspekty, preto Riznerove slovníky pokladáme za bohatý a doposiaľ takto nevyužitý prameň pre slovenských etnolingvistov.²⁴

V súvislosti s vydávaním prameňov slovesného folklóru treba povedať, že mnohé rukopisné zbierky folklórnych textov, máme tu na mysli napríklad aj zbery slovenských dialektológov z prelomu 19. a 20. storočia i novšie dialektologické zápisy, ktoré možno dobre využiť pri folkloristických a etnolingvistických výskumoch, sú nespracované a nedostupné. Až po vyše storočí vyšiel v roku 2014 kompletný súbor nárečových zápisov Samuela Cambela²⁵, v rukopisných pozostalostiach sa opatrujú aj pozostalosti F. Šujanského, J. Banáryho, J. Fedáka či M. Dindoša a i. Pokladáme za veľmi užitočné, že sa v posledných rokoch venuje pozornosť aj hlbšiemu a detailnejšiemu prieniku do redakčnej praxe romantických zberateľov ľudových rozprávok.²⁶

Už v roku 2015 sa v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV začala realizovať spolupráca s Ústavom bulharského jazyka Ľubomíra Andrejčína BAV zameraná na komparatívny výskum modelov národnej kultúry Bulharov a Slovákov. Prioritne sa tento komparatívny výskum zameraný modely kultúrnych dominancií v bulharskom a slovenskom jazyku sústreďujú na skúmanie fragmentov ľudovej kultúry z oblastí kalendára, rodinného rituálneho cyklu a demonológie či ľudovej terminológie. Do vytvoreného výskumného modelu – matrice, riešitelia dopĺňajú zozbieraný jazykový materiál z oboch jazykov. Matričná prezentácia fragmentov z oboch ľudových kultúr načrtáva kultúrne dominanty, ktoré sú špecifické pre bulharské a slovenské kultúrne a jazykové prostredie. V rámci riešenia tohto výskumného okruhu sa uskutočnilo niekoľko pobytov bulharských kolegov na Slovensku a Slovákov v Bulharsku. Treba spomenúť aj prvé výsledky rozvíjajúcej sa spolupráce. Na stránkach časopisu *Slavica Slovaca* bola publikovaná prehľadová štúdia zhrňujúca metodologické prístupy etnolingvistických škôl, ktorej autorkou je Mária Kitanova, vedúca oddelenia etnolingvistiky v Ústave bulharského jazyka Ľubomíra Andrejčína.²⁷

V kontexte výsledkov slovensko-bulharskej spolupráce zohrala dôležitú úlohu i medzinárodná vedecká konferencia *Jazyk a kultúra v slovanských súvislostiach* (Bratislava 5. – 7. októbra 2016), kde vystúpili slovenskí, bulharskí, ruskí, ukrajinskí, bieloruskí a poľskí bádatelia a prezentovali aktuálny prehľad výsledkov výskumu jazykového obrazu sveta v slovanskej duchovnej kultúre. Referáty spracované do podoby vedeckých štúdií boli publikované v monotematickom knižnom súbore *Jazyk a kultúra v slovanských súvislostiach. Zo slovanskej etnolingvistiky*. (editori: K. Žeňuchová, M. Kitanova, P. Žeňuch. Bratislava – Sofia: Slavistický ústav Jána Stanislava – Slovenský komitét slavistov – Veľvyslanectvo Bulharskej republiky v Slovenskej republike – Institut za bălgarski ezik „Prof. Ľubomir Andrejčin“ pri BAN, 2017). Súbor štúdií autorov zo Slovenska, Bulharska, Poľska,

²² LA SNK v Martine, signatúra C 992, s. 7 (podľa pôvodnej paginácie rukopisu)

²³ LA SNK v Martine, signatúra C 992, s. 90 (podľa pôvodnej paginácie rukopisu)

²⁴ O Riznerovom nárečovom slovníku pozri Ripka, I.: Ľudovít V. Rizner a jeho Bošacky nárečový slovník. In: Slovenská reč, 1972, roč. 38, č. 6, s. 340-348.

²⁵ Žeňuchová, K.: Zbierka ľudovej prózy Samuela Cambela. Prameň k výskumu rozprávačskej tradície na Slovensku. Bratislava, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Slovenský komitét slavistov, 464 s.

²⁶ Pácalová, J.: Codexy tisoenské. K prameňom slovenských rozprávok. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Ústav slovenskej literatúry SAV, 2015, 224 s.; Pácalová, J.: Rozprávky Janka Rimavského. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Ústav slovenskej literatúry SAV, 2015, 336 s.

²⁷ Китанова, М.: Етнолингвистиката на границата между две столетия, с. д., s. 103-115.

Ruska, Bieloruska, Ukrajiny reflektuje aktuálny stav etnolingvistických výskumov v jednotlivých krajinách. Príspevky sú zamerané na komparatívny výskum ľudovej terminológie i na komparatívny výskum jazykového obrazu sveta v slovanskej duchovnej kultúre.²⁸

Od roku 2017 sa v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV rieši projekt *Stav a perspektívy etnolingvistického výskumu na Slovensku/ State and Prospects of Ethnolinguistic Research in Slovakia* (VEGA 2/0045/2017-2020), ktorého cieľom je opísať stav doterajších etnolingvistických výskumov domácich i zahraničných bádateľov zameraných na slovenský národný kontext s osobitným dôrazom na systematizáciu etnografických, folklórnych a lingvistických prameňov, ktoré možno vhodne využiť ako prameň etnolingvistických bádaní. Súčasťou takto postulovanej vedeckovýskumnej úlohy je vytvoriť vedeckú bázu pre systematický výskum duchovnej kultúry Slovenska vo vzťahu k ostatným slovanským jazykom a kultúram, ktoré sa podieľajú na formovaní jazykového obrazu sveta v karpatskom areáli.

Osobitnú zložku projektu tvorí opis vybraných sémantických polí z okruhu duchovnej kultúry, identifikácia podobných i rozdielnych významov lexém – termínov, napr. z okruhu pomenovaní javov a predmetov duchovnej i hmotnej ľudovej kultúry v rámci slovanského sveta. Tie sú zachované predovšetkým v nárečovom prostredí. V tejto súvislosti sa postupne realizuje aj systematický výskum už zhromaždených starších textov, nárečových prameňov (ide o zbierky naratívnych folklórnych textov, dialektologické dotazníky, rukopisné lingvistické pramene od takých zberateľov, ako je napr. Ľ. Rizner, F. Šujanský, H. Stripskij a i.), ktoré sú uložené v pamäťových inštitúciách doma i v zahraničí.

Takto naplánovaný projekt samozrejme nemôže priniesť výsledky syntetizujúceho charakteru; vnímame ho skôr ako začiatok dlhodobého výskumného zámeru s cieľom zaradiť naše pracovisko do siete medzinárodnej spolupráce a utvoriť tak užšiu spoluprácu s centrami slovanských etnolingvistických škôl v Európe. Na spomínané dva výskumné úlohy nadväzuje od roku 2018 spolupráca vedcov z troch slovanských krajín – z Ruska, Bulharska a Slovenska zastrešená v projekte *ERA.Net.Rus Plus* pod názvom *Hodnoty slovanského sveta: Lingvistická a etnokultúrna dynamika / Ценности славянского мира: Лингвистическая и этнокультурная динамика/ Linguistic and Ethnocultural Dynamics of Traditional and Non-traditional Values in the Slavic World* (webová stránka projektu: <https://www.slavicvalues.com>). Riešiteľský kolektív tvoria 15 riešitelia – jazykovedci, folkloristi, kultúrnych antropológovia a historici z troch krajín, ktorí sú pracovníkmi Ústavu slavjanovedenia Ruskej akadémie vied (Институт славяноведения РАН, Москва, Россия), Ústavu bulharského jazyka BAN (Институт за български език на Българската академия на науките, София, България) a Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV. Cieľom projektu je opísať a definovať hierarchiu tradičných a netradičných hodnôt a objasniť príčiny nerovnomernej jazykovej a etnokultúrnej dynamiky v slovanských krajinách (Rusko, Bulharsko, Slovensko s uvedením paralel v Srbsku, Macedónsku a v Čechách). Materiálovou bazou plánovaného výskumu sú jazykové, etnografické, folklórne a literárne pramene 14.-21. storočia. Výskumný tím sústreďuje pozornosť jednak na výskum globálnych hodnôt, akými sú napríklad *kultúrne dedičstvo* či *slovanská vzájomnosť* v rozličných krajinách a v rozličných historických obdobiach, ale aj vzťah ku tradičným všeludským hodnotám: vojna a mier, láska, rodina, zdravie, práca, príroda, duša a pod.

Slovenský tím (Ľ. Gábor, S. Vašíčková, Ľ. Wilšínská, K. Žeňuchová, P. Žeňuch) sa venuje najmä výskumu cyrilských rukopisných prameňov slovenskej proveniencie a výskumu hod-

²⁸ Riešitelia projektu publikačne prispeli: Žeňuch, P.: Paraliturgická pieseň a prostopiniye v kontexte byzantsko-slovanskej tradície na Slovensku: etnicko-konfesionálny a etnolingvistický pohľad (s. 229-245); Žeňuchová, K.: Stav a perspektívy etnolingvistického výskumu na Slovensku (s. 11-18); Košková, M.: Príbuzenská terminológia v kontexte bulharsko-slovenského diachrónneho výskumu (s. 61-74). Súbor štúdií obsahuje i etnolingvisticky zamerané štúdie pracovníkov Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV, ktorí neboli členmi riešiteľského kolektívu bilaterálneho grantového projektu: Doruľa, J.: Niekoľko údajov o vzniku, vývine a významoch pomenovaní Rusín, Rusnák a Ukrajina (s. 195-214) a Vašíčková, S.: Cyrilské rukopisy karpatskej proveniencie ako zdroj etnolingvistického výskumu (s. 271-276).

notových axiém v textoch folklórnej a literárnej proveniencie z etnolingvistickej a etnokultúrnej perspektívy s prihliadnutím na metodiku a teoretické východiská moskovskej a sofijskej etnolingvistickej tradície. V dňoch 21.11. – 22.11. 2018 sa v Ústave bulharského jazyka L. Andrejčina BAV uskutočnilo pracovné stretnutie riešiteľov projektu, na ktorom sa prezentovali najnovšie výsledky z oblasti etnolingvistiky na výskumnom projekte. Riešitelia projektu zo Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV prednesú príspevky: Gábor, L.: *Projekcia významov a funkcií rituálnych nápojov u Slovanov v literárnych prameňoch*; Вашичкова, С.: *Традиционные ценности карпаторусов и их отражение в гомилетической традиции Мукачевской епархии в XVII – XVIII вв.*; Wilšinská, L.: *Mníšsky život na rozhraní latinského a byzantského slovanstva v kontexte jeho tradičných hodnôt. Historicko-kultúrny pohľad*; Žeňuch, P.: *Odraz etnokultúrnych procesov v paraliturgickej duchovnej kultúre východnej cirkvi pod Karpatmi v 18. storočí*; Žeňuchová, K.: *Axiologický aspekt pomenovaní chorôb v cyrilskom rukopisnom liečebníku*. Ukázalo, že tradičné hodnoty zohrávajú dôležitú rolu v systéme slovanskej i európskej duchovnej kultúry. Tradičné hodnoty sa spájajú s kultúrnym dedičstvom, sú výsledkom kultúrneho myslenia človeka v kontexte s kultivovaním a rozvojom civilizácie. Hodnotový systém spoločenstva predstavuje poznávanie miesta človeka v štruktúre každodennosti a prostredníctvom zabezpečenia kontinuity umožňuje udržateľnosť hodnôt opierajúcich sa o univerzálne kategórie života, lásky, identity a synergie jazykov a kultúr. Prostredníctvom výskumu tohto hodnotového systému v rozličných sférach jazyka, či už ide o jazykový obraz sveta utváraný prostredníctvom mytologických, religióznych alebo aj konfesionálnych symbolov a stereotypov. Neoddeliteľnú zložku tohto systému tvorí obsahová štruktúra, ktorá je pre poznanie európskeho kultúrneho prostredia utvorená v slovanskom jazykovom priestore. Je zároveň zdrojom i východiskom poznania európskej identity prostredníctvom slovanskej terminológie, lexiky a sémantiky jednotlivých výrazov, v ktorých sa odráža pluralita i progresívnosť kultúrneho myslenia. Takýto súhrn pomenovaní a významov predstavuje dôležitý a nezmazateľný vklad do systému slovanského kultúrneho dedičstva Európy, v ktorej Slovania spolu s ostatnými európskymi národmi a kultúrami sformovali základné duchovné a ideové princípy a hodnoty, bez ktorých by európska kultúra a civilizácie nemohla prežiť.

Zámery i výsledky výskumov realizovaných v rámci projektov zameraných na slovenskú etnolingvistiku boli prezentované aj na 16. medzinárodnom zjazde slavistov v Belehrade,²⁹ kde prebehlo aj rokovanie Komisie pre slovanskú etnolingvistiku pri Medzinárodnom komitáte slavistov, na ktorom sa zdôraznila potreba systematického komparatívneho a synergického výskumu etnolingvisticky zameraných jazykovedných a kulturologických tematických a výskumných okruhov, lebo prinášajú dôležité výsledky o formovaní kultúrnej identity utvoreného práve vďaka jazykovému obrazu sveta, ktorého výslednicou sú jednotlivé národné a kultúrne spoločenstvá. Do systému tohto jazykového obrazu európskej i globálnej kultúry a civilizácie patrí aj slovenský jazykový a kultúrno-historický horizont, keďže sa na jeho vzniku kontinuálne a aktívne spolupodieľa.

²⁹ Žeňuchová, K.: Cyrilské liečiteľské príručky z 18. storočia (etnolingvistická analýza pomenovaní chorôb). *Slavica Slovaca*, 53, № 3-4, 64-74.

SVETLANA VAŠÍČKOVÁ*

Cyrilské písomníctvo na Slovensku do konca 18. storočia Protokol z verejnej oponentúry projektu APVV-14-0029 medzinárodným panelom odborníkov

VAŠÍČKOVÁ, S.: Cyrillic Literature in Slovakia Until the End of the 18th Century. Protocol from the Public Oppenency of the Project APVV-14-0029 by the International Expert Panel. *Slavica Slovaca*, 53, 2018, No. 2, pp 181-185 (Bratislava).

This paper provides basic information from the systematic and integrated research of the Cyrillic literature in Slovakia until the end of the 18th century with an emphasis on participation of the Slovak language and cultural horizons. The paper documents the progress of the project results opposing by the International expert panel.

Cyrillic literature, Slovakia, written culture, APVV project results, public opponency.

V dňoch 23.-27. októbra 2018 sa v Košiciach uskutočnila konferencia k projektu APVV „Cyrilské písomníctvo na Slovensku do konca 18. storočia“, na ktorej sa riešitelia projektu predniesli výsledky svojich výskumov. Prezentovali v nich najmä nové zistenia, ktoré sa týkali výskumu prameňov a ich interpretácie v kontexte dejín písomnej kultúry na Slovensku. Venovali sa najmä doposiaľ neznámym alebo málo prebádaným písomným prameňom, na príklade ktorých dokladovali stabilitu systému byzantsko-slovanskej tradície v Karpatoch a na východnom Slovensku, ktorá vznikla v kontexte interkonfesionalnej komunikácie v administratívno-právnej koexistencii s latinskou cirkvou v Uhorsku. Peter Žeňuch, zodpovedný riešiteľ projektu, sa vo svojom vystúpení zamerl na viacsepektovosť výkladov o cyrilскеj písomnej kultúre na Slovensku, ktorú treba vnímať ako napojenie sa na cyrilo-metodskú duchovnú kultúru a tradíciu (T. Mrňávek), hoci byzantsko-slovanská tradícia v tomto priestore našla svoje miesto najmä vďaka kolonizácii na valašskom práve, ktorej opätovný silnejší vplyv tu možno doložiť už v 13. storočí. Byzantsko-slovanská tradícia, ako to dokazujú rozličné pramene tak nakoniec našla stabilné uplatnenie aj v prostredí Slovenska, odkiaľ pôvodne vyšla. Svedectvom o vývine a formovaní byzantsko-slovanskej kultúry a tradície na Slovensku sú tak nielen cyrilské písomné pramene, ktoré z jazykového hľadiska i z hľadiska miesta svojho vzniku tvoria súčasť slovenskej kultúry (odráža sa v nich vklad slovenského kultúrneho prostredia i život jeho obyvateľov), ale aj historické doklady, ktoré svedčia o tom, že na budovaní sídlisk na valašskom práve sa zúčastňovalo aj pôvodné domáce, autochtónne slovenské obyvateľstvo.¹ Tieto skutočnosti reflektovali riešitelia projektu z viacerých aspektov, či už išlo o teologický pohľad na právne prostredie byzantskej cirkvi v severovýchodnom Uhorsku (P. Zubko), alebo sa venovali problematike latinskej písomnej kultúry, ktorá reflektovala vývinové a historicko-kultúrne osobitosti byzantskej

* Mgr. Svetlana Vašíčková, PhD., Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 841 04, Bratislava, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava.

¹ O tom pozri napríklad v knižnej práci, ktorá poslúžila aj ako východisko k realizácii projektového výskumu Жеңюх, П.: Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии / Pramene k byzantsko-slovanskej tradícii a kultúre na Slovensku. Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae IV. Roma – Bratislava – Košice: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Pontificio Istituto Orientale Roma – Slovenský komitét slavistov – Centrum spiritualitý Východ-Západ M. Lacka, 2013. 482 s.

cirkvi (S. Zavarský). Dôležitou súčasťou prezentácie boli výsledky výskumov písomných prameňov spätých s kázňovou, edukačnou, apologetickou i monastickou písarskou kultúrou (M. Strýčková, S. Vašíčková, L. Wilšínská, K. Žehuňová). Hudobná liturgická kultúra tvorí osobitný okruh písomných prameňov, ktoré z hľadiska komplexného štúdia byzantskej kultúry na Slovensku predstavuje jedinečný okruh pamiatok (Š. Marínčák, M. Blahunková, rod. Prokipčáková).

Pozvaní hostia z Poľska, Česka, Ruska, Ukrajiny a Bulharska pozorne sledovali prezentované výsledky výskumov a vo svojich vystúpeniach v rámci ohlásenej verejnej oponentúry výsledkov projektu prezentovali svoje hodnotiace stanoviská.

Prof. Mgr. Jaromír Krško, PhD. z Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici poukázal na to, že vedeckovýskumné ciele projektu sa naplnili podľa plánovaného harmonogramu. Zdôraznil najmä odbornú vyváženosť riešiteľského kolektívu a dobré vedeckovýskumné podmienky, ktoré sú dôležitým predpokladom pre vysoko odbornú i obsiahlu publikačnú činnosť riešiteľov. Ocenil najmä interdisciplinárne výskumné zameranie riešiteľského tímu, ktorého jadro tvoria vedeckí pracovníci Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV. V reakcii Peter Žeňuch konštatoval, že projekt patrí k strategickým vedeckovýskumným úlohám pracoviska a dlhodobo sa jeho riešenie pripravovalo. Zdôraznil pritom, že v takom zložení má vedecký kolektív perspektívu pracovať, čo je dôležité najmä pre synergiu výskumov zameraných na byzantskú i latinskú zložku duchovnej kultúry Slovenska.

Prof. Dr. Ihor Zadorožnyj z Mukačevskej štátnej univerzity na Ukrajine sa vyjadril k cieľom výskumu a podotkol, že uskutočnený výskum je potrebný a dôležitý pre súčasnú spoločnosť, lebo poukazuje na spoločné korene duchovnej kultúry Slovanov. Vyzdvihol skutočnosť, že predmetom vedeckého bádania sú najmä tradičné európske a kresťanské hodnoty, nie hodnoty národnostné alebo štátne. Podľa profesora Zadorožného výsledky výskumov vytvorili dobré podmienky pre ďalšie bádanie vo viacerých vedeckých okruhoch, preto by privítal, aby sa na pôde Slovenskej akadémie vied vybudovalo centrum, ktoré okrem základného výskumu prispeje k sieťovaniu vedeckovýskumných pracovísk a jednotlivcov z rozličných štátov Európy i slovanského sveta, ktorí sa venujú problematike riešenej v tomto projekte. Vyzdvihol najmä výskum, ktorý sa dnes už iba veľmi zriedka v takom rozsahu realizuje; ide o výskum starých písomností, liturgickej hudby a pod. V tejto súvislosti poznamenal, že slavistický výskum je proces, ako to ukazuje aj tento projekt, lebo je dôležité nielen uvažovať o stave vecí z hľadiska dejín, ale uvažovať o dejinách z hľadiska aktuálnych vedecko-výskumných procesov, ktoré podmieňujú takýto výskum.

Dr. hab. Ewa Kocójová z Jagelonskej Univerzity v Poľsku zdôraznila dôležitosť zamerania projektu pre hlbšie poznanie kultúrneho dedičstva Karpát. Položila zásadnú otázku, ktorá sa dotýkala zdrojov výskumného materiálu. Zaujímala sa najmä o to, kde sa vyhľadávali pramene, či len v archívoch a knižniciach, alebo sa výskum uskutočnil aj v teréne (na farách, chrámoch, v kláštoroch). Na otázku bezprostredne reagovali riešitelia projektu dokumentáciou výskumov v teréne, ktoré sa uskutočnili pod vedením P. Žeňucha ešte v rokoch 1999-2005, 2007, 2008 v rámci iných čiastkových výskumov. V rámci týchto terénnych výskumov sa podarilo získať okolo 300 rukopisných a tlačných prameňov, ktoré tvoria elektronickú databázu cyrilských i latinských textov uloženú v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV. Táto databáza nevznikla ako výsledok cielenej digitalizácie týchto prameňov, pretože pracovisko nie je pamäťovou inštitúciou. Získané elektronické zdroje vznikli za účelom dokumentácie textov pre ich ďalší výskum. Fotografický materiál v elektronickej podobe neslúži na ich sprístupnenie ani vo forme verejnej databázy. Originálne texty vyfotografovaných materiálov a CD-nosiče s fotografiami dokumentov nie sú majetkom SÚJS SAV, ale sú majetkom inštitúcií (archívov, kde pracovníci realizovali svoj výskum), cirkví a zbierok súkromných osôb, ktoré svoje materiály poskytli Slavistickému ústavu Jána Stanislava SAV za účelom vedeckého výskumu. Túto svoju úlohu ústav plne realizuje výskumom a sprístupňovaním transliterovaných textov v rámci medzinárodnej edície Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae (=MBSLS) zriadenej na tento účel. Doteraz vyšli štyri zväzky tejto edície (2003 – s komentármi v angličtine, 2006 – s komentármi v nemčine, 2009 – s komentármi v taliančine a v roku 2013 – s komentármi v ruštine). V súčasnosti sa pripravujú ďalšie zväzky tejto edície, ktorá verejnosti postupne

v transliterovanej podobe sprístupní aj ostatné dokumenty. Vybrané pamiatky sa v transliterovanej podobe s komentárom publikujú tiež v rámci supplementa časopisu *Slavica Slovaca*, ktoré sú plne k dispozícii v internete. V súčasnosti sa na vydanie pripravuje piaty zväzok edície, ktorý sprístupní najstarší prameň administratívno-právnej povahy, ktorý pripravuje P. Žeňuch, E. Beľakovová a D. Najdenovová v spolupráci so Š. Marinčákom a P. Zubkom. Šiestym zväzkom edície bude vydanie dvoch uglianských rukopisov (pripravuje S. Vašíčková), ktoré významným spôsobom dokumentujú vzťah medzi byzantskou a latinskou duchovnou a konfesiónalnou tradíciou pod Karpatmi.

Práve digitálne kópie zdrojových materiálov sa používajú pri komplexnom výskume prameňov v projekte. Bez nich by sa nemohol uskutočniť nielen výskum paraliturgických piesní, ale ani výskum irmologionovej hudobnej kultúry, ba ani výskum jazyka veriacich byzantsko-slovanského obradu, keďže základným zdrojom a materiálom na štúdiu sú digitálne spracované rukopisné pramene a nahrávky. Mnohé materiály sú podnes uložené aj v ďalších fondoch v knižniciach a archívoch, ktoré sa však nateraz nepodarilo naplniť pre rozličné obštrukcie byrokratického charakteru.

Dr. E. Kocójová (Poľsko) sa zaujímal aj o to, v ktorých archívoch sa uskutočnil výskum a odkiaľ pochádzajú skúmané pamiatky, pričom podotkla, že má informácie zo svojich výskumov, že v 19. storočí na Orave ešte bolo pravoslávne obyvateľstvo. Peter Žeňuch vysvetlil, že programový terénny výskum za účelom zhromažďovania písomných pamiatok sa uskutočnil predovšetkým v gréckokatolíckych farnostiach, ale aj v pravoslávnych chrámoch na východnom Slovensku. Dr. E. Kocójová tiež dodala, že nadväzujúce projektové výskumy by sa mali venovať nielen cyrilскеj písomnej kultúre, ale kultúrnemu dedičstvu všeobecne, keďže v uvedenom období veľmi zaujímavou je oblasť ikonografie chrámov, ktorá odráža naplnenie cyrilo-metodskej misie na Slovensku. Prof. Žeňuch pripomenul, že na Slovensku pôsobí odborník na ikonografiu menom Vladislav Grešlík, ktorý je účastníkom konferencie a na konferencii prezentuje príspevok na túto tému, a doplnil, že Slavistický ústav Jána Stanislava SAV ešte v roku 2012 zorganizoval medzinárodnú vedeckú konferenciu „Jazyk a kultúra na Slovensku v slovanských a neslovanských súvislostiach“, ktorá sa uskutočnila v Michalovciach, a na nej prebehla zaujímavá diskusia medzi V. Grešlikom a B. Puškášovou (Maďarsko) práve v súvislosti s problematikou ikonografického výskumu.²

Prof. Jelena Beľakovová z Ústavu ruskej histórie Ruskej akadémie vied v Moskve poukázala na kultúrne špecifiká skúmaného regiónu, kde sa nezachovali archaické pamiatky, ale zachovali sa pamiatky spojené s náboženskou každodennosťou. Poznamenala, že v súvislosti s ukončením práce nad projektom je nevyhnutné urobiť syntetizujúcu správu. Podotkla, že pre výskumníkov je dôležité stanoviť kritériá, podľa ktorých sa určuje príslušnosť k istému spoločenstvu, spresniť geografické kritériá a terminologické nezrovnalosti a upozornila, že výsledky projektu musia byť sprístupnené pre všetkých záujemcov. Prof. Beľakovová osobitne vyzdvihla pozitívnu stránku vydania nových historických pamiatok, keďže zvyčajne sa vydávajú iba staršie pramene. Výskum kultúry každodennosti, ako v reakcii podotkol P. Žeňuch, tvorí neoddeliteľnú súčasť slavistického bádania, lebo je dôležitý pre poznanie nás samých predovšetkým z hľadiska jazyka, literatúry, dejín, etnolingvistiky a iných oblastí slavistického výskumu. Sám výskum liturgických rukopisov nemôže priniesť také široké poznatky o každodennom živote, ako pamiatky neliturgického žánru. Tieto texty vyšli na úroveň autorskej spisby, sledujeme v nich vplyv ukrajinskej, poľskej, bulharskej kultúry a jazyka, ktorý sa odráža predovšetkým na lexikálnej, morfolologickej a syntaktickej úrovniach textu. Identifikácia takých textov nie je jednoduchá, lebo vyžaduje rozlišovanie sféry použitia pamiatky – liturgická alebo každodenná.

Dr. hab. Jan Stradomski z Jagelonskej univerzity v Krakove prispel k diskusii s názorom, že výsledky projektu nie sú len vedeckým výstupom a výsledkom práce tímu bádateľov, ale aj prezentáciou slovenského kultúrneho dedičstva zaznamenaného cyrilským písmom. Opýtal sa,

² Výsledky tejto diskusie sú publikované v knižnej publikácii z konferencie Žeňuch, P. – Uzeňova, E. – Žeňuchová, K. (eds.): *Jazyk a kultúra na Slovensku v slovanských a neslovanských súvislostiach*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV / Slovenský komitét slavistov / Zemplínske múzeum v Michalovciach / Институт славяноведения Российской академии наук / Кирило-Методиевский научен център към БАН, 2013. 250 s.

či bude korpus textov sprístupnený v internete. Prof. Žeňuch odpovedal, že v rámci podmienok projektu internetové stránky majú povinnú udržateľnosť 5 rokov po skončení projektu, preto výsledky na stránkach cyrslav.sav.sk sa budú aktualizovať. Pripravuje sa aj preklad internetovej stránky do ruského a anglického jazyka. V súvislosti s výskumom poučiteľných evanjelií sa profesor Dr. J. Stradomski zaujímal, či na Slovensku existuje vlastná/osobitná tradícia poučiteľných evanjelií, na čo prof. Žeňuch odpovedal, že už poľská výskumníčka Halyna Čubová (Czuba)³ poukázala na existenciu dvoch smerov rozvoja tohto žánru vo východoslovensko-podkarpatskoruskej tradícii, pričom sa v nich odrážajú aktuálne reálie typické aj pre slovenské obyvateľstvo. Osobitne dôležité je preto poznať napr. aj problematiku vzťahov pravoslávnych, gréckokatolíkov a kalvínov, podmienky a príčiny zavedenia cirkevnej únie a pod. V rukopisoch karpatskej proveniencie spojených so slovenským kultúrnym areálom sa nachádzajú aj zmienky o historických udalostiach, ktoré sa uskutočnili práve v tom regióne, napr. o formovaní národného hnutia, o reformačných i protireformačných aktivitách a i.

Dr. hab. Walerian Bugel (Česko) sa pýtal, či sa podarilo realizovať všetky ciele a zámery projektu, a či sa pri výskumoch našli aj také oblasti, ktoré zostali nepokryté a nedoriešené. V tomto kontexte sa diskutovalo najmä o interdisciplinárnom vedeckovýskumnom zameraní projektu a jednotlivých členov riešiteľského kolektívu, pričom sa zdôraznil fakt, že výskum týchto otázok sa už na začiatku 20. storočia realizoval v Zbore pre výskum Slovenska a Podkarpatskej Rusi pri Slovanskom ústave v Prahe, na ktorý sa podarilo nadviazať najmä výsledkami výskumov, ktoré realizovali členovia riešiteľského tímu v projekte uskutočnenom v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV.

Docentka Dr. Marina Valencovová z Inštitútu slavianovedenia Ruskej akadémie vied v Moskve vyzdvihla význam vedeckých zistení v projekte a poznamenala dôležitosť budovania interdisciplinárne orientovaného vedeckého pracoviska, ktoré môže znamenať aj vznik vedeckej školy, lebo taká škola má význam pre pokračovanie výskumu písomných prameňov. Slavistické pracovisko Slovenskej akadémie vied má pre to všetky predpoklady, lebo ho tvorí mladý a perspektívny vedeckovýskumný tím. Práve interdisciplinárny výskum M. Valencovová ako etnolingvistka pokladá za významný prínos pre rozvoj slavistiky ako vednej disciplíny. Zdôraznila, že interdisciplinárne viacaspektové výskumy uskutočňované v SÚJS SAV sa opierajú o spoločné jadro, ale každý bádateľ skúma osobitné odvetvie, teologické, lingvistické, historické, etnolingvistické atď., čo umožňuje skúmať jednotlivé písomné pramene z viacerých hľadísk. Na záver svojho vystúpenia dodala, že výskum ľudovej Biblie, ako ho realizuje O. Belovová (Moskva),⁴ zatiaľ neobsahuje slovenský materiál, no dúfa, že aj v SÚJS SAV sa nájdu podmienky na realizáciu etnolingvistického výskumu tohto typu. Aj docentka Dr. Elena Uzeňovová (Ruská federácia) sa pridala k ostatným predrečníkom a zdôraznila prínos výskumov zameraných na slovanskú písomnú kultúru a tradíciu, ku ktorým významne prispieva aj realizovaný výskumný projekt Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV. Projekt podľa jej slov má dôležitý dosah aj na výskumy v oblasti modernej karpátológie, ktorej sa v súčasnosti venuje málo pozornosti.

Verejnú oponentúru uzavrel diskusný príspevok docentky dr. Eriky Brtáňovej z Ústavu slovenskej literatúry SAV, v ktorom zdôraznila dôležitosť výskumu literárnej každodennosti a žánrovej rôznorodosti pre literárnu históriu ako vednú disciplínu. Vzhľadom na podmienky distribúcie výsledkov výskumov dodala, že nepredajnosť vydaných knižných titulov v projektových schémach na Slovensku znižuje ich dostupnosť najmä tým záujemcom z širokej odbornej a laickej verejnosti, ktorí sa o takýchto výsledkoch výskumov dozvedajú iba na základe osobných kontaktov, alebo v rámci účasti na takto organizovaných vedeckých konferenciách.

³ Halyna Czuba z Jagelonskej univerzity v Krakove absolvovala trojmesačný študijný pobyt v Bratislave na pôde Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV v r. 2015. V rámci svojho pôsobenia v ústave predniesla prednášku „Książka cyrylicka XVI-XVIII ww. w kontekście interkulturowości regionu Karpackiego”.

⁴ «Народная Библия»: Восточнославянские этимологические легенды. Сост. и коммент. О. В. Беловой. Москва: Индрик 2004. 575 s.

Po verejnej oponentúre k výsledkom riešenia projektu konferencia pokračovala podľa naplánovaného programu. Druhý rokovací deň konferencie otvorila Júlia Dudášová-Kriššáková (Prešov) s príspevkom na tému staroslovienčiny a cirkevnej slovančiny. Elena Beľakovová (Ruská federácia) vo svojom referáte hovorila o šírení cyrilských právnych pamiatok medzi Slovanmi v ranom novoveku. Na jej vystúpenie nadviazala D. Najdenovová (Bulharsko), ktorá zhrnula doterajšie bádanie v oblasti výskumu dejín slovanských právnických prameňov od Veľkej Moravy. Vo svojom vystúpení sa J. Stradomski (Poľsko) venoval poľsko-ruským sporom o histórii a statuse „gréckej viery“ v Karpatoch v 17. storočí. R. Jáger (Banská Bystrica) predstavil pohľad na vzťah vládnej moci a cirkvi na Veľkej Morave. E. Brtánová (Bratislava) prezentovala obraz konfesii a kultúr v katolíckej kázňovej tvorbe na Slovensku v 18. storočí. R. Letz (Bratislava) načrtol aj dnes veľmi aktuálnu tému konfesionalizmu a jeho význam pri formovaní slovenskej kultúry. V príspevku W. Bugela (Česko) odzneli najnovšie výskumy o polemických spisoch M. Andrelu Orosvígovského. J. Krško (Banská Bystrica) hovoril o odraze stredovekých byzantsko-slovanských kultúrnych a jazykových kontaktov na príklade toponým na Slovensku. E. Kocójová (Poľsko) vysvetlila význam architektonického a ikonografického výskumu pre poznanie kultúrneho dedičstva. Svoje výskumy dokumentovala na príklade kostola v Orawke. Aj etnolingvistická sekcia priniesla zaujímavé referáty. E. Uzeňovová (Moskva) vysvetlila procesy formovania kultúrnej tradície v Karpatoch z hľadiska balkanistického interdisciplinárneho výskumu. M. Valenciová (Rusko) referovala o kresťanských hodnotách v národnej tradícii Rusínov. K. Mičevová-Pejčevová (Bulharsko) predstavila etnolingvistické zvláštnosti slovenských a bulharských apokryfických modlitieb a K. Kirilov sa venoval terminologickým aspektom v literárnej produkcii v starších bulharských dejinách najmä na príklade dvoch prameňov – Šestodneva a Nebies od Jána Exarchu.

Tretí rokovací deň bol venovaný umenovedným výskumom, ktoré prezentoval I. Zadorožnyj (Ukrajina) v referáte zameranom na výskum prameňov hudobných textov liturgií Bokšaja a Malynyča. O ukrajinských paraliturgických piesňach veriacich v Mukačevskej eparchii referoval J. Medvedyk (Ukrajina). V. Grešlík (Prešov) predstavil ikonografiu rybotyčských majstrov na východnom Slovensku v 17. a 18. storočí. E. M. Hrdinová (Česko) poukázala na problematiku nápisu na Michalovskom kameni a venovala sa aj iným nápisom. V. Žeňuch prezentoval referát o materiálnom zabezpečení uniatských presbyterov na príklade dokumentácie z obce Starina (okr. Stará Ľubovňa). Po konferencii nasledovala prehádzka historickým centrom Košíc a prehliadka kultúrnych pamätihodností.

V kontexte doterajších výskumov sa ukázalo, že zjednocujúcim znakom jazykovej identity každého národa nie sú používané rozličné liturgické jazyky, ale ich reprezentantom je hovorená podoba jazyka. V slovenskom jazykovo-kultúrnom kontexte tou vždy bola a je slovenčina, ktorou sa možno dorozumieť vo všetkých oblastiach každodenného života. Účastníci konferencie sa zhodli na tom, že jazykové povedomie používateľov v cyrilských rukopisných prameňoch dokazuje ich jazykovo-etnickú identitu, pričom byzantská konfesijná identita založená na slovanskej písomnej a duchovnej kultúre a tradícii má svoj základ v cirkevno-slovanskom jazyku, ktorý je predovšetkým liturgickým jazykom bohoslužobných obradov v cirkvách byzantsko-slovanského rítu. Cirkevnú slovančinu ako liturgický jazyk preto nemožno vnímať ako reprezentanta jednej jazykovej entity, lebo v jednotlivých slovanských národných spoločenstvách, kde sa uplatňuje byzantský obrad a cirkevno-slovanský liturgický jazyk, sa realizuje jej konkrétna jazyková redakcia.

SPRÁVY A RECENZIE

Významné životné jubileum profesora Jána Doruľa

Univerzitný profesor PhDr. Ján Doruľa, DrSc., patrí k významným predstaviteľom slovenskej i medzinárodnej slavistiky. Je čestným predsedom Slovenského komitétu slavistov a čestným členom Medzinárodného komitétu slavistov. S jeho aktivitami sa spája dlhoročná práca na poli slavistického výskumu v oblasti slovensko-slovanských, slovensko-nemeckých, slovensko-latinských a slovensko-maďarských jazykových a kultúrnych vzťahov. Osobitne sa zaslúžil o bádateľské aktivity i organizáciu celého radu doteraz zanedbávaných slavistických výskumov na Slovensku. Predstavu o koncepcii rozvoja modernej slavistiky na Slovensku predložil na verejnú oponentúru (1988) a následne uverejnil v medzinárodne uznávanom slavistickom časopise *Slavica Slovaca*.

Ján Doruľa sa narodil 31. augusta 1933 v Ortutovej. Po štúdiách na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave začal v roku 1957 pracovať na Vysokej škole ruského jazyka a literatúry v Prahe. Od 1. septembra 1959 do 31. mája 1995 pracoval v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV v Bratislave. V rokoch 1991-1995 vykonával funkciu riaditeľa Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra a od 1. júna 1995 do 30. júna 2006 bol riaditeľom Slavistického kabinetu SAV (od 1. januára 2005 Slavistický ústav Jána Stanislava SAV). V roku 1993 sa na Fakulte humanitných a prírodných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici habilitoval na docenta v odbore slovenský jazyk a v tom istom roku na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave obhájil doktorskú dizertačnú prácu na získanie hodnosti DrSc. Po inaugurácii na profesora v odbore slovenský jazyk na Filozofickej fakulte Univerzity P. J. Šafárika v Prešove bol Ján Doruľa v roku 1995 vymenovaný za univerzitného profesora.

V rokoch 1968-1970 bol Ján Doruľa na 14-mesačnom výskumnom pobyte v Nemeckej spolkovej republike ako štipendista nadácie *Alexander von Humboldt-Stiftung*. Na ďalších dvoch polročných výskumných pobytoch v NSR bol J. Doruľa v rokoch 1990 a 1992-93. J. Doruľa stál pri budovaní materiálnej základne Historického slovníka slovenského jazyka Doma i v zahraničí uverejňoval štúdie z dejín slovenského jazyka, slavistiky a zo slovenskej historickej lexicológie a tiež štúdie o vzťahoch slovenčiny a iných slovanských aj neslovanských jazykov z vývinového hľadiska. Slovenskú jazykovedu a slavistiku podnes reprezentuje na domácich aj zahraničných konferenciách, sympóziách a zjazdoch. V Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV do roku 2017 vykonával funkciu predsedu Vedeckej rady SÚJS SAV.

V rokoch 1990-2006 vykonával J. Doruľa aj funkciu predsedu Slovenského komitétu slavistov, ktorý ko-

ordinoval celú prípravu a priebeh 11. medzinárodného zjazdu slavistov v Bratislave v roku 1993 a všestranne zabezpečoval účasť slavistov z celého sveta a prezentáciu slavistických výskumov na tomto svetovom slavistickom podujatí, ktoré sa koná od roku 1929 (s prestávkou počas druhej svetovej vojny) každých 5 rokov v inej slovanskej krajine. Organizoval aj účasť slovenskej delegácie slavistov na 12. medzinárodnom zjazde slavistov v roku 1998 v Krakove a na 13. medzinárodnom zjazde slavistov v roku 2003 v Ľubľane. Na pozvanie katedrii a ústavov slavistiky J. Doruľa prednášal na univerzitách v Bonne, v Regensburgu, v Kolíne nad Rýnom, vo Würzburgu, vo Viedni, vo Varšave, Kyjeve a Užhorode. Je autorom vyše 200 vedeckých štúdií v časopisoch a monotematických zborníkoch a knižných publikácií. Jeho prínos vo vedeckom výskume v domacom i medzinárodnom kontexte dokumentujú citácie vo významných medzinárodných i domácich periodikách a knižných publikáciách.

Ján Doruľa viedol diplomantov, bol školiteľom úspešných doktorandov, zaslúžil sa nielen o vybudovanie slavistického pracoviska na pôde Slovenskej akadémie, ale vychoval vlastnú generáciu vedcov, ku ktorým sa hrdo hlási aj autor tohto príspevku.

Profesor Ján Doruľa sa osobitne zaslúžil o zviditeľnenie celého radu zanedbávaných slavistických výskumov na Slovensku so širokým interdisciplinárnym zameraním, a preto výsledky jeho výskumov sú zdrojom a inšpiráciou pre výskum v rozličných oblastiach, najmä v oblasti jazykovednej, historickej, národopisnej i literárnovednej slavistiky.

V roku 1977 vyšla vo vydavateľstve SAV Veda jeho monografia *Slováci v dejinách jazykových vzťahov* a v roku 1993 vyšla tlačou jeho ďalšia knižná práca *Tri kapitoly zo života slov*. Publikoval aj ďalšie významné knižné monografické práce, z ktorých možno uviesť najmä monografickú prácu *O krajine a vlasti starých Slovákov* (Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2011. 92 s.), v ktorej predložil poznatky opierajúce sa o výsledky výskumov v tých oblastiach slovenských dejín, jazyka a kultúry, ktoré sa v našej súčasnosti stali predmetom politického záujmu a s ním spojených „odborných“ a publicistických interpretácií a politických, ba aj tzv. občianskych aktivít. Na základe dlhodobých pramenných výskumov sa prinášajú údaje a doklady o pomenovaní a pomenovaniach územia obývaného slovenským etnikom a zaujímajú sa stanovisko k tzv. legitímite pomenovania tohto územia v podobe Slovensko a Felvidék, osobitná pozornosť sa venuje dnes účelovo spolitizovanej problematike písania tzv. historických mien z uhorského obdobia slovenských dejín. Popri rekapitulácii genézy názorov na túto problematiku sa prinášajú nové údaje a doklady dokumentujúce slovenskú tradíciu písania historických mien, prinášajú sa údaje a predkladajú výklady o písaní týchto mien nielen

v slovenských textoch, ale aj v nemeckých písomnostiach zo Slovenska v 16.-18. storočí. V publikácii sa ďalej venuje pozornosť otázke obnoveného používania umelých maďarizátorských predtrianonských pomenovaní slovenských obcí a miest na území Slovenskej republiky, zaujíma sa postoj k viacerým verejne uskutočňovaným aktivitám zameraným na zviditeľňovanie oživenej predstavy o Uhorsku ako maďarskom štáte. Osobitná pozornosť sa venuje v našej súčasnosti extrémne spolitizovanej problematike súvisiacej s verejne proklamovanou diskreditáciou pojmu starí Slováci ako vraj historicky neoprávneného. V zaradení do celkového kontextu slovenského jazykovo-historického a kultúrneho vývinu sa v publikácii prinášajú údaje a doklady o používaní a o významovej náplni spojenia starí Slováci, dokladá sa oprávnenosť jeho používania.

V monografickej práci s názvom *O slovensko-nemeckom spolunažívaní v 16.-18. storočí*. (Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Slovenský komitét slavistov, 2014. 352 s.) zosumarizoval výsledky výskumov nemeckých a slovenských písomností uložených v mestských archívoch Levoče a Banskej Bystrice, ako aj v niektorých ďalších archívoch slovenských miest a mestečiek. V týchto písomnostiach sa v pozoruhodnom rozsahu odzrkadľuje skutočný priebeh spolunažívania domáceho slovenského obyvateľstva s Nemcami usadzanými na Slovensku už od 13. storočia. Osobitná pozornosť sa venuje analýze nemeckých písomností a zápisov i paralelných, obsahovo ekvivalentných nemeckých a slovenských textov. Viacvrstvomá konfrontačná analýza takýchto textov umožňuje nahliadnuť do živého priebehu slovensko-nemeckého spolunažívania, ktoré obidva jazyky prezentujú vlastnými vyjadrovacími prostriedkami. V predkladanej práci sa osobitný dôraz kladie na dokumentáciu autorských výkladov a zistených výsledkov skúmania.

Charakteristike jazyka slovenských ľudových rozprávok, ako ich poznáme najmä z vydání P. Dobšínskeho, sa venoval v monografii *Čarovný svet a skutočný život v slovenskej rozprávke* (Bratislava: Goralinga, 2012. 123 s.). Poukazuje v nej nielen na jazykové bohatstvo zachované v slovenských ľudových rozprávkach, ale aj na ich kultúrne a historické hodnoty, ako to potvrdzuje aj konfrontácia textu rozprávok s textami slovenských písomností a zápisov zo 16.-18. storočia i s ďalšími staršími aj novšími textami rozličných žánrov. Ukazuje sa, že aj v textoch rozprávkového žánru sa odrážajú mnohé duchovné aj materiálne stránky života našich predkov. V knižke sa poukazuje aj na úskalia tzv. modernizácie textu ľudových rozprávok, na často až nekultúrne vyznievajúce „prerodzprávanie“, vykonávané bez náležitých porozumenia textu, bez nevyhnutnej odbornej erudície tzv. sprístupňovateľov, upravovateľov textu rozprávok pre dnešných čitateľov.

Jeho najnovšou syntetizujúcou monografickou prácou je publikácia *Slováci medzi starými susedmi. Môžu byť aj Slováci starí?* (2015), v ktorej sa predkladajú výsledky dlhodobého skúmania viacerých kľúčových problémov zo slovenského jazykovo-historického a kultúrneho vývinu predovšetkým z filologického hľadiska, ako sa to usiluje dokumentovať aj súbor štúdií zahrnutých do 17 príloh. Pomocou argumentov opretých o bohatú dokumentáciu sa predkladá obraz o hĺbke časového priebehu tohto vývinu, porovnateľnej s vývinom v okolitých krajinách.

Vo všetkých svojich publikáciách ponúka verejnosti bohaté znalosti o problematike vzťahov slovenského jazykovo-historického a kultúrneho vývinu k slovanskému i neslovanskému vývinu európskej kultúry. Centrálné miesto v jeho vedeckovýskunnej činnosti predstavuje štúdium prameňnej dokumentácie, vďaka vynikajúcej znalosti latinčiny a nemčiny prof. J. Doruľa pri svojej práci uplatňuje metodologický prístup *ad fontes*, informácie o skúmanej problematike čerpá priamo z pôvodných zdrojov, z prameňných materiálov, čo je najsilnejšou stránkou jeho diela. So svojimi spolupracovníkmi v Nemeckej spolkovej republike, najmä v spolupráci s prof. Dr. Hansom Rothem pripravil na vydanie *Kamaldulská Biblia* – prvý preklad celej Biblie do slovenčiny, ide o rukopisný text z polovice 18. storočia. Kamaldulská Biblia vyšla v dvoch zväzkoch v roku 2002 vo faksimilnom vydaní v medzinárodne renomovanej vedeckej edícii *Biblia Slavica* v Nemeckej spolkovej republike (Swaté Biblia Slowénské aneb Pisma Swatého častka I., II. Slovaksische Bibel der Kamaldulenser. Band I-II. Biblia Slavica. Ed. Hans Rothe und Friedrich Scholz unter Mitwirkung von Ján Doruľa. Paderborn – München – Wien – Zürich: Ferdinand Schöningh, 2002. 920 + 1063 s.). Ján Doruľa na základe systematického výskumu tohto vzácneho slovenského rukopisu spoľahlivo dokázal, že autormi prekladu Svätého písma do slovenčiny sú učení kamaldulskí mníši, ktorí účinkovali v Červenom Kláštore v rokoch 1745-1769. Kamaldulskí mníši v Červenom Kláštore pristúpili ku prekladaniu Biblie do slovenčiny po dôkladnej príprave, ktorá zahŕňala aj zostavenie latinsko-slovenského slovníka (Syllabus dictionarij latino-slavonicus...). V doslove k tomuto obsiahlemu slovníku, ktorý, tak ako Biblia, zostal v rukopise (jeho originál je v zbierkach univerzitnej knižnice v Budapešti) jeho kamaldulský autor sformuloval celý rad pravidiel o písaní a vyslovovaní hlások slovenského jazyka (lingua slavonica). Kamaldulskí prekladatelia vychádzali z tej tradície, ktorá sa pri používaní slovenského jazyka ustálila v priebehu prirodzeného jazykovo-historického vývinu v jeho katolíckej línii, sami však prispeli k jej upevneniu najmä svojím úsilím o zavedenie pravidelnosti do viacerých oblastí používania tohto jazyka. Hoci Kamaldulská Biblia zostala v rukopise, je sama osebe svedectvom o svojej dobe a jej kultúrnej výške, aj dôkazom vernej služby cirkvi svojmu národu. Je to významný odkaz aj pre dnešnú cirkev. Komentáre k faksimilnému vydaniu poukazujú na vysokú duchovnú a jazykovú vyspelosť prostredia, v ktorom vznikol tento preklad, plne porovnateľný s inými vtedajšími či dovtedajšími inojazyčnými prekladmi.

Profesor Ján Doruľa je nositeľom viacerých významných rezortných i odborových ocení, ku ktorým patrí Zlatá plaketa Ľudovíta Štúra SAV za zásluhy v spoločenských vedách (1993), Veľká medaila sv. Gorazda – najvyššie rezortné vymenovanie Ministerstva školstva SR (1998), Cena Štefana Moyzesa za prínosy k slovenskému národnému životu (2003), Pamätná medaila sv. Cyrila a Metoda za prínos do slovenskej vedy a kultúry (2003), Medaila SAV za podporu vedy (2004), Zlatá medaila Slovenskej akadémie vied (2008), Zlatá medaila Matice slovenskej (2008), Cena SAV za popularizáciu vedy (2010), Cena Literárneho fondu za celoživotné dielo (2017). V roku 2018 akademická obec Slavistického ústavu Jána Stanislava

Slovenskej akadémie vied na návrh riaditeľa organizácie udelila profesorovi PhDr. Jánovi Doruľovi, DrSc., titul čestného člena akademickej obce Slavistického ústavu Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied.

НА МНОГАА И БАГААА АЪТА!

Peter Žeňuch

K životnému jubileu Svetlany Michajlovny Tolstej

V decembri tohto roku si medzinárodná vedecká komunita pripomína okružle životné jubileum prof. Svetlany Michajlovny Tolstej, DrSc., ktorej vedecká činnosť je spätá s viacerými oblasťami slavistiky. Je autorkou vyše 850 vedeckých prác zo slovanskej lexikológie, gramatiky, dialektológie, typológie slovanských jazykov, z etnolingvistiky a folkloristiky. Je autorkou šiestich vedeckých monografických prác Морфонология в структуре славянских языков (1998), Полесский народный календарь (2005), Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе (2008), Семантические категории языка культуры (2010), Славянская этнолингвистика. Вопросы теории (2013), Образ мира в слове и ритуале (2015) a viacerých kapitol vo vedeckých monografiách či série štúdií z oblasti porovnávacej slovanskej jazykovedy a etnolingvistiky.

S. M. Tolstá je spolu s N. I. Tolstým zakladateľkou koncepcie a zodpovednou redaktorkou štyroch zväzkov obsiahleho päťzväzkového etnolingvistického slovníka *Славянские древности* (1995–2012), kde autorsky pripravila 120 slovníkových hesiel. Obsiahle päťzväzkové dielo formou encyklopedických hesiel predstavuje základné sémantické jednotky ľudovej kultúry, tradičný systém hodnôt, folkloristické, mytologické i obradové kategórie slovanských kultúrnych systémov. Po smrti N. I. Tolstého viedla S. M. Tolstá celý autorský i redakčný kolektív a stála ako zodpovedná redaktorka pri príprave diela až do jeho ukončenia.

Slovníkové encyklopedické dielo *Славянские древности* je monumentálnou slavistickou prácou o tradičnej ľudovej kultúre, ktorá sleduje historický vývin slovanských národov počas dvoch tisícročí. Etnolingvistický slovník svojou koncepciou, metodologickým uchopením, vyčerpávajúcim tematickým záberom, šírkou excerptovaného a sledovaného pramenného materiálu, štruktúrou hesiel nie je prostým kompendiom faktov, ale svojich čitateľov približuje k pochopeniu podstaty mechanizmov kultúry, spôsobov konceptualizácie a kategorizácie sveta príznačných pre nositeľov hodnôt tradičnej ľudovej kultúry, a preto je neoceniteľnou a základnou príručkou etnolingvistov.

Podnes je vedúcou osobnosťou moskovskej etnolingvistickej školy, ktorá realizuje výskum v mnohých oblastiach slavistiky a etnolingvistiky, ako sú napríklad elementy duchovnej kultúry Slovanov, rozpracovávajú sa i metodologické a teoretické otázky jazyka ako symbolického kultúrneho kódu a jeho kategórií, axiologické elementy kultúry, mytológia slovanských národov, ľudový kalendár, etnolingvistická arealógia, otázky vplyvov ústnej a knižnej tradície, kresťanských a pohanských prvkov v kultúre Slovanov.

Osobitne treba zdôrazniť, že naša jubilanťka počas dvadsiatich rokov viedla s N. I. Tolstým terénne výskumy

zamerané na výskum dialektov, ľudovej kultúry a folklóru v Polesí. Výsledky tejto expedície, ktorej sa zúčastnili mnohí kolegovia a študenti S. M. Tolstej, sú zhromaždené v špeciálnych zborníkoch štúdií a v monografiách, po jej vedením vznikla aj elektronická databáza, ktorá zahŕňa materiály z expedície.

Svetlana Michajlovna Tolstá predniesla výsledky svojej práce na ôsmich slavistických kongresoch a významných medzinárodných sympóziách, je členkou komisie pre etnolingvistiku a členkou komisie pre folklór pri Medzinárodnom komitáte slavistov. Aktívne pracuje ako členka redakčných rád časopisov doma v Rusku i v zahraničí: Живая старина (Rusko, Moskva), Известия Отделения литературы и языка РАН (Rusko, Moskva), Русский язык в научном освещении (Rusko, Moskva), Etnolingwistyka (Poľsko, Lublin), Вопросы ономастики (Rusko, Jekaterinburg), Сборник Материалов српске за филологију и лингвистику (Srbsko, Nový Sad), Balkanoslavica (Macedónsko), je zodpovednou redaktorkou vedeckej série Славянский и балканский фольклор. V rokoch 1998–2003 prednášala a viedla semináre na Filologickej fakulte Moskovskej štátnej univerzity v Moskve, no jej vedecká činnosť je už vyše polstoročie nerozlučne spätá s Ústavom slavistiky Ruskej akadémie vied, kde trpezlivo a s láskou vychováva doktorandov - mladé vedecké posily.

Pri tomto významnom životnom jubileu v mene slovenských slavistov želáme Svetlane Michajlovne Tolstej pevné zdravie a veľa tvorivých síl do ďalšej práce.

Katarína Žeňuchová

Odišla docentka Elena Krasnovská

Dňa 25. októbra 2018 slovenskú jazykovedu a slavistiku navždy opustila doc. PhDr. Elena Krasnovská, CSc. Patrila k zakladateľom slavistického pracoviska (Slavistického kabinetu), ktorý sa od roku 2005 premenoval na Slavistický ústav Jána Stanislava) na pôde Slovenskej akadémie vied. Bola nielen jeho zakladateľom, ale patrila aj k dlhoročným členom Slovenského komitátu slavistov.

Docentka PhDr. Elena Krasnovská, CSc., sa narodila v Banskej Bystrici 30. júna 1943. V slavistickej vedeckej inštitúcii Slovenskej akadémie vied pracovala ako samostatná vedecká pracovníčka do roku 2006. V rokoch 1995 – 2001 vykonávala funkciu vedeckej tajomníčky Slavistického kabinetu SAV, v roku 1998 a 2002 funkciu zástupkyne riaditeľa Slavistického kabinetu SAV. Od roku 1996 pôsobila na Katedre slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity. Prednášala študijné predmety základy slavistiky, dejiny slovenského jazyka, vývin slovenského jazyka a dialektológia, dejiny spisovnej slovenčiny, staroslovenčina a ruský jazyk. Viedla bakalárske a diplomové práce venované práve dejinám jazyka, dialektológii a onomastike. Bola školiteľkou dvoch doktorandov na Katedre slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity, kde pracovala až do augusta roku 2012.

Vo svojom hlavnom bádateľskom zameraní sa docentka Elena Krasnovská venovala výskumu slovenských písomností 17. – 20. storočia, s osobitným zreteľom na písomnosti z okruhu náboženskej literatúry. Ako spoluriešiteľka projekt-

tu Vedecké vydanie rukopisu tzv. *Kamaldulského slovníka* z roku 1763 sa v roku 2001 spolu s ďalšími autormi podieľala na príprave odborných komentárov k faksimilnému vydaniu *Kamaldulské Bible*, ktorá vyšla v edícii *Biblia Slavica* v Nemeckej spolkovej republike. Zúčastnila sa na riešení projektov zameraných na koncipovanie hesiel *Historického slovníka slovenského jazyka* a svojimi štúdiami prispela k výskumu náboženskej literatúry a umeleckej tvorby zo 17. – 19. storočia. Docentka E. Krasnovská svoje výsledky výskumov prezentovala na medzinárodných vedeckých konferenciách a zjazdoch slavistov. V rámci spolupráce s Maticou slovenskou vykonávala funkciu hospodárky v Jazykovom odbore Matice slovenskej. V rokoch 2001 – 2004 bola členkou Bernolákovej spoločnosti. V roku 2002 sa E. Krasnovská pred vedeckou radou Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v odbore *slavistika – slovanské jazyky* úspešne habilitovala. V rokoch 2001 – 2005 pracovala v spoločných odborových komisiách pre doktorandské štúdium. V rokoch 2002 – 2005 bola členkou spoločnej odborovej komisie v odbore 71-09-9 *Slavistika – slovanské jazyky*.

Nedá mi, milá Elenka, okrem obligátnej formuly – *Češ! Tvoje pamiatke!* – nevyjadriť ešte svoju vďačnosť za to, že si ma od samého začiatku Tebe vlastnou bezprostrednosťou naučila vnímať prostredie slovenskej jazykovedy a slavistiky aj z inej ako rigorózne vedeckej perspektívy. Naučila si ma počúvať ducha každého slova, keď som sa ho celkom vystrašene ešte len učil spoznávať u mojih učiteľov slavistiky tu v Bratislave.

Aj za to nech Ti v nebi znie *Блаженный покой, вечная память*.

Peter Žeňuch

Za Zuzanou Profantovou

Prvého júla 2018 sa slovenská vedecká a kultúrna verejnosť dozvedela smutnú správu. Vo veku nedožitých 65 rokov odišla do večnosti PhDr. Zuzana Profantová, CSc., významná slovenská folkloristka a etnologička.

Narodila sa v Bratislave, vyštudovala etnografiu a folkloristiku na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v rodnom meste. Po krátkom pôsobení na mieste asistentky na Katedre etnológie a folkloristiky UK sa v roku 1977 pracovne usadila vo vtedajšom Národopisnom ústave SAV (dnes Ústav etnológie SAV) v Bratislave, kde pôsobila až do odchodu do dôchodku.

Počiatky odbornej činnosti Zuzana Profantová zasvätila budovaniu paremiologického archívu pod vedením Márie Kosovej a vedecké poznatky a skúsenosti z tejto oblasti zúčastnila pri výskume sémantiky a poetiky slovenských parémii. Prvá úspešná monografia Zuzany Profantovej *Dúha vodu pije* (Bratislava 1986) ale aj jej dizertačná práca *Kultúrno-historické a súčasné spoločenské kontexty pranostik* (1988) sa tematicky viažu na problematiku paremiológie. Z tohto okruhu pripravila aj vedecky komentované výbery paremiologického materiálu *Slovenské príslovia a porekadlá. I, II. Výber zo zbierky A. P. Záturského* (1996) a *Slovenské pranostiky* (1997). Jej vedecký záujem sa neobmedzoval iba na oblasť parémológie, venovala sa otázkam teórie a metodológie etnologických vied, dejinám folkloristiky, ale

aj umeleckej kultúre, literárnemu folklorizmu a folklórnym slovesným prejavom často s presahmi do príbuzných vied, ako je literárna história a teória, slavistika či etnolingvistika. Zuzana Profantová participovala ako spoluautorka na vzniku *Etnografického atlasu Slovenska* (1990) a *Encyklopédie ľudovej kultúry Slovenska. I, II* (1995). Vo viacerých prácach sa venovala otázkam tzv. „malej histórie“ či „pohľadu zdola“ na každodenné prežívanie človeka v období socializmu. Editor-sky pripravila kolektívnu monografiu *Žili sme v socializme I.* (2012); *Žili sme v socializme II.* – Helena (2015).

Osobitne treba oceniť interdisciplinárne hľadisko v jej vedeckom prístupe, v ktorom často prestupovala za hranice folkloristiky do príbuzných vedných oblastí blízkych literárnej vede, jazykovede, slavistike či histórii. Svedčí o tom množstvo štúdií publikovaných v domácich i zahraničných vedeckých časopisoch a zborníkoch. Osobnosť Zuzany Profantovej sa spája aj s účinkovaním v *Medzinárodnej komisii slovanského folklóru pri Medzinárodnom komitete slavistov*, kde vykonávala aj funkciu podpredsedníčky, zúčastňovala sa medzinárodných zjazdov slavistov, kde aktívne vystupovala s referátmi a organizovala aj tematické bloky. Od roku 1992 do svojej smrti pracovala ako členka redakčnej rady časopisu *Slavica Slovaca*.

Svoje vedecké skúsenosti odovzdávala aj mladým adeptom v odbore etnológia a folkloristika, a to na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, na Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre či na Filozofickej fakulte Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave.

Zuzana Profantová svojou zameranosťou a vedeckou erudiťou, koncepčnými úvahami o súčasnej folkloristike, o postavení folklóru v postmodernej spoločnosti nastoľovala aktuálne problémy folkloristiky a usilovala sa nachádzať nové a netradičné riešenia.

Odpočívaj v pokoji!

Katarína Žeňuchová

Obzretie sa za 16. medzinárodným zjazdom slavistov

V dňoch 20. – 27. augusta 2018 sa v Belehrade v Srbsku uskutočnil 16. medzinárodný zjazd slavistov, na ktorom sa aktívne s referátmi v sekciiach, v tematických blokoch i na zasadnutiach komisií zúčastnili slovenskí slavisti. Slovenskú slavistiku na 16. medzinárodnom zjazde slavistov v Belehrade zastupovali akademickí i vysokoškolskí vedeckí a vedeckovýskumní pracovníci z viacerých vedeckých organizácií Slovenskej akadémie vied a vysokých škôl (Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Ústav slovenskej literatúry SAV, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Ústav divadelnej a filmovej vedy SAV, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Filozofická fakulta Univerzity Cyrila a Metoda v Trnave).

Referáty členov slovenskej delegácie, ktoré odzneli na 16. medzinárodnom zjazde slavistov, vyšli v časopise *Slavica Slovaca* (Supplementum, č. 3.-4., roč. 53, 2018) a sú plne prístupné na internetovej stránke Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV (<http://slavu.sav.sk/casopisy/suplemen>

tum3-4.php). Na medzinárodnom zjazde slavistov odznali referáty nielen v sekciách, ale aj pri vystúpeniach a diskusných príspevkoch v rámci okrúhlych stolov a v tematických blokoch. Slovenskí literárnovední slavisti pod vedením Dany Hučkovej však zorganizovali aj samostatný tematický blok na tému „Cesty na slovanský juh (Srbsko a krajiny Balkánu v cestopisnej literatúre 16. – 20. storočia)“.

Slovensko sa na 16. svetovom slavistickom podujatí okrem prednesených referátov pochválilo významnými slavistickými publikáciami. Vystavované vedecké a odborné monografie, zborníky vedeckých štúdií, ročenky, časopisy i ďalšie neperiodické i periodické publikácie, v ktorých slovenská akadémická i vysokoškolská slavistika publikuje výsledky svojich slavistických výskumov, sú našou dôstojnou prezentáciou. Slavistické publikácie po skončení výstavy zostali ako dar Srbskému komitétu slavistov.

Úspešnosť delegácie slovenských slavistov na tomto svetovom slavistickom podujatí v Belehrade dokazujú diskusie a pozitívne bezprostredné reakcie účastníkov na prednesené referáty a na prezentované výsledky vedeckovýskumných aktivít v širšom medzinárodnom a interdisciplinárnom zábere. Rokovacími jazykmi svetových slavistických zjazdov, ktoré sa uskutočňujú v päťročných intervaloch, sú vždy všetky slovanské jazyky, nemčina, francúzština a angličtina. Osobitne treba spomenúť, že spomedzi mnohých slavistických periodík Medzinárodný komitét slavistov zaradil slovenský slavistický časopis *Slavica Slovaca* do zoznamu svetových relevantných slavistických periodík.

Slavistický výskum v medzinárodnom kontexte determinujú výskumné priority realizované v národných slavistických inštitúciách a tento výskum koordinuje Medzinárodný komitét slavistov, ktorý združuje 42 národných komitétov z celého sveta. Stará sa aj o to, aby sa výsledky porovnávacích slavistických výskumov realizované v jednotlivých slavistických inštitúciách slovanských i neslovanských krajinách prezentovali na čo najširšej medzinárodnej úrovni, a tak mal možnosť vplývať na programovú i obsahovú zložku medzinárodnej slavistickej vednej politiky. Dôležitou podmienkou prezentácie národných výskumov na medzinárodnej slavistickej úrovni je porovnávacie hľadisko. Práve poznávanie vzťahov medzi slovanskými jazykmi a kultúrami významnou mierou prispieva k poznaniu európskej i globálnej kultúry. Slavistika preto významne prispieva k osvetleniu princípov spolupráce a synergie národov, jazykov a kultúr v kontexte európskeho i širšieho medzinárodného spoločenstva.

V rámci 16. medzinárodného zjazdu slavistov sa uskutočnili tri zasadnutia Medzinárodného komitétu slavistov, na ktorých sa prediskutovalo aktuálne smerovanie slavistickej vednej politiky v globálnom kontexte, na pracovných stretnutiach sa hovorilo o činnosti komisií zriadených pri Medzinárodnom komitéte slavistov (MKS), ktorých koordinátorom v období rokov 2013 – 2018 bol Peter Žeňuch. Komisie akreditované pri MKS predstavujú autonómne orgány, ktoré združujú odborníkov z rozličných slovanských i neslovanských krajín sveta v tematicky rovnakých vedných oblastiach. Výsledky činnosti komisií prezentované na 16. medzinárodnom zjazde slavistov tvorili najmä výsledky medzinárodných tímov v oblasti výskumu slovanského jazykového atlasu, slovanskej onomastiky, v oblasti výskumu slovanskej frazeológie, slovtvorby, folklóru, et-

nolingvistiky, ďalej v oblasti výskumu gramatickej stavby slovanských jazykov, lexikológie a lexikografie, fonetiky a fonológie, balkanistiky, etymológie, terminológie, pri spracúvaní cirkevnoslovanských slovníkov, počítačového spracovania slovanských rukopisov a starých tlačí, dejín slavistiky, jazykovednej i literárnovednej bibliografie, aspektológie slovanských jazykov, vo výskume slovanských Biblií, staroobradníctva, náboženského štýlu v slovanskom prostredí, translatólogie, sociolingvistiky, slovanskej dialektológie, slovanských mikrojazykov, korpusovej lingvistiky, v oblasti výskumu starších i novších slovanských dejín, slovanskej literárnovednej komparatistiky.

Na plenárnom zasadnutí Medzinárodného komitétu slavistov bol dňa 23. a 25. augusta 2018 za miesto realizácie nasledujúceho 17. medzinárodného zjazdu slavistov v roku 2023 v tajnej voľbe zvolený Paríž vo Francúzsku. Za predsedníčku Medzinárodného komitétu slavistov bola zvolená významná francúzska slavistka z parížskej Sorbony Natalia Bernitskaia. Prítomní delegáti na funkčné obdobie 2018-2023 zvolili za koordinátora komisií Petra Žeňucha, riaditeľa Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV a predsedu Slovenského komitétu slavistov.

Na záverečnom plenárnom zasadnutí 16. medzinárodného zjazdu slavistov dňa 27. augusta 2018 si z rúk predsedu MKS Boška Suvajdžica a koordinátora komisií Petra Žeňucha prevzali akreditačný diplom predsedov 41 komisií, ktoré budú v období rokov 2018-2023 koordinovať ich vedeckovýskumné aktivity. Medzinárodný komitét slavistov garantuje vysokú kredibilitu aktivít realizovaných prostredníctvom komisií, keďže jednotlivé komisie zriaďuje vo svojej pôsobnosti. Na práci jednotlivých komisií sa zúčastňujú zástupcovia z rozličných slovanských i neslovanských krajín, kde sa rozvíjajú vedeckovýskumné kompetencie v rozličných tematických okruhoch slavistického bádania. Ide o aktuálne vedeckovýskumné oblasti, ktoré prinášajú medzinárodne významné výsledky. Práve tieto výskumné výsledky, na ktorých sa podieľajú tímy slavistov utvorené z odborníkov z rozličných krajín sveta, sú významným príspevkom ku komplexnému poznaniu dejín i aktuálneho stavu a rozvoja slovanských jazykov, literatúr a slovanských kultúr v širšom európskom i globálnom kontexte (bližšie pozri Žeňuch, Peter: Komisie pri Medzinárodnom komitéte slavistov – postavenie a činnosť. Aktuálny stav a perspektívy. In *Slavica Slovaca*, 2017, roč. 52, č. 2, s. 150-161). Slovenský slavistický výskum je zastúpený takmer vo všetkých komisiách zriadených pri MKS. Chýba zastúpenie v komisiách pre výskum slovanských dialektolov, aspektologický výskum slovanských jazykov, pre výskum v oblasti jazykového diskurzu, pre translátologický výskum, ďalej v komisií pre výskum slovanských jazykových kontaktov, historický a kulturológický balkanistický výskum, v komisií zameranej na výskum slovanskej emigrácie, pre výskum zameraný na najnovšie dejiny Slovanov. Sú to predovšetkým také vedeckovýskumné oblasti, ktoré je potrebné rozvinúť aj v slovenskom slavistickom prostredí. Treba však poukázať na skutočnosť, že v dvoch komisiách zriadených pri MKS má Slovensko zastúpenie vo funkcii predsedu. Ide o Komisiu pre slovanskú fonetiku a fonológiu, ktorej predsedom je prof. Ján Sabol z Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Doc. Ľubor Matejko z Univerzity Komenského v Bratislave je predsedom Komisie pre dejiny slavistiky.

V súvislosti s koncepciou zjazdu treba upozorniť na skutočnosť, že historické zameranie jazykovednej slavistiky, ktorým sa vyznačovali príspevky prezentované na niektorých predchádzajúcich zjazdoch slavistov, na tomto zjazde vystriedala najmä súčasná problematika slovanských jazykov, či už ide o teoretické a metodologické aspekty gramatických výskumov, sémantiku, štylistiku alebo interdisciplinárny výskum. V ústraní nezostali ani psycholingvistika a neurolingvistika, počítačová a korpusová lingvistika alebo národné programy jazykovej politiky.

Ďalšou výraznou črtou niektorých jazykovedných sekcií zjazdu bola okrem tematickej príbuznosti príspevkov aj analogická formulácia ich záverov, logicky vyplývajúca z jednotlivých výskumov rozličných slovanských jazykov. Podobnou homogénnosťou príspevkov sa vyznačoval aj tematický blok *Globalizácia a slovanská slovotvorba*, kde už v úvodnom referáte boli postulované hlavné znaky jazykovej globalizácie, jej rozsah a vplyv na systém bieloruského jazyka v kontexte s inými slovanskými jazykmi (A. Lukašanec). V obdobnom duchu vyzneli aj ostatné príspevky uvedeného tematického bloku špecifikujúce globalizačný vplyv angličtiny na konkrétny jazyk, napr. na srbčinu (A. Dragičević), macedónčinu (L. Arizanovska), poľštinu (M. Pastuchowa), slovinčinu (I. Stramljič Breznik). Napriek niektorým osobitým črtám v rámci univerzálnej tendencie globalizácie slovanských jazykov v posledných rokoch, jednotliví referenti zhodne konštatovali, že pri riešení napätia medzi globálnym a národným pôsobia aj protikladné vyrovnávacie tendencie prejavujúce sa hlavne v adaptácii cudzích prvkov podľa normatívnych pravidiel príslušného jazyka.

Svojrzáznym spôsobom na problematiku globalizácie jazyka nadväzoval príspevok predstaviteľky slovenskej delegácie *Dynamika jazyka v zrkadle slovníkového spracovania* (M. Košková), ktorý odznel v sekcii *Lexikografia*. Autorka sa zamerala na špecifickú stránku odrazu dynamiky jazyka v konkrétnom slovníkovom spracovaní na príklade Bulharsko-slovenského slovníka. V konfrontačnom výklade poukázala na základné tendencie a pohyby v slovnej zásobe ako najviac zasiahnutej jazykovej rovine a v slovotvorbe bulharčiny a slovenčiny, pričom vyzdvihla internacionalizáciu ako všeobecnú a dominujúcu tendenciu jazyka. Na jazykovom materiáli dokumentovala skutočnosť, že inovačné procesy obidvoch porovnávaných jazykov občas sprevádza nerešpektovanie normatívnych pravidiel a nežiaduce vnášanie cudzích systémových rysov, cudzích slovotvorných modelov, s ktorými sa preberajúce jazyky musia vyrovnávať. Zdôraznila, že lexikografická prax nestačí čeliť silnému tlaku a expanzívnemu prílevu nových slov, nových významov, ako aj prehodnocovaniu a zmene štylistického statusu mnohých lexikálnych jednotiek. Vzhľadom na častú absenciu normatívnych zdrojov praktické riešenie lexikografických problémov ostáva na lexikografovi.

O tom, že sa seriózna lexikografia buduje na vedeckých základoch, svedčili aj príspevky ďalších referentov *Lexikografické technológie výkladu gramatickej sémantiky* (A.P. Zagnitko), *Osobitosti heslových statí v Rusko-poľskom slovníku lexikálnych paralel* (M. Kozdra).

Aj etnolingvistika je v rámci systému slavistických vied pomerne mladá vedná disciplína; nestorom slovanskej etnolingvistiky je ruský slavista Nikita Il'jič Tolstoj, ktorý založil ruskú etnolingvistickú školu, a jeho žiaci pod vedením

S. M. Tolstoj úspešne pokračujú a rozvíjajú jeho myšlienky o spätosti slovanských jazykov a kultúr. Na 16. medzinárodnom zjazde slavistov mala etnolingvistika významné zastúpenie, a to v tematických blokoch, v rokovani okruhových stolov, ale aj v špeciálne zameranej etnolingvistickej sekcii. Interdisciplinárny a metodologický prienik s etnolingvistikým výskumom však možno nájsť takmer v každej oblasti slavistiky, napríklad aj pri etymologických výskumoch, pri výskume dejín praslovanského jazyka, dialektologických a folkloristických či frazeologických výskumoch.

V tomto kontexte treba poznamenať, že aj na pôde Slavistického stavu Jána Stanislava SAV v spolupráci s ruskými a bulharskými kolegami sa realizuje projekt Jazykové a etnokultúrne procesy späté s tradičnými a netradičnými hodnotami v slovanskom kontexte (ERA-NET RUS-ST2017-472), ktorého hlavným cieľom je identifikácia a analýza rozmanitostí procesov tradičných a netradičných hodnôt života človeka z etnolingvistického a etnokultúrneho hľadiska v slovanskom prostredí Európy (najmä v Rusku, Bulharsku, na Slovensku so srbskými, macedónskymi a českými paralelami). Projekt je zameraný na poznávanie podobností a osobitostí slovanského kultúrneho dedičstva, slovanskej jazykovej a kultúrnej jednoty v historicko-kultúrnej perspektíve a v kontexte základných konceptov. Treba podotknúť aj skutočnosť, že na projekte sa intenzívne pracuje a na zjazde v rámci výsledkov tohto výskumu odznel referát Petra Žeňucha na tému *Vojvodinski Rusnáci a slovenski rusnáci: jazyková, konfesionalna a etnická identita v komparácii*. Referát poskytol ucelený pohľad na jazyk Rusnákov vo Vojvodine v porovnaní s ľudovým jazykom slovenských gréckokatolíkov (rusnákov) na východnom Slovensku. P. Žeňuch v ňom sumarizoval nielen výsledky doterajšieho viacročného výskumu jazyka vybraných cyrilských rukopisných textov z prostredia gréckokatolíkov vo Vojvodine v porovnaní s podobnými cyrilskými písomnosťami gréckokatolíkov z východného Slovenska, ale podal podrobný opis jazykových javov, ktoré spájajú jazyk vojvodinských gréckokatolíkov s jazykom východoslovenských nárečí. Pri svojej prezentácii sa opierať aj o zistenia Jozefa Štolca zo 40. i 60. rokov 20. storočia. Na základe týchto jazykových javov pomenoval aj stereotypy, ktoré sa utvorili na základe mimojazykovej, najmä konfesionalno-etnickej (samo)identifikácie príslušníkov gréckokatolíckej cirkvi vo Vojvodine.

Na kongrese odznelo aj niekoľko referátov súvisiacich s historickými presahmi slavistiky. Antickým a stredovekým koncepciám pôvodu Slovanov sa venovala celý tematický blok, ktorý viedol Ryszard Grzesik a vo svojom príspevku *Biblija wieża Babel i ludy starożytnie* predstavil stredoveké uhorské kroniky (Gesta Hungarorum, Uhorsko-poľská kronika, kronika Šimona Kéziho), kriticky porovnal ich obsah a analyzoval realie dôležité pre etnogenézu Slovanov. Vysvetlil miešanie maďarských a slovanských realii vo svetle stredovekej sakralizácie a hungarizácie dejín, ktoré slúžili k upevneniu dynastickej moci. Prepájanie svetských a biblických dejín bolo dobovým javom v celej Európe, vďaka čomu sa na kresťanskom základe celý kontinent zjednotil. Nešlo o unifikáciu, ale o rôznorodosť v jednote. Ten istý profesor predstavil slovanskú stnogenézu v vo svojom druhom referáte vo svetle poľských kroník. Rozlíšil niekoľko stredovekých tradícií, ktoré boli na sebe nezávislé. Anna Kotłowska predstavila dielo Teofilakta Simokatta

z prvej polovice 7. storočia *Historiae* ako prameň pre rané dejiny Slovanov. Nachádzajú sa v ňom správy o podunajských Slovanoch a cez preberanie slovanských mien do gréčtiny identifikovala viaceré slovanské mená a realie zo života vtedajších Slovanov. Maďarská slavistka Marta Font v príspevku *Рассказ о происхождении славян по Повести временных лет* kriticky porovnala známu ruskú kroniku s inými stredovekými prameňmi, napr. s Kozmom Pražským, Anonymom Gálom, chronologicky usporiadala udalosti spomínané v ruskom prameni a identifikovala ich zdroje a historickú pravdivosť, čím identifikovala vlastný prínos ruského autora a odlišila aj mytológické výpovede. Počas diskusie sa rozprúdila debata, pretože mapy, ktoré autorka v prezentácii ukázala, označovali rozličné štátne útvary, ale žiadny slovanský, čo vysvetlila tak, že v stredoveku podľa nej štát ako taký vzniká až prijatím kresťanstva. Kyjevská Rus bola dlho „len kmeňový zväz“, Rímska ríša bola výnimkou, no existenciu Veľkej Moravy ako kresťanskej krajiny ignorovala. Česká slavistka Marie Bláhová sa v príspevku *Origo gentis v české středověké historiografii* venovala najstarším českým dejinám vo svetle českých stredovekých kroník, vývoju pohľadu kroník na českú etnogenézu, posuny vo vývoji pohľadov, prístupy kronikárov k téme. Rozlíšila realie, vymyslené časti, no najmä propagandistické témy, ktorým slúžila etymológia poplatná sakralizácii dejín (odvádzanie pomenovania krajiny *Bohemia* od *Boh/Deus*, čo zodpovedalo stredovekým trendom), používanie dejín ako argumentu na vlastnú existenciu (Slovania osídlili Českú kotlinu ako prví, našli ju zalesnenú a neobývanú, preto na ňu majú právo), upevňovanie krajín pod českou korunou (moravský Svätoplukov trón bol prenesený na český). Viaceré tieto témy boli živé ešte za Karola IV. a išlo o vnútročeské problémy, pretože napr. v nemeckých kronikách niet o týchto témach ani zmienky. Komisia pre včasné dejiny Slovanov, ktorá zasadala 23. augusta, prijala za svojho člena Petra Zubka. Za staronového predsedu komisie bol zvolený prof. Ryszard Grzesik. Zo Slovenska sú členmi komisie Rastislav Kožíak a Martin Homza, celkom má komisia 25 členov. Komisia sa doteraz primárne venovala výskumu etnogenézy Slovanov v stredovekých kronikách, sústredí svoju činnosť aj na konfrontáciu poznatkov z písaných prameňov s výsledkami archeologických výskumov.

Novinkou v programe tohtoročného 16. medzinárodného zjazdu slavistov v Belehrade bolo, že etnolingvistika mala aj osobitnú rokovaciu sekciu rozdelenú do dvoch blokov, kde bádatelia predstavili najnovšie výsledky slovanských etnolingvistických škôl.

Už na úvodnom plenárnom zasadnutí J. Bartmiński oboznámil účastníkov zjazdu s najnovšími výsledkami poľskej (lublinskej) etnolingvistickej školy, čo predstavovalo pre záujemcov o etnolingvistiku hodnotný vstup do problematiky úlohy jazyka v kontexte kultúry a jazykového obrazu sveta. Na karpatsko-balkánske paralely v terminologickej lexike duchovnej kultúry upriamila pozornosť Anna Plotniková, ktorá otvorila rokovanie etnolingvistickej sekcie. Systematicky vydělila niekoľko skupín lexikálnych paralel, ktoré možno vysvetliť napríklad na základe historických osídľovacích procesov v sledovaných regiónoch. Na základe vlastných terénnych výskumov poukázala na karpatsko-balkánske paralely pomenovaní spätých s mágiou a mytológickými postavami, folklórnymi zaklínaniami

a zariekaniami, ktoré patria k najstaršej vrstve jazykovej a kultúrnej tradície Slovanov. O rozvíjajúcich sa aktivitách srbskej etnolingvistiky od posledných decénií 20. storočia informoval príspevok S. Ristić a I. Lozić Konik. Autorky poukázali na priamu nadväznosť na dve slovanské etnolingvistické školy – ruskú a poľskú. Doterajšie výsledky srbskej etnolingvistiky aj vzhľadom na špecifika metodologických prístupov a osobitosti srbského jazyka upozornili na skutočnosť, že možno hovoriť o formujúcich sa základoch srbskej etnolingvistiky a srbskej etnolingvistickej školy. Na príklade ruských a inoslovanských kultúrno-jazykových prvkov spätých s ľudovým stravovaním predstavila X. V. Osipova variant videnia a kategorizácie obrazu sveta. Parametre opozícií kategórií spojených s jedlom a stravovaním slúžili autorky ako doklad, ktorý ponúka obraz o ľudovej strave v jednotlivých slovanských regiónoch, ale mnohé z termínov z oblasti ľudovej stravy nadobúdajú aj hodnotovú sémantiku a symbolickú funkciu. Výsledky areálových výskumov mytolologickej lexiky slovanských jazykov a dialektov v karpatskom regióne predstavila M. M. Valencová. Poukázala na špecifika karpatskej mytolologickej lexiky spočívajúce v prevzatíach z maďarských, románskych a tureckých dialektov, upozornila na niektoré posuny v sémantickej náplni karpatskej terminológie. Zároveň uviedla zaujímavé paralely karpatskej mytolologickej lexiky s poľskými, severo-ruskými a čiastočne aj so srbsko-lužickými tradíciami. Na tento areálový zameraný výskum nadviazala K. Zadoja referátom venovaným eufemistickým a tabuizovaným pomenovaniám hadov vo východných dialektoch Karpát. Hady v mnohých slovanských kultúrach vyvolávajú mystický strach a hrôzu, čo má základ v dávnych predstavách, že had je zviera zastupujúce podzemný svet, z čoho pramení množstvo povier a zákonov v tradičných slovanských kultúrach. M. V. Jasinskaja venovala pozornosť zaujímavej kategórii zraku pri špecifickej pohrebnej obradnosti u Slovanov, ktorá zastupuje jeden z prechodových rituálov v ľudovej kultúre. Referát I. A. Sedakovovej priniesol zaujímavé a hodnotné výsledky výskumu mnohoaspektového konceptu „*ľaska*“ na príklade bulharského a čiastočne i inoslovanského pramenného materiálu. Referát S. Niebrzegowskej-Bartmińskiej odpovedal na otázky miesta konceptu „*solidarnosť s kozmom*“ v axiologickom systéme ľudovej kultúry. E. S. Uzeňovová zacielená pozornosť na terminologické systémy Slovanov-moslimov žijúcich na Balkáne. Na vybraných terminologických príkladoch z oblasti kalendárnej a rodinnej obradnosti a mytológie upozornila na prevzatia – turcizmy, pričom predložila aj ich percentuálne zastúpenie a pomer vo vzťahu k domácej slovanskej lexike. O. V. Čocha analyzovala motivačné modely pomenovaní fáz mesiaca v jazykoch balkánskych Slovanov a v jazyku ich susedov. Prichádza k záveru, že nominačné schémy možno rozdeliť do dvoch skupín – prvá je antropocentrická (mladý a starý mesiac, smrť mesiaca apod.), druhá skupina založená na vonkajšom pozorovaní mesiaca ako objektu meniaceho svoj objem. Rokovanie etnolingvistickej sekcie spestril metodologicky inovatívny referát M. Antropova, C. Avilina a A. Boganevej. Prostredníctvom kartografickej projekcie autori ukázali bielorusko-inoslovanské izodoxy a vyslovili ambície, že práve kartografická projekcia doterajších výsledkov v oblasti etnolingvistiky by mohla poskytnúť dobré východisko k návrhu etnogenetického charakteru.

Slovenská delegácia slavistov mala v sekcii etnolinguistiky zastúpenie referátom K. Žeňuchovej, ktorá venovala pozornosť analýze pomenovaní chorôb v cyrilskom liečebníku z 18. storočia. V skúmaných cyrilských liečiteľských príručkách sa uplatňuje terminológia pochádzajúca zo slovenského, rusínsko-ukrajinského, nemeckého i maďarského jazykového prostredia, mnohé termíny sú doplnené i o latinský názov. V súlade s intenciou sledovaného ľudového liečebníka sa nominácie názvov chorôb vyznačujú tendenciou zachovávať terminológiu zaužívanú v ľudovom prostredí, ktorá zodpovedá aj známym nomináčnym schémam v inoslovanskom prostredí.

Na zjazde odznegli aj ďalšie referáty v sekciách, z ktorých možno spomenúť napríklad referát profesora Juraja Glovňu *Stav a perspektívy vojvodinskej slovenčiny ako enklávneho jazyka* sa opierať o štatistické reálne nositeľov slovenčiny, ich historický pokles a postavenie v Srbsku a vzťah k Slovensku. Slovinci sú v Srbsku druhá najpočetnejšia menšina, ktorá je veľmi vitálna. Na rozdiel od Maďarov je pre Slovincov ich materinský jazyk v pozícii kooperujúceho jazyka k srbskému jazyku, pretože ide o slovanské jazyky, kým maďarčina je vo funkcii konkurenčného jazyka. Mladá slovenská generácia v Srbsku je bilingválna. Vojvodinská slovenčina po stáročiach vývinu je dnes ekvivalent, ktorý na Slovensku nemá obdobu. Referent potom identifikoval rozdiely medzi vojvodinskou a spisovnou slovenčinou, ktoré spočívajú nielen v preberaní termínov označujúcich reálne moderného života (napr. techniky, počítačov), ale i v lexike, syntaxe a pod.

Peter Zubko v referáte *Poľsko-uhorské súvislosti v dejinách unitatov* porovnaním Brestskej a Užhorodskej únie z rokov 1596 a 1646 vzbudil pozornosť najmä medzi Poľiakmi, pre ktorých je táto téma sice okrajová, no ukázala vysokú organizačnú, kultúrnu a politickú úroveň Poľska v ranom novoveku a morálny vplyv Poľska v susedných krajinách. Komparáciou únií referent vysvetlil, že Užhorodská únia sa vo všetkých parametroch radikálne odlišuje od klasických cirkevných únií, za úniu bola označená až neskôr a práve predsudky pohľadov cez prizmu iných únií, najmä Brestskej, ju takmer úplne vnímali a vnímali ako klasickú dohodu medzi západnou a východnou cirkvou, čo však nebola pravda, pretože išlo o personálnu úniu, o ktorú (ne)mali záujem zemepáni. Vnútrounitský duchovný a liturgický život bol autonómny a spontánny, vzťahy s latinským prostredím mali úplne odlišnú formu v Poľsku a Uhorsku a sú nesprávne stotožňované. Referent poukázal na metodologické problémy a viaceré nekritické prístupy k prameňom, čo viedlo k mylným záverom.

Súvisiacu cirkevno-historickú a kunsthistorickú tému predstavil Vladislav Grešlík. V referáte *Ikony východného Slovenska a ich inšpiračné pramene v západnom umení* poukázal na konkrétnom obrazovom materiáli od 15. do 19. storočia. V najstaršom období, v 15. – 16. storočí bol západný vplyv podružný, odrazil sa len v istých detailoch zobrazovanej architektúry. Neskôr pribudlo napodobňovanie grafík západných klasikov v kompozičných prístupoch. Od 17. storočia sa západné vzory stali súčasťou postbyzantského umenia aj na území dnešného Slovenska. Na maľovanie ikon mala ideový vplyv aj reformácia a rekatolizácia. Cirkevno-slovanská kaligrafia mala sakrálny rozmer a na ikonách mala výlučné postavenie, kým latin-

ka mala pre východné prostredie profánny rozmer, bola považovaná za svetské písmo, v ktorom bola používaná maďarská ortografia, lebo iný spôsob zápisu pre miestnych obyvateľov nebol známy. Vychádzajúc z vlastných výskumov referent vysvetlil, že v období pred stavaním klasických ikonostasov sa v cirkvách používali tlačene grafické listy. Dnešná ikonografická tvorba na Slovensku má trojakú inšpiráciu: byzantskú, grécku a ruskú, no ešte jej chýba nadčasová kvalita.

Poľská slavistka Joanna Goszczyńska v príspevku *Slowiańszczyzna i Zachód Europy w dyskusjach intelektualistów południowosłowiańskich przełomu wieków XIX i XX* poukázala na fascinovanie Východom u významných a vplyvných osobností slovenského národného obrozenia v 20. a 30. rokoch 19. storočia, čo sa odrazilo v ich literárnej, kultúrnej, ale i politickej činnosti a názoroch. Vývin pohľadov bol predstavený na týchto autoroch: Ján Kollár, Samuel Hroboň, Ľudovít Štúr, Michal M. Hodža, Jozef Podhradský a Ján Palárik. Referentka poukázala na posuny v názoroch na Východ a Západ, navyše v kontexte rakúskej a maďarskej politiky.

Novinkou na zjazde slavistov v Belehrade bola možnosť prezentácie posterových referátov. Slovenský slavistický diskurz formou posterových príspevkov prezentovala mladá vedecká pracovníčka Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV Mária Prokipčáková (*Liturgická hudba byzantsko-slovanského obradu v diskurzoch hudobnej slavistiky*), Mária Strýčková (*Latinsko-cirkevno-slovanské vzťahy v priestore historickej Mukačevskej eparchie*), Paulína Šmeringaiová (*Slovensko-nemecké vzťahy v 15.-18. storočí*), Ľubomíra Wilšínská (*Slovensko-latinské vzťahy v literatúre z prostredia byzantsko-slovanskej tradície na Slovensku*). Aj tieto posterové referáty sú v podobe vedeckých príspevkov publikované v spoločnom zborníku slovenskej delegácie na 16. medzinárodný zjazd slavistov.

Účasť slovenskej delegácie na 16. medzinárodnom zjazde slavistov v Belehrade bola opäť významnou príležitosťou na prezentáciu výsledkov slovenskej slavistiky na svetovom fóre. Kongres svojím rozsahom a pestrosťou tém, otvorenosťou pohľadom aj neslovanským slavistom ukázal vedeckú rozmanitosť slavistiky, jej perspektívy a jej význam pre hlbšie poznanie vzťahov v rámci širšieho európskeho i globálneho kontextu.

Peter Žeňuch – Mária Košková –
Katarína Žeňuchová – Peter Zubko

Medzinárodná vedecká konferencia a 40. výročie lektorátu slovakistiky na Univerzite Sv. Cyrila a Metoda vo Veľkom Trnove v Bulharsku

8. – 9. júna 2018 sa na Filologickej fakulte na Univerzite Sv. Cyrila a Metoda vo Veľkom Trnove v Bulharsku (VTU) uskutočnila každoročná medzinárodná vedecká konferencia *Езици, култури, комуникации* (Jazyky, kultúry, komunikácie). V tomto roku sa konferencie zúčastnilo vyše 100 referentov (univerzitných pedagógov, vedcov, doktorandov, študentov) z 10 vedeckých pracovísk (univerzít, vysokých škôl, ústavov akadémií vied) v Bulharsku

a v zahraničí. Konferenciu, ktorá bola aktuálne venovaná aj oslave 55. výročia Filologickej fakulty na Univerzite Sv. Cyrila a Metoda vo Veľkom Trnove, otvoril rektor univerzity profesor Christo Bondžolov. V rámci otvorenia konferencie zaznel i slávnostný prejav venovaný spomienke na profesora Georgia Dimova – jedného z významných vedcov a rektorov univerzity. Pri príležitosti 100. výročia jeho narodenia mu bola odhalená aj pamätná tabuľa.

Plenárny referát na konferencii *Съдбата на хуманитарните науки в началото на XXI век* (Osud humanitných vied na začiatku 21. storočia) predniesla Magdalena Kostova-Panajotova, dekanka Filologickej fakulty Juhozápadnej univerzity Neofita Rilského v Blagoevgrade. Táto téma korešpondovala aj s hlavnou diskusnou témou konferencie *Социални аспекти на хуманитарното образование* (Sociálne aspekty humanitného vzdelania). Ako je dobrým zvykom, aj na tohtoročnej konferencii bol zorganizovaný diskusný blok (tzv. okrúhly stôl) na témy spojené s aktuálnymi otázkami vedy a vzdelávania. V tomto roku zúčastnení debatovali o postavení humanitných vied a vzdelania a o nevyhnutnej potrebe zachrániť humanitaristiku, ktorá je vystavená zosilňujúci tlakom ostatných vied.

Referáty účastníkov konferencie boli zamerané na rozličné tematické oblasti a na základe toho bolo sfomovaných niekoľko sekcií: Jazyky a kultúry, Literatúra a kultúry, Komunikácie a médiá, Didaktika a metodika, Preklad medzi teóriou a praxou.

40. výročiu založenia Lektorátu slovakistiky na veľkotrnavskej univerzite bola venovaná aj osobitná sekcia s názvom *40 години словашки език, литература и култура във БТВ*. Cenka Ivanova, dekanka Filologickej fakulty Univerzity Sv. Cyrila a Metoda vo Veľkom Trnove a vedúca Katedry slavistiky, privítala hostí, pripomenula prvé kroky lektorátu slovenského jazyka na veľkotrnavskej univerzite, ktorý patrí k prvým lektorátom slovenčiny v Bulharsku, a predstavila slovenských lektorov pôsobiacich na univerzite od roku 1978 až podnes. Tiež zdôraznila, že práve lektori svojou prácou a zanietením rozširovali slovenskú kultúru a priťahovali záujem o štúdium slovenčiny na Univerzite Sv. Cyrila a Metoda vo Veľkom Trnove. Potom Daniela Konstantinová, vedúca slovakistického kolégia na Katedre slavistiky Filologickej fakulty na Univerzite Sv. Cyrila a Metoda vo Veľkom Trnove, predstavila vedecké publikácie veľkotrnavských slovakistov a vo svojom referáte *Словашкият и българският език пред погледа на студентите* prezentovala súčasné predstavy a stereotypy bulharských a slovenských študentov o Slovensku, Bulharsku, slovenčine a bulharčine. Vo svojom referáte *Проектът „Виртуална словакистика“ и обучението по словашки език в СУ „Св. Климент Охридски“* Veličko Panajotov, garant slovakistiky na Sofijskej univerzite Sv. Klimenta Ochridského v Sofii, predstavil projekt virtuálnej slovakistiky na univerzite, vedecké práce sofijských slovakistov aj vyučovanie slovenčiny na najstaršej a najväčšej univerzite v Bulharsku. V sekcii tiež odzneli aj referáty venované metodike vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka. Jana Oriščíková z Humboltovej univerzity v Berlíne venovala pozornosť *аспектом проблематичкото словоследу в словенчине пре cudzincov* a Lenka Ježó Garančová (lektorka slovenského jazyka a kultúry na Univerzite

Sv. Cyrila a Metoda vo Veľkom Trnove) predstavila *Поучување с порозуменим в процесу výučby a učenia sa cudzích jazykov trochu jinak*. Problematike lingvistickej prírody štýlu v slovenskej jazykovede sa venoval vo svojom referáte *The Linguistic Nature of Style* Jozef Pavlovič (lektor slovenského jazyka a kultúry na Sofijskej univerzite Sv. Klimenta Ochridského v Sofii). Na konferencii bola možnosť aj na dištančnú účasť, ktorú využili kolegovia (vrátane aj zo Slovenska), ktorí sa konferencie nemohli zúčastniť. Referáty kolegov z Prešovskej univerzity v Prešove boli zamerané na rozličné témy najmä z oblasti lingvistiky a sociolingvistiky, médií a komunikácie. Marianna Kraviarová venovala pozornosť téme *Rozdiely v akustických vlastnostiach vybraných oslovovacích komunikačných aktov v trénerskom komunikačnom registri*, Juraj Rusnák hovoril o sociokultúrnom pozadí tvorby a fungovaní hybridných textov v elektronických médiách (*Sociocultural Background of the Creation and Functioning of Hybrid Texts in Electronic Media Production*), Lenka Regrutová o *edukatívnej funkcii pôvodnej televíznej dramatickej tvorby pre deti a mládež*, Viera Smoláková sa sústredila na funkčné parametre mediálnej produkcie pre deti (*Media Production for Children – Functional Parameters*) a referát Jozefa Mergesa bol o slovenských športových celebritách v slovenských športových médiách (*Sport Celebrities in Slovak Mediasport*). Nechýbali ani referáty venované literárnej problematike – napríklad Kristína Pavlovičová z Trnavskej univerzity v Trnave sa venovala problematike žánru v Proglase (*Problematics of Proglas Genre*) a Irena Dimova, doktorandka z Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, literárnej generácii v slovenskej literatúre druhej polovice 20. storočia (*The Concept of Literary Generation in Slovak Literature from the 20th Century*).

Daniela Konstantinová

LAPKO, R. (ED.): Martin Luther po päťsto rokoch.

Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2018. 87 s.

Recenzovaná publikácia obsahuje súbor vedeckých štúdií, ktoré v podobe referátov odzneli na rovnomennom vedeckom podujatí, ktoré sa uskutočnilo dňa 5. októbra 2017 v Košiciach. Medzinárodná konferencia bola organizovaná pod záštitou Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV a Slovenského komitétu slavistov v rámci riešenia projektu APVV-16-0514 *Terminologické diskurzy a špecifika biblických jazykov vzhľadom na preklady Biblie do slovenčiny* v spolupráci s Centrom spirituality Východ-Západ Michala Lacka a Centrom pre štúdium biblického a blízkovýchodného sveta.

Monotematický zborník obsahuje štúdie šiestich autorov. Úvodná kapitola *Na počiatku bolo Slovo* editora Róberta Lapka je venovaná 500. výročiu zverejnenia 95 téz, ako symbolickému počiatku reformácie. Spájanie do istej miery možno konfliktného pohľadu protestantov a katolíkov je jedným z prvých výstupov v rámci vyššie spomínaného projektu, kde sa riešitelia zameriavajú na definovanie nomenklatúry pojmov a pomenovaní nadkonfesionálneho

charakteru s prihliadnutím na normy spisovného slovenského jazyka. Jedným z cieľov projektu je tiež preklad Evanjelia podľa Lukáša a Evanjelia podľa Jána a vydanie vybraných slovenských prekladov obohatených o kritický komentár. Súčasťou úvodného príspevku Róberta Lapka je i náčrt plánovanej metodiky prístupu k prekladu textov so zhromažďujúcim prehľadom štúdií v tomto zborníku.

Štúdia teológa a renomovaného biblistu Christopa Levina *Die Bibelübersetzung Martin Luthers und ihre neueste Revision* (Preklad Biblie Martinom Lutherom a jeho najnovšia revízia) predstavuje syntetizujúci pohľad na Lutherovu prekladateľskú prácu Biblie. Predstavil dejiny, pozadie a následnosť prekladu Biblie do nemčiny, ktorý v časovom rozmedzí dvanástich rokov realizoval Martin Luther v rozličných spoluprákach, pričom autor pripomína aj Lutherovo obdobie revízií. Úskalía niekdajšej kritiky prívodného prekladu biblických textov (ako samostatná kategória sú uvedené žalmy) sú vyvážené príkladmi z Lutherovho *Otvoreného listu o prekladaní*. Predstavené sú i vplyvy a presahy do iných sfér, ako napr. literatúry či hudby. Záverečná časť štúdie sa v chronologickom slede venuje početným revíziám až po najnovšie výročné vydanie z roku 2017.

Bohdan Hroboň sa v článku *Lutherov prínos k výkladu žalmov* sústredil na špecifické druhy žalmov a Lutherov prístup k ich prekladu. Autor prináša pohľad na Lutherov celoživotný preklad Knihy žalmov známej aj ako tzv. „malá Biblia“, konfrontuje jeho prístup s inými prekladateľmi a teoretikmi prekladu. Teórie sú doložené množstvom názorných príkladov. Reformácia predstavovala tiež i zmenu interpretácie Pisma, a tak príspevok sústreďuje pozornosť i na základné východiská interpretácie a prekladu Žalmov.

Autor štúdie *Náboženský a teologický vývoj Martina Luthera v erfurtskom kláštore*, Juraj Pigula, prináša nový pohľad na už známe poznatky o Lutherovej formácii v augustiniánskom kláštore v nemeckom Erfurte, ktoré sú obohatené o také oblasti, ktorým doposiaľ nebol v slovenskej katolíckej teológii a histórii venovaný dostatočný priestor. Nosnými piliermi štúdie sú tri okruhy. Prvý z nich opisuje príchod budúceho reformátora do augustiniánskeho kláštora v Erfurte, kde mu bol v rámci vzdelávania poskytnutý priestor na individuálne štúdium Biblie. Ďalším okruhom je formácia jeho osobnosti a záujem Martina Luthera inklinujúci ku spisom sv. Augustína, ktorým sa síce dlhé roky venoval, hoci ďalej nepokračoval v priamej línii jeho učenia. Tretí pilier pozostáva z kritického postoja k filozofii všeobecne (autor bližšie uvádza najmä postoj voči Aristotelovi). Vyzdvihnuté boli aj spisy talianskych augustiniánov zo 14. storočia, ktoré Luther v erfurtskom kláštore študoval. V závere autor usudzuje, nakoľko mali vyššie spomenuté zložky vplyv na neskoršie Lutherovo učenie.

Blažej Štrba v štúdiu *Milost' v moderných vydaniach Lutherovej Biblie a v banskobystrickej Biblii wittenberského vydania z roku 1555* chronologicky skúma použitie pojmu milosť resp. nemeckého „Gnade“ vo viacerých vydaniach Lutherovej Biblie (z roku 1534, 1545, 1555, ako aj v novších vydaniach z r. 1984 a 2017). Komparáciou využitia tohto slova v textoch nemeckých a hebrejských, aramejských a gréckych ponúka autor prierezový pohľad na preklad a jeho neskoršie revízie. V štúdiu sú všetky porovnania slova „Gnade“ doplnené prehľadnými registrami

jeho výskytu v jednotlivých vydaniach a každý celok obsahuje aj súhrnné vyhodnotenie výskumu.

Recenzovanú publikáciu uzatvára príspevok Petra Zubka *Slovenský Žaltár kalvínskej cirkvi z roku 1752*. Autor sa zamerá na problematiku výnimočného slovenského prekladu knihy Žalmov z roku 1752. Ide o prvú tlačenú biblickú knihu v slovenčine vôbec. Ako P. Zubko uvádza, preklad bol vydaný kalvínskou cirkvou pre slovensky hovoriace zbory, pričom sa štúdia zameriava na príčiny tohto prekladu a formy jeho využitia v živote veriacich v období rekatolizácie. Priblížená je okrem iného aj genéza a vývin modlitby ruženca, ktorá predstavovala paralelu práve s kalvínskym žaltárom.

Zborník ponúka okrem všeobecne známych poznatkov obohatených o nové uhly pohľadu aj celkom nové oblasti, ktoré pre odbornú verejnosť predstavujú možnosť prehĺbenia a rozšírenia svojich obzorov.

Paulína Šmeringaiová

Menný register

- Adam, A. 17
Adam, J. 150
Агата дел, Дж. 93
Айдукевич, К. 135, 141
Аксенов, В. В. 138, 139, 140
Алданов, М. А. 139
Алдан-Семенов, А. И. 140
Алексиевич, С. 137, 140
Аманн, Е. 6, 18
Амфитеатров, А. В. 137
Анчаров, М. 136
Andreia Orosvigovský, M. 185
Anić, V. 170
Antropov, M. 192
Апресян, Ю. Д. 127, 128, 133
Арцыбашев, М. П. 138
Archdekin, R. 105
Arizanovska, I. 191
Armitage, J. M. 16, 17, 18
Armstrong, T. A. 26
Agran, M. 81
Арсеньев, В. К. 138
Арутюнова, Н. Д. 127, 133
Atanáz z Alexandrie 9
Athanasiadou, A. 118, 124
Augustín, sv. 6, 7, 8, 17, 195
Авенариус, В. П. 137
Avilin, C. 192
Аврамова, Ц. 93
Азаров, Ю. 139
Babjak, J. 55, 149
Bačinský, A. 51, 54, 55, 56, 58
Bacht, H. 3, 7
Балашова, Л. В. 131, 133
Baľabaniak, D. 123
Балли, Ш. 126, 133
Banáry, J. 178
Banks, W. A. 26
Barankovova, G. 80
Barclift, Ph. L. 18
Bärlievová, S. 79, 97
Barthélemy, D. 25, 30, 37
Bartko, L. 85
Bartmiński, J. 175, 192
Barvinok, H. 39
Bazilovič, J. J. 81
Beall, T. S. 26
Бесан, М. 105
Белинский, В. 139
Белова, О. (Belovová, O.) 80, 184, 159, 163
Белоусова, В. 135
Belić, A. 169
Bellarmin, R. (Bellarminus, R.) 105, 109
Beľakovová, E. 80, 98, 183, 185
Benža, M. 94
Берберова, Н. Н. 137, 139
Bernitskaia, N. 190
Bernštejn, S. B. 84
Берсенева, А. 136, 137
Beutler, J. 23
Bilský, J. 83-85
Битов, А. 138
Black, D. A. 21
Bláhová, M. 192
Blahunková, M. 182
Blass, F. 23
Бочкарев, А. Е. 135-141
Bodnárová, M. 122
Boganeva, A. 192
Boháč, V. 56
Bojović, D. 80, 172
Bokšaj, J. 185
Bolfik, J. 177
Bolinger, D. 119
Бондарев, Ю. 138
Bondžolov, Ch. 194
Boranić, D. 169
Borzenko, O. 39
Bošáni, W. 106
Botík, J. 176
Божанкова, Р. 93
Bradáč, J. 54
Bradač, M. 53, 55, 58, 59, 60
Брборић, Б. 171, 172
Brborić, B. 172
Brenton, L. C. L. 26
Brodnjak, V. 172
Brooks, J. A. 22
Brťánová, E. 94, 148, 184, 185
Buffa, F. 85
Bugariski, R. 171, 172
Bugel, W. 81, 184, 185
Буйда, Ю. 136
Buľovský, F. 177
Busby, D. L. 26
Bushak, S. (Бушак, С.) 43, 44, 47
Buzássyová, K. 124, 125
Быков, Д. 139
Caban, I. 107
Cambel, S. 178
Caragounis, C. C. 21, 30
Carr, C. F. 26
Čirilov, J. 170
Cohen, S. 5, 18
Coranič, J. 142
Coster, F. 105
Cyril Alexandrijský 7
Čandová, Z. 56
Чехов, А. П. 139
Чепурных, Н. О. 131, 134
Čermák, F. 123
Čirgić, A. 172
Чижов, Е. 140
Чижова, Е. 138, 139, 140
Čocha, O. V. 192
Čubová, H. (Czuba, H.) 184
Далгат, У. 40, 47
Данилевски, И. 93
Данилюк, С. 137, 140
Daničić, D. 167, 168, 169
Davydiuk, V. 38
De Kamelis 52, 78
De Soos, M. B. 4, 16
Debrunner, A. 23
Decker, V. 66
Demetar, D. 169
Denysiuk, I. 38
Deško, A. 51
Дежнев, Н. 139
Dežerický, J. I. 107, 110
Dietrich, W. 31, 32, 34, 36, 37
Dimov, G. 194
Dimova, I. 194
Dindoš, M. 178
Дивов, О. 136
Djordjević, K. (Đorđević, K.) 164-173
Dobrovský, J. 177
Dobšinský, P. 187
Dolnik, J. 125
Донцова, Д. 140
Doruľa, J. 51, 55, 74, 79, 91, 142, 179, 186-188
Довлатов, С. 137, 140
Dragičević, A. 191
Drobner, H. R. 3, 18
Dubiak, J. 148-156
Дубов, Н. 140
Дудинцев, В. 137
Dudášová-Kriššáková, J. 83, 185

- Dudok, D. 90, 91
Dudok, M. 87, 168, 169, 177
Duchnovič, A. 51
Duchoň, F. 109
Durkaj, L. 25-37
Ďurica, J. 148
Дзензелівський, Й. 53
Elliger, K. 26
Ember, P. 106
Эренбург, И. Г. 138
Eutyches 3
Фадеев, А. А. 136
Fedák, J. 178
Feník, J. 20-24, 25, 34, 96
Фигнер, В. Н. 137
Filová, B. 88-89, 176
Fitzmyer, J. A. 21
Фивейская, Е. А. 131, 134
Flavianus 3, 12
Font, M. 192
Fóris-Otrokóci, F. 108
Франко, I. (Franko, I.) 38, 40, 48
Gábor, L. 82-83, 148, 179, 180
Гагарин, Е. А. 138
Гайдар, А. 137
Gaj, L. 168
Галич, О. 47
Galtier, P. 7, 18
Gavurová, M. 120
Geden, A. S. 22
Гейнце, Н. Э. 137, 138, 140
Gejza, knieža 105
Geldhof, J. 4, 18
Гельфанд, В. Н. 138
Герджиков, А. 93
Gianitsová-Ološtiaková, L. 124
Гиголашвили, М. 139
Gignac, F. T. 21
Glovňa, J. 93, 193
Глуховский, Д. 137, 140
Goerizius, C. C. 106
Gogol, N. 39, 40
Гончаров, И. А. 137
Gooding, D. W. 25, 30, 33, 36, 37
Горький, М. 136, 139
Goszczyńska, J. 193
Gradoš, J. 50
Grasso, S. 23
Grđina, I. 88
Green, B. 4, 6, 18
Grešlík, V. 183, 185, 193
Грин, А. С. 138, 140
Grillmeier, A. 3, 7, 18
Gryson, R. 4, 18
Grzegorzczkova, R. 121
Grzesik, R. 191, 192
Guberina, P. 172
Gwagnin, A. 60
Hadbavný, R. 177
Hachev, H. 39
Галич, О. 41, 47
Halleux, De A 3, 18
Hansen, H. D. 21
Hansmanová, J. 119, 121, 124, 125
Hanudeľová, Z. (Ганудель, З.) 53, 85
Haraksim, L. 51
Harasym, Ya. 38
Harnack, A. 7, 18
Harris, M. 21, 22
Hayeková, M. 177
Hefeľe, Ch. J. 7, 18
Heidegger, M. 39
Henkel, J. 107
Heriban, J. 27
Hinda, O. 39
Hodikius, J. 107
Hodinka, A. 53
Hodža, M. M. 193
Homza, M. 192
Horák, E. 90-92, 165, 169, 170, 172
Horváth, J. B. 104
Horyň, E. 121
Hospodár, M. 56
Гостиняк, С. 53
Hostová, I. 120
Hrdinová, E. M. 81, 185
Hřibová, M. 90-92
Hroboň, B. 195
Hroboň, S. 193
Hrushevskiy, M. 38
Hučková, D. 87, 190
Hvišč, J. 168
Хаецкая, Е. 140
Chavasse, A. 5
Хазанов, Б. 137, 140
Хруцкий, А. 137
Chytrac, D. 107
Ильин, Е. П. 137, 141
Imrichová, M. 120
Irenej z Lyonu 9
Iurieva, O. 38-48
Иванова, Д. 92-93
Ivanov, V. V. 83
Ivanova, C. 194
Ivanová, M. 124
Ivanovska, O. 39
Ivashkiv, V. 38
Ивић, П. 164, 167, 168, 169, 171, 172
Изард, К. Э. 137, 141
Изотов, А. И. 130
Jäger, R. 185
Янковська, Ж. 48
Janus, E. 121
Jašinovskyj, J. (Ясіновський, Ю.) 64, 65, 67
Jasinskaja, M. V. 192
Jasko, M. 64
Javorskyj, J. (Javorský, J.) 64, 65, 66, 98
Ефетов, М. 138
Ефимов, И. 138
Ефремов, И. А. 138
Елизаров, М. 138
Jež, N. 88
Ježó Garančovská, L. 194
Johnson, M. 82
Joussard, G. 7, 18
Jugie, M. 7, 18
Juhasevič, J. 55, 64, 68, 72
Jungmann, J. 177
Юрков, Е. Е. 127, 131, 134
Kačić, L. 79, 95, 97, 98
Kačirek, L. 88
Kalinka, J. 107
Karović, M. 172
Карагьозов, П. 93
Karabová, K. 3, 6, 17, 18
Karadžić, V. S. 92, 164-173
Караулов, Ю. Н. 133
Караулова, Ю. Н. 132
Касаткин, Л. 160, 162, 163
Kasián, J. 17
Кассиль, Л. А. 138
Казаков, Ю. 138
Керка, I. 121
Kesselová, J. 120
Кетлинская, В. К. 136
Kézi, Š. 191
Kiliánová, G. 88-89
Кирилин, А. 139
Kirilov, K. 185
Kitanova, M. (Китанова, М.) 94, 143, 175, 177, 178
Kleszczowa, K. 123, 124
Kliment Ochridský 97

- Kmecová, S. 87
 Kmeť, J. 91
 Kocak, A. 53
 Kocóiová, E. 182, 183, 185
 Kocsi Csergő, J. 106
 Kocsi, J. 110
 Коковцов, В. Н. 138
 Колодан, Д. 140
 Kolessa, F. 38
 Kollár, A. F. 54, 107
 Kollár, J. 193
 Колосова, В. 176
 Koneski, B. 92
 Konstantinová, D. 193-194
 Kooij, A. van der: 30, 31
 Kopitar, J. 166
 Короленко, В. Г. 138
 Kordić, S. 169, 171, 172
 Kostomarov, M. 38
 Kostova-Panajotova, M. 194
 Košková, M. 95, 99, 122, 179, 191, 193
 Kořowska, A. 191
 Ковач, З. 93
 Ковачевић, М. 167, 168, 169, 171
 Kovačka, M. 177
 Kozachinski, E. 164
 Kozdra, M. 191
 Koziak, R. 192
 Краснов, П. Н. 137
 Kragelj, M. 87
 Крајчовић, Р. 83
 Kralčák, L. 118, 119, 120, 121, 122
 Красных, В. В. 130
 Krasnovská, E. 188, 189
 Kraveckij, A. 81
 Kraviarová, M. 194
 Крестовский, В. В. 139
 Kregar, T. 88
 Krejčí, P. 168
 Крејчовá, Е. 168
 Кримський, С. 41, 47
 Крюков, Ф. Д. 140
 Krtman, D. 103-117
 Крон, А. 137
 Крохмальний, Р. 40, 42, 47
 Kročil, V. 4, 17, 18
 Krokmalnyi, R. 39
 Krstić, K. 172
 Krško, J. 94, 182, 185
 Krymskyi, S. 39, 41
 Кучерская, М. 140
 Kučera, J. 109, 110
 Kukuljević-Sakcinski, I. 169
 Куліш, П. (Kulish, P.) 38, 39, 40, 41, 47
 Купина, Н. А. 129, 132, 133
 Куприн, А. И. 139
 Kutka, J. 53, 55
 Куваев, О. 139
 Kuzmjak, P. 66
 Kvitka-Osnovianenko, H. 39
 Laciok, M. 177
 Lacko, M. 152
 Ladiver, E. 107
 Ladomerský, V. 56
 Lakoff, G. 82
 Lampe, F. A. 106, 110
 Láni, D. 109
 Láni, Z. 109
 Lapko, R. 20-24, 25-37, 78, 95, 96, 194-195
 Laskowski, R. 121
 Лазарчук, А. 140
 Лажечников, И. И. 139
 Leko, I. 92
 Леонов, Л. М. 137
 Леонов, Н. 136
 Leška, Š. 177
 Letz, R. 185
 Lev Veľký 3-19
 Левин, Б. 139
 Levin, Ch. 195
 Lidell, H. G. 22
 Lichner, M. 3-19, 61, 142
 Lipták, Š. 99
 Lohse, E. 21
 Lozić Konik, I. 192
 Лукьянова, Н. А. 128, 133
 Lukašanec, A. 191
 Lukoviny, L. 81
 Lust, J. 25, 30, 31, 32, 33, 35
 Luther, M. 109, 194, 195
 Lyczai, J. 177
 Ляпон, М. В. 127, 133
 Левкиевская, Е. 160, 163
 Mączyński, M. 121
 Маканин, В. 140
 Макарова, Л. 139
 Макеев, А. 136
 Makó, P. 104
 Maksymovych, M. 38
 Malura, J. 87
 Malynych, J. 185
 Мамин-Сибиряк, Д. Н. 138
 Маринина, А. 137, 138
 Maretić, T. 169
 Marinčák, Š. 51, 54, 61, 64, 65, 75, 77, 78, 98, 142, 182, 183
 Markiv, R. 39
 Маслова, В. А. 128, 133
 Matejko, L. 190
 Матвеева, Т. В. 129, 133
 Mažuranić, I. 169
 Medvedyk, J. 185
 Мельникова, Е. 159
 Мельникова, Е. 163
 Mengel, S. 80
 Mergeš, J. 194
 Meterc, M. 87
 Metzger, B. M. 23
 Micraelius, J. 104
 Mičevová-Pejčevová, K. 185
 Migne, J. P. 5
 Михальский, В. 140
 Микитась, В. Л. 50
 Miklošić, F. 169
 Miko, F. 123, 124
 Mikulášiková, M. 97
 Милановић, А. 164, 165, 166, 167, 169
 Миловано, М. 137
 Milčák, M. 87
 Minárik, J. 107, 149
 Misirkov, K. 92
 Misz, H. 123
 Mitrenga, B. 121, 124
 Mjartan, J. 176
 Мясников, В. 139
 Младеновић, А. 164, 166, 167
 Младенова, М. 93
 Мороз, А. Б. 157-163
 Морозов, М. М. 138
 Моррис, Ч. 135, 141
 Moulton, H. K. 22
 Moulton, W. F. 22
 Можаяев, Б. 137
 Mrazović, A. 166
 Mrkalj, S. 165, 166, 167
 Mrhávek, T. 79-82, 86, 98, 181
 Múcska, V. 50
 Мусатов, А. И. 138
 Mušicki, L. 166
 Набоков, В. В. 137, 138
 Nábeľková, M. 118, 125
 Нагибин, Ю. М. 139
 Najdenovová, D. 98, 183, 185
 Nakhlik, Ye. 38

- Nestorius 7
Niebrzegowska-Bartmińska, S. 192
Никитина, С. 163
Нилин, П. Ф. 139
Nosák-Nezabudov, B. 51
Нова, У. 137
Новиков-Прибой, А. С. 138
Novak Popov, I. 86
Nováková, J. A. 81
Новиченко, Л. (Novychenko, L.) 40, 48
Obradović, D. 165, 167
Oczkova, B. 172
Окуджава, Б. 140
Ološtiak, M. 120, 124
Olšavský, M. 53, 54, 79
Oravcová, M. 88
Oravec, J. 91
Orfelin, Z. 165
Orieščíková, J. 194
Orzechowska, H. 120
Осеева, В. 138
Osířova, X. V. 192
Pácalová, J. 178
Pacel, V. 169
Падучева, Е. В. 136, 141
Palárik, J. 193
Palkovič, J. 177
Palkovič, K. 177
Pallay, J. 86-88
Panajotov, V. 194
Panczová, H. 21
Panić, A. 166
Pankl, M. 177
Пантелеев, А. И. 138
Papp, Š. 64, 65
Парнов, Е. 137
Parenti, S. 82
Pastuchowa, N. 191
Павлов, О. 139
Павская, И. 137, 139
Pavlovič, J. 81, 194
Pavlovičová, K. 81, 194
Peciar, Š. 125
Pejaković, S. 169
Пекар, А. (Pekar, A.) 64, 76
Pekaričová, K. 124
Pekarovičová, J. 87
Пелевин, В. 140
Пенчев, Б. 93
Петкевич, Ю. 136, 139
Петровъ, А. 76
Péterffy, C. 143
Péterffy, K. 107
Petrović, M. 164
Petschia, P. 109
Pianka, W. 120
Пищикова, Е. 138
Pidolle, L. 5, 18
Pigula, J. 195
Пипер, П. 171, 173
Pitta, A. 20, 21
Pivk, D. 87
Pletneová, A. 80
Plotnikovová, A. 192
Podhradský, J. 193
Poklaš Vojtechová, S. 87
Полонский, Г. 138
Pomarius, S. 107
Поповић, М. 166, 168
Pop, I. 53, 54, 64
Popovič, A. 88, 124
Potančok, V. 88
Potebnia, O. 38
Познанский, Н. 160, 163
Pray, J. 107
Profantová, Z. 189
Prokipčáková, M. 64-72, 75, 80, 96, 98, 142, 193
Puškášová, B. 183
Puzynina, J. 121
Quinn, G. M. 21
Radičević, B. 167
Rajić, J. 165
Рамач, Я. 74
Regrutová, L. 194
Ribay, J. 177
Richard, M. 8, 18
Rimavský J. 178
Rindoš, J. 96
Ripka, I. 178
Ristić, S. 192
Rizner, E. 177, 178, 179
Rofě, A. 36
Романов, Н. 137
Романова, Е. 137
Rothe, H. 187
Розов, А. 158, 163
Rozman, A. 86
Rudolph, W. 26
Русаков, Э. 140
Rusinko, I. 53
Rusnák, J. 194
Рыбин, А. 138
Sabol, J. 190
Салиас, Е. А. 136
Салтыков-Щедрин, М. Е. 138
Salagius, Š. 107
Scott, R. 22
Sedakovová, I. 192
Sedláková, J. 56
Selimović, M. 165, 166
Sentiváni, M. 76, 99, 103, 104, 105, 106, 109
Sevšek Šramel, Š. 86-88
Shashkevych, M. 39
Shevchuk, V. 40
Shevyriov, S. 40
Schnelle, U. 23
Scholz, F. 187
Schwartz, G. 107, 110
Silić, J. 170
Sipanius, J. 107
Skladaná, J. 177
Скляревская, Г. Н. 126-134
Скобцова, Е. 139
Слаповский, А. 139
Slavkovský, P. 176
Smetanová, M. 120
Smiešková, E. 122
Smith, C. 26
Smoláková, V. 194
Smolej, V. 87, 88
Sojda, S. 118-125
Соларић, П. 166
Соллогуб, В. А. 138
Соломатина, Т. 140
Sollner Perdiš, A. 86
Soos De M. B. 6, 18
Sopko, O. 64
Spanheim, F. 104
Станюкович, К. М. 136, 140
Стяжкина, О. 48
Стевановић, М. 169, 170
Stehlik, P. 168
Stilting, J. 107
Стороженко, О. (Storozhenko, O.) 39, 40, 45, 42, 43, 44, 48
Stöckel, L. 107
Stojanović, J. 172
Страхов, А. 162, 163
Stračević, A. 172
Stradomski, J. 80, 183, 184, 185
Stramljič Breznik, I. 191
Straš, E. 121, 122
Stripskij, H. 179
Стругацкий, А. 136, 139
Стругацкий, Б. 136, 139

- Strutyński, J. 124
 Strýčková, M. 81, 86, 96, 97,
 142, 143, 182, 193
 Studer, B. 16, 18
 Stürzer, M. 107
 Суханек, Л. 93
 Сухов, Е. 137, 139
 Sumtsov, M. 38
 Сурикова, К. 137
 Сувайджич, Б. (Suvajdzić, B.)
 93, 190
 Suvorov, M. 164
 Svobodová, J. 120
 Šafárik, P. J. 85, 92, 169
 Шаховский, В. И. 127,
 128, 134
 Шаров, В. 137, 138
 Šekli, M. 87
 Šelepес, J. 64
 Šikra, J. 119, 123
 Šimková, M. 118, 121
 Шишкин, М. 139, 140
 Шишков, В. Я. 137
 Škoviera, D. 21, 76
 Šmeringiová, P. 97, 193,
 194-195
 Šnytová, J. 88
 Šoltés, P. 142
 Шпанов, Н. Н. 137
 Štec, M. 54
 Štefan V., pápež 155
 Štefan, kráľ 105
 Штильмарк, Р. 137
 Štolc, J. 176
 Štrba, B. 195
 Štúr, Ľ. 165, 193
 Štúr, E. 92
 Šturák, P. 142
 Šujanský, F. 178, 179
 Šulek, B. 168
 Švedova, I. 176
 Щербакoвa, Г. 139
 Таланчук, О. 41, 48
 Тарковский, М. 139
 Tarkovič, G. 55
 Tarnóci, M. 107
 Тэффи, Н. А. 138
 Телия, В. Н. 127, 134
 Teodorovič, M. 55
 Ternová, A. 86-88
 Tham, K. I. 177
 Theobald, M. 23
 Tibenská, E. 87
 Timon, S. 60
 Толстой, Л. Н. 138, 139, 140
 Tolstoj, N. I. (Толстой, Н. И.)
 175, 188, 191
 Tolstá, M. 176
 Tolstá, S. M. (Толстая, С. М.)
 175, 188, 191
 Toms, F. B. 177
 Toporov, V. N. 83
 Tori, S. 4, 18
 Tov, E. 25, 26, 30, 31, 32, 35
 Трауб, М. 136, 139
 Трифонов, Ю. В. 137, 139, 140
 Трохименко, О. (Trokhymenko,
 О.) 45, 48
 Тронина, Т. 140
 Удвари, И. (Udvári, I.) 53, 74
 Ухлиржова, Л. 93
 Улицкая, Л. 137
 Uličný, F. 146
 Urbanová, V. 177
 Устинова, Т. 138
 Ушакова, Д. 133
 Uzeňovová, E. 176, 183, 184,
 185, 192
 Vajs, J. 56, 75
 Vajzović, H. 171
 Валеева, В. 139
 Valenciová, M. (Валенцова,
 М. М.) 176, 184, 185, 192
 Vaňko, J. 85
 Vannier, A.-M. 8, 18
 Варламов, А. 137
 Vasil', C. 74
 Vašica, J. 56, 75
 Vašíčková, S. 73-78, 80, 82-83,
 96, 98, 99, 143, 179, 181-185
 Veľbacký, J. 64
 Вербицкая, А. Н. 136
 Вересаев, В. В. 139
 Vertii, O. 39
 Виноградов, В. В. 127, 130, 133
 Vlajkov, S. 80
 Водолазкин, Е. 137
 Войнович, В. 138, 139
 Vojtech, M. 87
 Vojteková, M. 120
 Volodzinová, T. 176
 Ворошилин, В. 162, 163
 Wallace, D. B. 22
 Warda-Radys, L. 121
 Wesselius, J. W. A. 34
 Wiengart, M. 84
 Wilšinská, Ľ. 80, 88-89, 96, 98,
 143, 179, 180, 182, 193
 Winbery C. L. 22
 Wróbel, H. 121
 Yankovska, Zh. 38-48
 Yatsenko, M. 38
 Yefremov, C. 38
 Zadoja, K. 192
 Zadorožnyj, I. 64, 67, 182, 185
 Zagnitko, A. P. 191
 Зайцева, Н. И. 176
 Zajonc, J. 88-89
 Zarembina, M. 120
 Záturecký, A. P. 189
 Zavarský, S. 54, 55, 56, 76, 79,
 95, 99, 103-117, 182
 Zmuda, E. 121
 Zubko, P. 51, 54, 61, 79, 93, 95,
 96, 97, 98, 142-147, 181,
 183, 192, 193, 195
 Zumstein, J. 22
 Žeňuch, P. 49-63, 74, 75, 76,
 77, 78, 79, 93- 99, 122, 142,
 143, 148-156, 179, 180, 181,
 182, 183, 184, 186-188,
 189-193
 Žeňuch, V. 185
 Žeňuchová, K. 80, 94, 95, 97,
 98, 143, 149, 174-180, 182,
 183, 188, 189-193
 Židek, J. 81
 Житков, А. 138

CONTENT

STUDIES

S. ZAVARSKÝ: The Trnava Dilemmas and Daniel Krman	103
S. SOJDA: Linguistic Category of Intensification in the Polish and Slovak Linguistics	118
Г. Н. СКЛЯРЕВСКАЯ: Once Again about the Concept of Estimation as a Linguistic Category	126
E. A. БОЧКАРЕВ: On Sense of Disappointment in the Russian Linguistic Consciousness	135
P. ZUBKO: Everydayness in the Uniquely Presbyters in the Light of the Latin Sources.	142
P. ŽEŇUCH: Unknown Cyrillic Manuscript Anthology of Sermons from Eastern Slovakia from the second Half of 18th Century	148

REVIEW ARTICLES

A. Б. МОРОЗ: The Church Slavonic Language in Russian Folkloric Texts: Glossolalia or Hermeneutics?	157
K. ĐORĐEVIĆ: Language Reform of Vuk Karadžić and Formation of Serbian Literary Language (historical view and current state).	164
K. ŽEŇUCHOVÁ: Chosen Aspects of Slovakian Ethnolinguistic Development in the Background of Russian-Slovakian-Bulgarian Cooperation.	174
S. VAŠIČKOVÁ: Cyrillic Literature in Slovakia Until the End of the 18th Century. Protocol from the Public Opponency of the Project APVV-14-0029 by the International Expert Panel	181

REPORTS and REVIEWS

P. ŽEŇUCH: The Significant Jubilee of Professor Ján Doruľa	186
K. ŽEŇUCHOVÁ: The Jubilee of Svetlana Michajlovna Tolsta	188
P. ŽEŇUCH: Assistant Professor Elena Krasnovská passed away	188
K. ŽEŇUCHOVÁ: Zuzana Profantová passed away	189
P. ŽEŇUCH – M. KOŠKOVÁ – K. ŽEŇUCHOVÁ – P. ZUBKO: Looking back at the 16 th International Congress of Slavists	189
D. KONSTANTINOVOVÁ: The International Scientific Conference and the 40 th Anniversary of the Slovak Lectureship at the St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo in Bulgaria.	193
P. ŠMERINGAIOVÁ: LAPKO, R. (ed.): Martin Luther po päťsto rokoch	194

SLAVISTICKÝ ÚSTAV JÁNA STANISLAVA SAV BRATISLAVA
SLOVENSKÝ KOMITÉT SLAVISTOV

SLAVICA SLOVACA, ročník 53 (2018), č. 2.

Vychádza: 1. číslo v júni, 2. číslo a 3. číslo spolu so 4. (supplementum) v júni z príležitosti XVI. medzinárodného zjazdu slavistov v Belehrade.

VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Dúbravská cesta 9, 845 02 Bratislava.

Tel.: 02/20920203, e-mail: vedasav@savba.sk.

Distribúcia / Distributed by:

Slovart G. T. G., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava

ISSN 0037-6787

Časopis je evidovaný: Scopus, CEJSH, DOAJ, C.E.E.O.L., ERIH PLUS, MLA,

CARHUS Plus+ 2014, CIRC, SJR, ProQuest, EBSCO